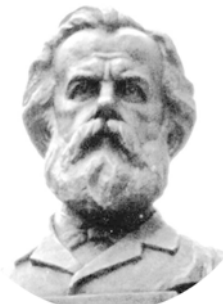

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАУКОВИЙ ЧАСОПИС

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА**

Серія 22

**Політичні науки
та методика викладання
соціально-політичних дисциплін**

Випуск 11

**Київ
Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова
2013**

УДК 066:32:372:832

ББК 66:74.263

Н 34

Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін.
Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова.
Серія 22. [Відп. ред. О.В.Бабкіна] – К.: Видавництво Національного педагогічного
університету імені М.П.Драгоманова, 2013.

Випуск 11. – 120 с.

У збірнику вміщені наукові праці викладачів, докторантів та аспірантів, у яких висвітлюються актуальні теоретичні, наукові та науково-методичні проблеми політичних наук.

Вища атестаційна комісія України визнала журнал фаховим виданням з політичних наук
(постанова Президії ВАК України № 1-05/1 від 10.02.2010 р.)

Рецензенти: **Антонюк О.В.**, доктор політичних наук, професор;
Головатий М.Ф., доктор політичних наук, професор;
Картунов О.В., доктор політичних наук, професор.

Склад редакційної колегії:

Андрущенко В.П. доктор філософських наук, професор, академік АПНУ;
Андрусишин Б.І. доктор історичних наук, професор, академік УАПН;
Бабкін В.Д. доктор юридичних наук, професор, академік УАПН;
Бабкіна О.В. доктор політичних наук, професор, академік УАПН;
Бебик В.М. доктор політичних наук, професор;
Бех В.П. доктор філософських наук, професор, академік УАПН;
Булда А.А. доктор педагогічних наук, професор;
Варзар І.М. доктор політичних наук, професор, академік УАПН;
Волинка Г.В. доктор філософських наук, професор, академік УАПН;
Головатий М.Ф. доктор політичних наук, професор;
Горбатенко В.П. доктор політичних наук, професор, академік УАПН;
Дробот І.І. доктор історичних наук, професор;
Зеленько Г.І. доктор політичних наук;
Кремень В.Г. доктор філософських наук, професор, академік НАНУ;
Михальченко М.І. доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАНУ;
Розова Т.В. доктор філософських наук, професор;
Телешун С.О. доктор політичних наук, професор;
Хилько М.І. доктор філософських наук, професор.

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова
(протокол 15 від 25.06.2013 р.)*

© Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова, 2013
© Автори статей, 2013

СУЧАСНА ТЕОРІЯ ПОЛІТИКИ

УДК 32-027.21

*Бабкіна Ольга Володимирівна,
доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри політичних наук
Національного педагогічного університету
імені М.П.Драгоманова*

ДЕЯКІ МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ АНАЛІЗУ ПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ ТА ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ

У статті розглядаються процеси політичного розвитку і демократизації в посткомуністичних суспільствах. Систематизовано основні здобутки й аналітичні можливості транзитології як розділу політичної науки в умовах перехідного політичного розвитку посткомуністичних суспільств. Розкрито особливості системної політичної трансформації в контексті перехідного політичного розвитку посткомуністичних суспільств.

***Ключові слова:** політичний розвиток, модернізація, трансформація, транзитологія, демократичний транзит, консолідація демократії, перехідний політичний режим.*

На сучасному етапі розвитку України, інших постсоціалістичних країн, особливої уваги заслуговують теоретико-методологічні аспекти аналізу суспільного розвитку і подальшої трансформації цих країн.

Поняття трансформації означає зміну різного виду, форми, історичних властивостей певного процесу. Трансформація суспільства в межах цієї парадигми означає видозміну стану чи форми існування економічних, соціальних і політичних, культурних явищ та процесів.

Трансформація у постсоціалістичних країнах обумовлює необхідність перегляду багатьох методологічних підходів до розуміння соціально-політичних і державно-правових проблем. Необхідним насамперед є: ретельний аналіз нових політичних реалій і процесів, що виникли останнім часом; глибоке професійне осмислення та оптимальне вирішення проблем функціонування політичної системи, місця і ролі в ній соціально-політичних та державно-правових інститутів.

В цьому контексті надзвичайно важливими є спільні зусилля в науковому пошуку філософів, політологів, юристів, соціологів, економістів та представників інших суспільних наук різних країн світу, спрямовані на досягнення успіхів в усіх сегментах суспільного розвитку. Більшість помилок та прорахунків, допущених у процесі трансформації постсоціалістичних країн можна було б уникнути, якщо б при вирішенні життєво важливих питань поєднували здоровий глузд і наукове осмислення суспільства.

У процесі трансформації постсоціалістичних країн, в тому числі й України, відбувається інтенсивний процес накопичення політико-правових знань, розробка теоретико-методологічних і концептуальних основ політичної науки з урахуванням світового досвіду. Саме тому, слід звернути увагу на деякі методологічні і концептуальні засади становлення і розвитку політико-правових досліджень у галузі трансформації політичної сфери України та інших постсоціалістичних країн. Вони розвиваються на ґрунтовному філософсько-світоглядному рівні. Відомо, що найбільш вагомими науковими результатами досягаються якраз на перехресті різних наукових галузей. Саме на такій основі розвиваються філософія політики, філософія права, філософія культури, юридична деонтологія, дослідження проблем конституціоналізму та ін.

Українська політична наука досліджує складні проблеми соціально-політичного розвитку сучасного світу та України, сутність і прояви людського виміру політики, проблеми політичної влади, формування політичної свідомості та культури, подолання соціально-політичних та етнічних конфліктів, реформування політичних систем. Значна увага приділяється дослідженню складних і суперечливих процесів трансформації суспільства, реформування політичної системи. Особливо відчутними є, успадковані від минулого та породжені перехідним періодом суперечності та прорахунки. Суспільство значною мірою виявилось заручником завищених очікувань. Ситуація в країні характеризується значним рівнем соціальної та політичної напруги, яка зумовлена, передусім, непослідовністю та безсистемністю деяких економічних та політико-правових реформ. Відповідно, одним із завдань політичної реформи є максимальне зближення політичної теорії і практики. Це зовсім не означає перетворення політичної науки і освіти на систему обслуговування влади. Завдання полягає в іншому – в науковому забезпеченні політичних проєктів, здійсненні політичних прогнозів, науковому обґрунтуванні політичних рішень. Політична ж та правова освіта має формувати підвалини демократичної свідомості і зрілої політико-правової культури.

Науковий аналіз трансформаційних процесів в нових незалежних державах займає помітне місце в сучасній політичній науці. Розгляд варіантів формування політичного режиму в різних країнах, вибір форми правління, розбудови механізмів державного управління, суспільних відносин збагачує політичну науку, оновлює розуміння сутності та розвитку демократичних процесів в сучасному світі. Остання хвиля трансформацій політичних систем утворила необхідність ретельного дослідження цього процесу, становлення політичних систем окремих країн та проведення порівняльного аналізу для виділення загального та особливого в їх розвитку [3, с. 9-12].

Досліджень порівняльного характеру з даної проблеми також небагато, однак є спроби дослідити обрану проблему різними методами і на різному матеріалі.

Могутній імпульс дослідженням у сфері політико-правової динаміки надала розробка концепцій трансформації, модернізації, нового інституціоналізму в руслі методології політичної транзитології, яка виступила в якості однієї з методологічних підвалин політичного аналізу.

Теорія модернізації становить собою міждисциплінарну систему поглядів, ідей, схем і моделей аналізу, що розкриває динаміку подолання відсталості традиційних суспільств, вивчає закономірності трансформації перехідних суспільств у сучасні розвинені.

Останніми роками теорію політичної модернізації суспільства активно розробляють провідні українські та російські вчені – В. Горбатенко, К. Гаджиев, В. Корнієнко, А. Мельвіль, М. Михальченко, О. Панарін, Ф. Рудич М. Шаповаленко та ін. Ними було доведено, що найбільш загальним, адекватним і вільним від кон'юнктурного навантаження – є поняття трансформації. Особливості пострадянського простору, в тому числі українського суспільства, що трансформується не в тому, що воно перетворюється, але ще й в тому, що ми знаходимося на високоактивній стадії соціальних трансформації, коли нестабільна соціальна система близька до стану «динамічного хаосу» (Пригожин). Цим українське суспільство відрізняється від суспільств, що стабільно трансформуються, з динамічною економікою і стійкою соціально-політичною системою.

Транзитологія (лат. *transitus* перехід, проходження та грец. *logos* - вчення) – теорія, напрям політичних досліджень, що обґрунтовує процес переходу від авторитарних, тоталітарних режимів до демократичних засобів і способів управління. На сучасному етапі осмислення проблем демократизації і переходів до демократії (*transition to democracy*) у політичній науці здійснюється в рамках транзитологічного підходу, який виник в ході неінституційного повороту 1980-90-х років і експансії теорії раціонального вибору з економіки в політологію і соціальну теорію. Транзитологічна парадигма робить акцент не на об'єктивних умовах і передумовах демократії, а на діяльності основних політичних акторів –

перш за все, на стратегічний вибір і дії політичних еліт. Транзитологія – назва напрому, який вивчає перехідні суспільства. Після краху комуністичних режимів його методологію було перенесено на країни Південної та Центрально-Східної Європи, а також пострадянські країни.

Транзитологія, яку розвивають Д.Ростоу, Х.Лінц, А.Степан, С.Хантінгтон, А.Пшеворський, Ф.Шміттер та багато інших дослідників, підкреслює момент стратегічного вибору тієї чи іншої стратегії дії політичних акторів, в якому вони бачать ключ до обґрунтування успіху того чи іншого транзиту. Сьогодні поняття «демократичного транзиту» значно потіснило поняття «переходу до демократії», яке часто вживалось у наукових дослідженнях 1970-80-х рр. На відміну від «переходу до демократії» поняття «демократичний транзит» містить у собі додатковий зміст: результати транзиту в чистому вигляді є непередбачуваними і можуть не відповідати цілі руху. Таким чином більш широке у змістовному і більш нейтральне у ціннісному розумінні поняття «демократичний транзит» краще відображає розмаїття обставин, особливостей та багатоваріантність кінцевих форм суспільних трансформацій. Транзитологи стверджували, що, враховуючи хвилеподібне наростання демократії, ніхто не може з упевненістю прогнозувати, якими будуть наслідки переходу у кожному конкретному суспільстві. Проте саме демократизація є свідченням успішності переходу, уособленням його змісту і мети [2, с. 718-720].

У рамках транзитології були спроби створення евристичних моделей вивчення перехідних процесів у демократичних політичних системах. Зростання кількості країн, що проголосили демократичний вектор розвитку, значно розширило поле їх вивчення, і, водночас, поставило під сумнів низку принципів висновків і методологічних підходів, що використовували транзитологи. Аналіз трансформацій у посткомуністичних суспільствах на території колишнього Радянського Союзу дає абсолютно інші уявлення про демократичний транзит. Хоча деякі західні науковці пропонували вивчати «генеруючі гіпотези», а також розглядати переходи в певних країнах як випадки, що відхиляються від нормативних моделей, але, як відомо, це не принесло транзитології істотних успіхів у вивченні демократичних трансформацій [4].

Країни «нової демократії» в умовах системної трансформації утворюють зону політичної і соціальної нестабільності (чи, за термінологією світ-системного аналізу, «зони політичної турбулентності»). Цей стан нестабільності посилюється ще й тим, що деякі держави, окрім системних трансформацій суспільства, знову відкривають або навіть створюють свою цивілізаційну ідентичність (прикладом останнього є Україна).

Пошуки ідентичності та приналежності до певної цивілізаційної ніші значно посилюють невизначеність результатів демократичних перетворень і наслідків демократичного транзиту. Хоча Захід і продовжує експансію власних політичних і економічних цінностей, але в той же час уже давно стала очевидною слабкість тези про західну цивілізацію як цивілізацію універсальних цінностей, політичних інститутів, що обов'язкові для наслідування. Таке тривале домінування цієї тези було наслідком некоректного змішування процесів модернізації і вестернізації, що, на думку С. Хантінгтона, було «часткою західної зарозумілості» [6].

У той же час треба зазначити певну слабкість поширеної транзитологічної методології, навіть кінця «парадигми транзитології», яка виявляється в тому, що національно-специфічні відмінності пояснюють впливом зовнішніх факторів, здатних повністю змінити політичну ситуацію. Тому сьогодні в цій групі країн існують авторитарні режими, які для своєї самолегітимації, особливо зовнішньої, вимушені зводити до «імітаційної», «фасадної» демократії.

Сучасні реалії потребують нових концепцій, які б враховували не лише класичні західні теорії (транзитологію), а й об'єктивні умови розвитку незахідного світу; перспективи трансформації існуючих політичних режимів пов'язані з всебічним аналізом соціально-

економічних, політико-правових, культурно-гуманітарних та інших процесів, включаючи дослідження політичних еліт.

У теорії перехідних суспільств, до яких відносимо й Україну, експлуатація концепції «хвиль демократизації» і «посткомуністичного транзиту», що включали уявлення про лінійність цього процесу та безальтернативність його результату, виявилися неспроможними. Практика ж перехідних суспільств, особливо враховуючи існуючі зараз історичні дистанції, змусила поставити під сумнів ці постулати та розпочати їх корегування, особливо в контексті результатів перехідних процесів в пострадянських країнах.

На такі загальнонаукові проблеми накладаються суто специфічні особливості, характерні лише для перехідного періоду в державах колишніх радянських державах, в Україні.

На відміну від демократизаційних процесів, що відбувалися в минулому, посткомуністична трансформація охоплює не лише сферу політики. Виникнення дилеми одночасності обумовлено тоталітарним характером колишньої держави. Історичний досвід свідчить, що ці процеси можуть бути ефективними, якщо вони супроводжуватимуться синхронним динамізмом в економічній, соціальній, духовній сфері.

На жаль, при визначенні стратегії українського суспільства, частина загально-програмних цілей була обрана довільно, без критичного аналізу практики західних суспільств, без необхідного врахування внутрішньої логіки та особливостей розвитку України.

При цьому плідними є судження та дослідження ряду вчених про актуальність для України вичленування проблеми пізнання та трансформації власної цивілізації центральноєвропейського типу в рамках світового цивілізаційного процесу.

Україна знаходиться на завершенні початкового етапу становлення демократичної соціально-правової держави і переходу до втілення принципів та норм Конституції у реальне життя суспільства, держави, кожної людини. Але це бажання далеко не завжди збігається з реальністю. Існує суперечність між продекларованими нормами і реальними можливостями та бажаннями їхнього втілення. До основних причин такої ситуації відносяться:

- недостатній розвиток стійких елементів громадянського суспільства;
- відсутність необхідної кількості активних соціальних суб'єктів демократичної трансформації суспільства;
- певна безсистемність та неупорядкованість законодавства;
- недостатній рівень демократичної і правової культури, як всього суспільства так і його еліти.

В політико-правовій літературі розрив між бажаними конституційно визначеними змінами і суспільно-політичною реальністю одержав назву «уявний конституціоналізм» (М. Вебер).

Однією з суттєвих причин цього явища є глибока суперечність між конституційно-вираженим демократичним ладом і реальною практикою управління, яка поєднує як демократичні так і авторитарні тенденції.

Як зазначає М. Онішук, швидкий перехід до демократії, прийняття Конституції на базі ліберальних західних моделей випереджали перехідний стан пострадянського суспільства й еліт. Слабке громадянське суспільство, відсутність незалежного правосуддя, хиткі традиції прав людини викликають деформації цінностей конституціоналізму. Наявна проблема конституційного буття — той розрив, що складається між конституційними деклараціями та конституційною реальністю. Успадкований патерналізм і патерналістський до-конституційний договір між людиною та владою істотно перешкоджає формуванню повноцінного конституційного суспільного договору. Останній може бути сформований лише на основі правосуб'єктності людини, її громадянських і політичних прав. Тому для конституційного транзиту характерним є феномен конституційного тексту без конституційних цінностей. Одне слово, Конституція без реального конституціоналізму [1].

Важливого методологічного значення при цьому набуває подолання легістського (коли право зводиться до сукупності правових норм) підходу до розуміння прав людини [5, с. 6-8]. Тому, просто прийняття демократичних конституційно-правових норм не знімає питання реальної демократизації суспільства. Відомий український мислитель Б. Кістяківський порівнюючи закон і право порівнював їх як партитуру і музику. Принцип верховенства права передбачає розрізнення права і закону і використання права як головного регулятора всіх відносин в суспільстві, в тому числі обмеження держави правом.

Існують певні особливості українського варіанту демократії, на які звертають увагу українські політологи. Значною мірою це залежить від характеру політичного режиму, що склався в Україні, який є змішаним, фрагментарним, перехідним, поєднує ознаки патримоніального авторитарного режиму і панування кланової олігархії з елементами демократії.

Трансформаційні процеси, що відбуваються в Україні, не слід розглядати в лінійній площині. На нашу думку тут, коректніше було б говорити принаймні про два різновекторні процеси.

Перший - пов'язаний зі змінами політичних інститутів, суспільної свідомості в напрямі демократизації.

Другий - з рухом в зворотному напрямі: збереження і розвиток інститутів авторитарного режиму, процес олігархізації.

В широкому просторі соціальних трансформацій, в якому опинилася нині Україна та інші пострадянські країни, багато в чому має місце хаотичність, яка породжується поки що неясним закінченням протистояння соціальних сил реформації і реставрації та наявним внаслідок цього вакуумом влади, права, моралі. Межі сфери соціального хаосу в посттоталітарному суспільстві не залишаються незмінними, вони постійно пульсують між мінімумом та максимумом. Амплітуда таких коливань визначається тим, які соціальні компоненти – реформаційні чи реставраційні – домінують на тому чи іншому етапі історичного розвитку певного суспільства. Тому при багатоманітності форм переходу від тоталітарної до посттоталітарної системи головними залишаються дві вказані взаємовиключні тенденції.

Отже, в Україні відбувається особливий варіант суспільних трансформацій – формування новітнього варіанту транзитного (перехідного) політичного режиму, авторитаризму, що виріс за фасадом слабко виражених демократичних інститутів.

Основними перешкодами консолідації демократії в Україні, як і в інших країнах колишнього СРСР, є слабкість політичних інститутів, недемократична поведінка еліти, недостатня політична участь населення, фрагментований стан політичної культури як політичної еліти, так і населення в цілому. На ці дилеми української демократії неодноразово звертали увагу вчені юристи: «Парадокс українського конституціоналізму, - зазначає у своїй статті М. Оніщук, - полягає також у тому, що, з одного боку, Конституція визначає правила гри, довгострокову політичну кон'юнктуру, а з іншого — саме політики, котрі конкурують за владу, приймають рішення, якою має бути Конституція. Звідси Конституція залишається продуктом, по суті, елітних домовленостей. Саме «політичні війни» еліт знижують якість політичних інститутів, що встановлюються Конституцією. Тому одним із головних фокусів конституційного процесу має бути конституційне творення сучасного парламентаризму та відповідального урядування» [1].

Наявність таких труднощів зовсім не означає неможливість проведення процесу демократизації політико-правової сфери; всі вищезазвані передумови є лише факторами, що сприяють, або ускладнюють її.

До демократичних детермінант трансформації українського суспільства необхідно віднести і політико-культурні чинники.

Загально визнано висновок про те, що посттоталітарні трансформації в цілому і сучасні демократичні транзити, інститути і процедури демократії в перспективі потребують

легітимізації і масової підтримки, що в свою чергу спирається на розповсюдження та закріплення в суспільстві відповідних – демократичних – цінностей і масових політичних орієнтацій. Вони хоч і не прямо, але все ж таки впливають на хід демократичного транзиту, що особливо відчутним стає у фазі консолідації демократії. Можна припустити, що демократичні інститути можуть бути встановлені без масової участі (початкові стадії демократизації), проте існувати без масової підтримки і підґрунтя у вигляді відповідних політичних орієнтацій і цінностей, демократія не в змозі. Саме в такому розумінні є всі підстави говорити про те, що розвиток і консолідація демократії передбачає також і масове сприйняття демократичної політичної культури, її норм і цінностей.

Одна з найбільш актуальних проблем функціонування політичної системи України полягає у неповній відповідності ознак політико-правової культури вітчизняного суспільства тому її типу, котрий є необхідним для повноцінного утвердження демократії. В сучасних умовах становлення незалежної Української держави назріла необхідність оновлення політико-правової культури населення, її трансформації з перехідної у демократичну.

Серед актуальних проблем, пов'язаних з формуванням політико-правової культури демократичного типу, дозволять виділити деякі конкретні питання, які пов'язані з розумінням сутності політики, її впливу на право, водночас зворотного впливу права, правової духовності на політику. Нерідко і в науці, і в політиці, і в освітній діяльності, політика розглядається передусім як боротьба за владу. Дисбаланс в розумінні політики як боротьби і політики як пошуку компромісу на користь першої призводить до реалізації політичних цілей та задач неправовими засобами. Таким чином особливого значення набуває проблема подальшого міждисциплінарного дослідження взаємодії політики і права в Україні, оскільки вони нероздільно пов'язані між собою. Незважаючи на те, що центральною ідеєю права є справедливість (воно не допускає переваги однієї сторони над іншою), а сутнісним моментом влади є привласнення чужої волі і субординація, право є концентрованим виразом політики домінуючої частини суспільства. Так само пов'язані між собою політична та правова культури. Право як центральний елемент правової культури виступає засобом реалізації політичних ідеалів, цінностей, тобто складників політичної культури. Політичні і правові реалії тісно переплетені між собою, і у свідомості людей формують певний тип політико-правової культури. Зміна, формування інших переконань в сфері права суттєво змінюють переконання людини щодо політики, політичних процесів і рішень.

Сучасний стан правосвідомості українського суспільства характеризується глибокою внутрішньою суперечливістю, амбівалентністю, девіацією. Це пов'язано з процесами трансформації, що охопили всі виміри буття людини, поставили саму її в екстремальну ситуацію вибору власної позиції, пошуку ідентичних власній особистості цінностей та світоглядних орієнтирів. За короткий історичний період зруйнувалась вся система звичних правових і політичних уявлень, настанов, цінностей, норм і стереотипів, які визначали життя пересічної людини в попередню епоху. Суперечливість суспільних перетворень, нові економічні реалії разом з політичними технологічними, ідеологічними та інформаційними новаціями викликали певну правову та ціннісну дезорієнтацію в суспільстві, поставили питання політичної ідентифікації та самоідентифікації як суспільства в цілому, так і окремої особистості.

Слід підкреслити, що право не є всесильним у протистоянні із політикою (її кон'юнктурою, доцільністю, цинізмом), і перебільшені очікування щодо права можуть спричинити кризу довіри до законодавчих, конституційних шляхів розв'язання гострих політичних проблем (перехід до парламентсько-президентської моделі внаслідок політичних реформ 2004-2006 рр. є прикладом правового романтизму та ідеалізму). Закони самі по собі не можуть автоматично забезпечити добробут громадян, комфортність проживання, якщо відсутні ефективна економіка, належне керівництво соціально-економічними процесами в державі, високий рівень правової і політичної культури.

Поведінка юристів, політологів, педагогів у цьому контексті має сприяти вирішенню переходу від атмосфери протистояння і насильства до культури миру, довіри, стабільності. Саме тому для нашого навчального закладу – Університету освіти – необхідно збагачувати зміст освітнього процесу гуманістичними ідеями, про які йшлося, ширше використовувати для цього перспективний навчальний курс правової педагогіки, яка є однією з важливих, але недостатньо використовуваних викладачами наукою і навчальною дисципліною, спрямованою на формування в людини взаємної пошани, визнання рівності відносно до інших соціальних груп, до особистостей, як до рівнодостойних осіб, налаштованості на порозуміння і діалог з іншими, визнання і поваги прав інших суб'єктів бути інакшими.

До основних умов набуття політико-правовою культурою ознак демократичної в Україні відноситься практичне втілення в життя поглядів її носіїв, а також: підвищення життєвого рівня населення, подолання корупції, реальне вирішення інших актуальних суспільних проблем, що дозволить зміцнити довіру громадян до державної влади; розробка та реалізація державної програми з формування демократичної політичної культури населення, в тому числі, демократичної культури молоді як її невід'ємної частини; масове поширення наукових політологічних та правових знань, зокрема, шляхом поглибленого викладання політології, правознавства інших соціально-гуманітарних дисциплін у вищих і середніх навчальних закладах.

Політико-правові реформи, перехід до демократії - не самоціль, а шлях створення цивілізованої сучасної системи, стабільної, здатної до саморозвитку і утворюючої усі необхідної умови для нормального життя людини. Проблема демократії для нашої країни - це проблема формування такої соціальної і політичної системи, яка б забезпечувала керованість суспільством при участі народу, припускала б можливість заміни влади без насильства, гарантувала б дотримання і захист прав і свобод людини. Таким чином, успішне здійснення в країні демократичної трансформації пов'язано з формуванням сучасної політичної і правової системи, виборчої системи, забезпеченням поділу і взаємодії влади, реформуванням державного механізму, і насамперед судової влади, введенням сучасних механізмів і процедур пом'якшення конфліктів у державно-правовій сфері, забезпеченням прав і свобод людини і громадянина, подальшого формування демократичної політико-правової культури.

Література:

1. Оніщук М. Український конституціоналізм: від кризи – до ладу [Електронний ресурс] / М. Оніщук // Дзеркало тижня. Україна. – 2013. - № 17. – Режим доступу до газети: <http://gazeta.dt.ua/LAW/ukrayinskiy-konstitucionalizm-vid-krizi-do-ladu-.html>
2. Політична енциклопедія / Редкол.: Ю. Левенець, Ю. Шаповал та ін. – К.: Парламентське видавництво, 2012 р. – 808 с.
3. Суспільно-політичні трансформації в Україні: від задумів до реалій: монографія / В. Ф. Солдатенко, Т. А. Бевз, В. П. Горбатенко та ін.; Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І.Ф.Кураса НАН України. - К. : Парлам. вид-во, 2009. - 536 с.
4. Шаповаленко М. В. Политическое развитие современных переходных обществ: теоретические подходы и основные тенденции / М. В. Шаповаленко. – Х. : ХНУВД, 2007. – 340 с.
5. Шемшученко Ю., Ющик О. Політика, право, Конституція / Ю. Шемшученко, О. Ющик // Право України. – 2007. - №8 . – С. 6-8.
6. Huntington S. P. The Third Wave. Democratization in the Late Twentieth Century / S. Huntington. – Norman ; London : University of Oklahoma Press, 1991. – 384 p.

Бабкина О. В. Некоторые методологические проблемы анализа политических трансформаций и политического развития

В статье рассматриваются процессы политического развития и демократизации в посткоммунистических обществах. Систематизированы основные достижения и аналитические возможности транзитологии как раздела политической науки в условиях переходного политического развития посткоммунистических обществ. Раскрыты особенности системной политической трансформации в контексте переходного политического развития посткоммунистических обществ.

Ключевые слова: политическое развитие, модернизация, трансформация, транзитология, демократический транзит, консолидация демократии, переходной политической режим.

Babkina O. Some of the methodological problems of the analysis of political transformations and political development

The article describes the processes of political development and democratization in postcommunist societies. It is systematized the main achievements and analytical capabilities of transitology as a part of the political science in the conditions of a transition of political development in postcommunist societies. Revealed features of systemic political transformation in the transitional political development of postcommunist societies.

Key words: political development, modernization, transformation, transitology, democracy transit, consolidation of democracy, transitional political regime.

УДК 324

Арабаджисв Дмитро Юрійович,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри соціальної роботи
Запорізького національного технічного університету

**СОЦІАЛЬНИЙ КОНТРОЛЬ, ГРОМАДСЬКИЙ КОНТРОЛЬ І ГРОМАДСЬКИЙ
МОНІТОРИНГ: ДО ПИТАННЯ СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ**

В статті подане визначення соціального контролю, громадського контролю і громадського моніторингу. Розмежовано поняття соціального контролю і суспільного контролю. Обґрунтоване співвідношення даних понять. Визначено характеристики держави, що є передумовою існування громадського контролю і громадського моніторингу як особливих проявів соціального контролю.

Ключові слова: соціальний контроль, громадський контроль, громадський моніторинг, громадянське суспільство, держава.

Особливості взаємовідносин сучасного українського суспільства з державою з точки зору розвитку громадянського суспільства і здійснення громадського моніторингу зумовлюють необхідність визначення взаємовідношення таких понять, як соціальний контроль, громадський контроль і власне громадський моніторинг.

Варто зауважити, що з поширенням думки, що з моменту виникнення парламентської демократії ліберальні відмінності між державою і громадянським суспільством нівельовано, і сьогодні варто говорити про взаємопроникнення держави й суспільства і розвиток феномену соціальної держави [1] – питання контролю за державою з боку громадськості відійшло на другий план. Для країн розвиненої демократії не виникає сумнівів щодо наявності взаємного контролю з боку держави і суспільства. Більше того, в рамках соціальної держави втручання держави в суспільне життя санкціонується самими громадянами.

Для нашої країни, де багато років контрольний вектор був спрямований виключно «згори – вниз», а в певні періоди часу контроль з боку держави за життям людини набував характер тотального, проблема зворотного впливу з боку громадськості (що набуває організованої форми в умовах громадянського суспільства) залишається актуальною.

Мета даної статті – розкрити сутність громадського контролю, співвідношення понять «соціальний контроль», «громадський контроль» і «громадський моніторинг».

Термін «контроль» у науковій літературі та повсякденному житті використовується досить часто. Проте різноманітність сфер його застосування зумовила його неоднозначність.

Термін «контроль» використовується в різних науках і практиках, залежно від сфери використання отримуючи те або інше наповнення. У найзагальнішому вигляді спектр його значень виражає все те, що пов'язане із перевіркою, спостереженням, відслідковуванням, фіксацією тощо. Крім того, контроль завжди передбачає наявність влади у суб'єкта контролю.

Питання контролю так чи інакше супроводжують дослідження проблем соціального управління, законності і правопорядку. Складається враження, що таке інтенсивне звернення до поняття контролю може служити підставою для визнання майже абсолютної вивченості даного явища. Проте в контексті взаємовідносин громадянського суспільства з державою обсяг досліджуваного поняття, сутність, форми, принципи і методи контролю є не настільки очевидними, перш за все тому, що контроль так чи інакше пов'язується з відносинами «влада-підпорядкування» як атрибутом одного з учасників цих відносин – суб'єкта влади. Якщо така постановка питання обґрунтована при застосуванні до контролю, здійснюваного державою як пануючим суб'єктом по відношенню до суспільства, то в зворотному варіанті доводиться стикатися з певними труднощами.

Останні пов'язані насамперед з тим, що основна увага дослідників у загальному погляді на здійснення контролю в державі приділяється саме державному контролю і нагляду як його формі. При цьому суспільство розглядається лише як об'єкт контролю.

Що стосується соціального контролю – то найбільш поширеним є соціально-психологічний погляд на це явище, адже термін «соціальний контроль» був уведений в науковий обіг французьким соціологом Г. Тардом, який спочатку розглядав його як засіб повернення злочинця до громадської діяльності. Надалі, розширивши обсяг поняття, Г.Тард став розуміти «соціальний контроль» як один з факторів соціалізації особистості. Проблему соціального контролю згодом розробляли незалежно один від одного американські соціологи Росс і Парк. Вони розуміли під «соціальним контролем» способи впливу суспільства на ті чи інші соціальні суб'єкти з метою регулювання їх поведінки та приведення її у відповідність із загальноприйнятими в даній спільноті нормами [2].

Т. Лоусон, Д. Геррод визначають соціальний контроль як процес, за допомогою якого суспільство намагається забезпечити конформність щодо домінуючих у даному суспільстві цінностей і норм [3, с. 441].

Загалом, *соціальний контроль* з погляду соціальних наук – *це контроль, що передбачає цілеспрямований вплив суспільства на своїх членів або соціальні групи з метою забезпечення дотримання встановлених норм і цілісності соціальної системи.*

Питання в цьому контексті викликає паралельне використання понять «суспільний контроль» і «соціальний контроль».

Логічно вбачається думка науковців щодо розрізнення цих понять, подана в підручнику «Соціологія» під загальною редакцією В.Андрущенка та М.Горлача: «У широкому розумінні соціальне означає все те, що стосується суспільства взагалі на відміну від природи і є синонімом суспільного. У вузькому розумінні соціальне означає аспект суспільних відносин, із яких складається суспільство, стосується ставлення людей один до одного і до суспільства... метод взаємодій між соціальними групами, верствами та індивідуумами як представниками груп, верств, спільностей, їх становище і роль у

суспільстві, способі і укладі життя, забезпечення умов для повної реалізації їх потреб та інтересів» [4, с. 98].

Таке обґрунтування дозволяє розрізнити терміни «соціальне» та «суспільне». Таким чином, вони є синонімами, коли йдеться про суспільство в цілому. З іншого боку, соціальне є одним з аспектів суспільного з точки зору сферного підходу. В даному конкретному контексті поняття «соціальне» та «суспільне» при розгляді явища соціального контролю розглядаються як синоніми, тому що мова йде про суспільство в цілому – отже, в цьому випадку між поняттями «суспільний контроль» і «соціальний контроль» смислова різниця відсутня.

В контексті більш широкого явища – управління – контроль може бути розглянутий як функція останнього. Управляти означає направляти, керувати діями.

Контроль як елемент управління, в свою чергу, може бути представлений і у вигляді одного з комунікативних зв'язків між керуючою і керованою системами, що забезпечує своєчасне отримання інформації про стан керованої системи і, у разі відхилення цього стану від норми, передачу відповідного керуючого впливу, здатного повернути керовану систему в нормальний стан.

Крім того, соціальний контроль не можна розглядати тільки лише в якості елемента управлінського впливу на окрему людину або на суспільство як на керовану систему. Він притаманний і самій цій системі у вигляді елемента її самоорганізації. *У цьому сенсі можна говорити про соціальний контроль як про внутрішню функцію соціальної системи.*

Поряд із цим, соціальний контроль може виступати і в якості зовнішньої функції соціальної системи по відношенню до керуючої системи. Під певним кутом зору він виступає також і захисною функцією керованої системи, яка оцінює інтенсивність і якість керуючого впливу, відстежуючи його гранично допустимий поріг.

Ці положення, що стосуються соціального контролю, є беззаперечно актуальними для більшості пострадянських країн. Так, Г.Атаманчук заважає, що ахіллесовою п'ятою державного управління, незалежно від його формаційних особливостей, «фактично завжди були однаковість, центризм, уніфікованість, безвідповідальність перших осіб, формалізм, які не надавали йому ані стійкості, ані динаміки. Нестійкість спостерігалася (та й спостерігається) тому, що при уніфікованості елементів державні органи «схоплюють» адекватно тільки окремі сторони, моменти керованої дійсності, в той час як інші прояви просто втискуються в штучно створені для них структури, форми і методи. Природно, що все штучне (шаблонне) їм заважає, вони хочуть з нього вирватися. Управління стає як би чужим, ворожим до керованих об'єктів» [5, с. 40].

Таким чином, *соціальний контроль варто розглядати не тільки в контексті забезпечення цілісності соціальної системи, але й в плані здійснення соціального управління.*

Варто погодитися з думкою вітчизняних та зарубіжних науковців, що основними різновидами соціального управління, яке має системний характер і здійснюється в рамках соціальних управлінських систем [6, с. 2], є два види управління, що доповнюють один одного, а саме:

– державне управління – свідомо і цілеспрямована дія, здійснювана спеціальними уповноваженими органами державної і муніципальної влади (в основному, виконавчими) на підставі і в порядку, визначеному законодавством, з використанням системи заходів переконання і адміністративного примусу для забезпечення гідних умов життя особи, сім'ї і суспільства в цілому;

– громадське управління справами держави, що здійснюється в основному політичними партіями, професійними спілками, громадськими об'єднаннями і іншими недержавними організаціями, а також громадянами.

Якщо соціальний контроль є функцією соціального управління, то, відповідно, можна говорити про існування державного і громадського контролю.

Громадський контроль, таким чином, є особливим видом соціального контролю.

У відповідності з теорією суспільного договору держава і суспільство укладають між собою так званий універсальний соціальний контракт. Загальний зміст контракту зводиться до того, що держава і суспільство розробляють якісь правила гри, за якими будуть розвиватися суспільство. Держава зобов'язується стежити за виконанням цих правил і отримує в свої руки адміністративні та інші ресурси. Суспільство отримує чіткі орієнтири розвитку і зобов'язується виконувати ці правила. Крім того, держава відповідає за виробництво суспільних благ, а також бере на себе частину соціальних функцій. За тим, як встановлені правила гри дотримуються суспільством, стежать відповідні державні органи, а також структури місцевого самоврядування [7, с. 5-8].

Одним з принципів демократичної правової держави, який забезпечує зв'язок державного управління із суспільством та громадянами, є публічність. Публічність включає доступність державного управління для громадян через право вибору відповідних органів виконавчої влади та участь в їх діяльності; прозорість їх функціонування; громадський контроль за діяльністю органів публічного управління та їх посадових осіб, за дотриманням конституційно закріплених інтересів суспільства, прав і свобод громадян [8, с. 53].

Демократичність державної влади проявляється у реальній процедурі народовладдя шляхом встановлення правових інституцій, за яких особа стає не тільки пасивним об'єктом владного веління окремої недосяжної еліти, але й має вплив на державно-владні рішення.

Отже, в демократичній державі існує державний контроль та контроль з іншого боку – з боку громадськості – що передбачає, що народ наділений правами здійснювати цей контроль та можливістю для його здійснення, і це закріплено на законодавчому рівні [9, с.15].

Таким чином, під соціальним контролем розуміється обумовлена реалізацією основних принципів демократії здатність суспільства одночасно поєднувати функції об'єкта управління з боку держави (тобто бути об'єктом державного контролю) та суб'єкта управління, тобто здійснювати управлінський вплив (громадський контроль) по відношенню до держави та до себе (самоорганізовуватися).

Існування громадського контролю в нашій державі, як державі демократичній, закріплено в Основному Законі України та інших законах України.

Загальну правову основу громадського моніторингу в Україні складають конституційні положення про народ як єдине джерело влади в Україні (ст. 5), про право громадськості брати участь в управлінні державними справами (ст. 38) [10].

Конституційною основою для громадського контролю в Україні є, крім вищезазначених, також: ч. 2 ст. 6, ч. 2, 3 ст. 34, ст. 40, ч. 2 ст. 55, п. п. 4, 10, 11, 13, 17, 33, 34 ч. 1 ст. 85, ст. 86, ст. 87, 97, 101, 102, п. п. 8, 16, 30 ст.106, ст. 111, п. п. 3, 4 ст. 121, ст. 147, ст. 150 – 152 Конституції України.

Нормативне закріплення окремі аспекти знаходять у Регламенті Верховної Ради України, Законах України «Про статус народного депутата України», «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», «Про звернення громадян», «Про інформацію», «Про об'єднання громадян», «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про основи національної безпеки України», «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави», іншими законами та підзаконними нормативно-правовими актами [11].

Громадський контроль є неодмінною складовою громадянського суспільства, вищим проявом громадянської активності. Якщо політичний контроль над владою здійснюють сама влада й політична опозиція з метою стати владою, то громадський контроль є виразом свідомості громадян, концентрованим бажанням брати участь в управлінні державою.

Таким чином, громадський контроль є, поруч із державним контролем, видом соціального контролю, що може виникнути лише в умовах громадянського суспільства та реальної демократії, суб'єктом якого виступають громадські організації (в рамках

організованого контролю) і окремі громадяни, і метою якого є реалізація контрольних функцій по відношенню до держави та її інститутів.

Наявність громадського контролю (закріпленість можливості його здійснення на законодавчому рівні та забезпечення державою реальної можливості його здійснення) є підтвердженням того, що влада дійсно належить народові і він має право, використовуючи її, здійснювати контроль – чи то перевірку діяльності органів державної влади, чи відстеження, наскільки політики дотримуються передвиборних обіцянок, або ін.

В такому аспекті громадський контроль виступає скоріше теоретичним, ніж практичним утворенням – він є функцією громадянського суспільства, ознакою, що характеризує демократичність держави, показником розвитку громадянської свідомості тощо.

Якщо розглядати громадський контроль як особливий вид діяльності, то в цьому сенсі він проявляється в практичній діяльності, суб'єктами якої виступають інститути громадянського суспільства або окремі громадяни.

Громадський контроль виступає складовою більш масштабної форми діяльності – громадського моніторингу. У свою чергу останній є практичною реалізацією соціального контролю в демократичному суспільстві, особливою формою діяльності, адже, залежно від поставлених завдань, він може включати і контроль, і оцінку, і спостереження, і прогнозування тощо.

Отже, *громадський моніторинг – особливий вид діяльності, суб'єктом якої є інститути громадянського суспільства (громадські організації, окремі громадяни, представники іноземних держав – у визначених законом випадках), а об'єктом – ті процеси (та їх учасники) і явища суспільно-політичної сфери, які є значимі для суб'єкта здійснення моніторингу.*

Громадський моніторинг є особливим проявом соціального контролю в умовах демократичної правової держави і розвиненого громадянського суспільства, адже його фактичне здійснення є підтвердженням народовладдя в державі, підзвітності і підконтрольності влади народові, а суб'єктом його виступають окремі громадяни або громадські об'єднання – інститути громадянського суспільства.

Література:

1. The Poverty of Social Control: explaining power in the historical sociology of the welfare state // University of Sydney. Published in: Sociological Review 38(1) 1991: 1-25 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www-personal.usyd.edu.au/~robertvk/papers/poverty.html>
2. Смольков В.Г. Социальный контроль / В.Г. Смольков // Социально-гуманитарные знания. – 2000. – №4. – С.193-204.
3. Лоусон Т., Гэррод Д. Социология. А-Я : Словарь-справочник / Т. Лоусон, Д. Гэррод. – Пер. с англ. Ткаченко К.С. – М. : ФАИР-ПРЕСС, 2000. – 608с.
4. Соціологія: підручник для вищої школи / В. П. Андрущенко, В. І. Волович, М. І. Горлач та ін.; За заг. ред. В. П. Андрущенка, М. І. Горлача. – 3-є вид., перероб. і доп. – К., Х. : Єдинорог, 1998. – 622 с.
5. Атаманчук Г. В. Теория государственного управления / Г.В. Атаманчук. – М.: Омега-Л, 1997. – 398 с
6. Колпаков В. К., Кузьменко О. В. Адміністративне право України: Підручник / В. К. Колпаков, О. В. Кузьменко. — К.: Юрінком Інтер, 2003. – 544 с.
7. Бойко Ю.А., Смирнова Е.А., Соколов А.В. Гражданский контроль за работой органов власти / Ю.А.Бойко, Е.А.Смирнова, А.В.Соколов. – Ярославль: ЯРОО «ЦСП», 2003. – 120 с.
8. Малиновський В. Я. Державне управління: навч. посіб. / В. Я. Малиновський. – Луцьк: Ред. – вид. від. «Вежа» Вол. Держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. – 558 с.

9. Жаровська І.М. Громадський контроль як інтегральна складова у концепті владних відносин сучасної держави і громадянського суспільства / І. М. Жаровська // Часопис Київського університету права. Теорія та історія держави і права. Філософія права. – 2012. – № 3. – С.14-17.

10. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

11. Денисюк С.Ф. Сутність громадського контролю: співвідношення понять у теорії та законодавстві / С.Ф. Денисюк [Електронний ресурс]. – www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Apdu/2008_2/doc/5/07.pdf

Арабаджиев Д. Ю. Социальный контроль, общественный контроль, общественный мониторинг: к вопросу о соотношении понятий

В статье подано определение социального контроля, общественного контроля и общественного мониторинга. Разграничены понятия социального контроля и общественного контроля. Обосновано соотношение данных понятий. Определены характеристики государства, которые выступают предпосылкой существования общественного контроля и общественного мониторинга как особых проявлений социального контроля.

Ключевые слова: социальный контроль, общественный контроль, общественный мониторинг, гражданское общество, государство.

Arabarjyiev D. Social control, public control and public monitoring: to the question of definitions correlation

In the article the definitions of the social control, public control and public monitoring are given. The concept of social control and public control are delineated. The characteristics of the state which are conditions for the existence of the public control and public monitoring as specific manifestations of social control are given.

Keywords: social control, public control, public monitoring, civil society, state.

УДК 061.22:17.023.36+32.019.5«19»

Колісніченко Роман Миколайович,

кандидат політичних наук,

доцент кафедри соціальних та гуманітарних дисциплін

Кіровоградського інституту імені Святого Миколая

Міжрегіональної Академії управління персоналом

ВНЕСОК РИМСЬКОГО КЛУБУ У ДОСЛІДЖЕННЯ ГЛОБАЛІСТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ В КІНЦІ 70-х – НА ПОЧАТКУ 90-Х РОКІВ ХХ ст.

Проаналізовано внесок представників Римського клубу у дослідження глобалістичної свідомості в кінці 70-х – на початку 90-х років ХХ ст.

Ключові слова: глобалістична свідомість, глобальні проблеми, Римський клуб.

Послаблення найбільших світових загроз та забезпечення сталого розвитку людства потребує істотних змін системи цінностей, гуманізації суспільних ідей, поглядів, переконань щодо глобальної військової, економічної, екологічної політики, способів вирішення глобальних проблем сучасності. Цим обумовлена необхідність дослідження глобалістичної свідомості, історії її наукового аналізу, участі у цьому процесі діячів міжнародних організацій, серед яких важливе місце посідає, заснований у 1968 році А.Печчеї, всесвітньовідомий Римський клуб.

На дослідженні діяльності Римського клубу в кінці 70-х – на початку 90-х років ХХ ст. зосередилися: Т.Андрущенко, В.Горбатенко, Ф.Кирилюк, Ю.Сабадаш та ін. Історія вивчення політичної свідомості стала предметом досліджень В.Бабкіна, О.Бабкіної, В.Бебика, Л.Нагорної, інших вчених. Історіографію наукового аналізу екологічних характеристик розробляли О.Варго, В.Крисаченко, Р.Харитонов, Л.Юрченко та ін. Проте історія наукового аналізу глобалістичної свідомості протягом визначеного історичного періоду, участь у цьому процесі діячів Римського клубу залишається недостатньо дослідженою.

Метою дослідження є аналіз внеску Римського клубу у дослідження глобалістичної свідомості в кінці 70-х – на початку 90-х років ХХ ст.

Глобалістична свідомість є однією з форм суспільної свідомості, що відображає систему уявлень щодо глобальних проблем, їх значення, особливостей, способів вирішення, суспільної діяльності, спрямованої на забезпечення людства від глобальних загроз [8].

Доповідь Римського клубу «За межами століття марнотратства» (1977 р.), оприлюднена англо-угорським фізиком, лауреатом Нобелівської премії Денісом Габором, в основному присвячується проблемам виснаження мінеральних ресурсів планети. Д.Габор доводить, що продовження дії наявних тенденцій у сфері використання природних ресурсів в майбутньому призведе до краху світового паливно-енергетичного та сировинного балансу. З метою відвернення глобальної сировинно-енергетичної загрози вчений рекомендує суспільству зрозуміти необхідність активнішого використання відновлюваних видів сировини, запровадження замкнених циклів виробництва з багаторазовим використанням вторинної сировини, здійснення належної утилізації відходів, розвитку енергозощаджуючих технологій тощо. Для реалізації подібних кроків метою людства має стати гармонізація та моральне вдосконалення особистості [4; 12, с. 67-68].

Того ж року угорський філософ Ервін Ласло у доповідях «Глобальні цілі і всесвітня солідарність» та «Цілі для людства», дотримуючись тези про пріоритетність людського чинника у вирішенні глобальних проблем, розкриває концепцію «нового гуманізму». Згідно цієї концепції, основними причинами загострення глобальних проблем є політичні, психологічні, культурні характеристики суспільної свідомості, що виявляються у політичній байдужості, безвідповідальності, наслідком якої є низькоефективне політичне управління [2, с. 14; 3].

Як відмічає Е.Ласло, для забезпечення виживання людства, його прогресивного розвитку слід перебудувати свідомість світового співтовариства, визначити спільні цінності, ідеали, цілі, норми поведінки та державної політики відповідно до нових стандартів гуманізму, здійснити інтеграцію населення планети, досягти світової солідарності, сформувати глобальний етнос. Інтереси окремих країн та народів необхідно підкорити науково обґрунтованим цілям та інтересам загальнолюдського розвитку, які мають бути усвідомлені людством. До таких цілей вчений відносить: 1) припинення гонки озброєнь, війн і конфліктів, відмову від насильства, забезпечення міжнародної безпеки; 2) вирішення продовольчої проблеми у світовому масштабі, створення світової системи, що дозволить задовольнити продовольчі потреби усіх людей на планеті; 3) глобальний контроль за використанням енергетичних та сировинних ресурсів, технологіями, розробку раціонального та екологічно безпечного природокористування; 4) глобальний розвиток, орієнтований на підвищення якості життя, справедливості у розподілі матеріальних та культурних цінностей [2, с. 14; 3; 6].

У книзі «Вік біфуркації. Осягнення мінливого світу» (1991 р.) Е.Ласло підкреслює, що архаїчність цінностей, практики взаємодії людей між собою та з навколишнім середовищем становить загрозу виживанню людства. Обумовлена відсутністю раціонального бачення можливих наслідків людської діяльності, втратою людьми відчуття відповідальності, надмірна експлуатація природних надр знижує здатність природи до відновлення, спричиняє зміни клімату, глобальне потепління, спустошення лісів, загрожує знищенню всієї

рослинності планети, погіршує умови ведення сільського господарства, якість продуктів харчування, що негативно відбивається на здоров'ї людини. Різке падіння врожайності, затоплення територій, урагани, інші стихійні лиха в майбутньому призведуть до поширення голоду, гострої боротьби за їжу й питну воду, масових міграцій, тероризму, міжнародних конфліктів із застосуванням зброї масового знищення, звуження здатностей природи забезпечити умовами, придатними для життя, лише незначну частину населення. На думку дослідника, існуючий світ є надмірно нестабільним, такими темпами планета досить швидко досягне порогу здатностей («точки біфуркації»), що призведе до колапсу людства [9, с. 9-43; 10].

Е.Ласло виділяє чотири основні інститути суспільної соціалізації, які відіграють вирішальну роль у формуванні людських цінностей: наука, мистецтво, релігія і освіта. Саме на них лежить основна відповідальність за становлення суспільних поглядів. Недосконалість цінностей суспільства багато в чому спричинена недосконалістю цих інститутів. Так, наука, на думку Е.Ласло, розвивається переважно у тих напрямках, які добре фінансуються, вчені далекі від громадян та суспільних проблем. Діячі мистецтва, дотримуючись гасла «мистецтво заради мистецтва», не часто замислюються над тим, як мистецтво впливає на суспільство. Релігійні діячі більше стурбовані внутрішніми церковними конфліктами, боротьбою за церковну владу, ніж піклуванням про душі своїх однодумців. Освіта нехтує соціальним значенням навчальних дисциплін, ігнорує знання сучасних вчених, гуманістів, натомість продукує у свідомості людей поділ планети на «мою» країну та весь навколишній світ, з витікаючим з цього відповідним протистоянням. Політики, маючи можливість змінити ситуацію, що склалася, віддають перевагу короткостроковим цілям, а не довгостроковій стабільності, що не рідко обумовлено обмеженим терміном їх повноважень (від виборів до виборів). Підприємці в гонитві за швидкими прибутками частіше за все навіть не думають про довгострокову перспективу [9, с. 20-46].

Наслідком тривалої діяльності традиційної системи суспільної соціалізації, на думку Е.Ласло, є панування в суспільстві цінностей, що ведуть людство до загибелі. Більшість людей сприймають життя як боротьбу за виживання за законами джунглів, переконані в необхідності бути агресивним в інтересах самозбереження, поширеною є думка про недоцільність втручання в економіку, потребу її саморегуляції, шириться байдужість до майбутньої долі наступних поколінь, культ грошей, цінування лише тих цінностей, які мають грошовий вираз, люди надають значення не більше ніж національним інтересам своїх держав, абсолютно не турбуючись про інші країни. Все це призводить до жорсткої конкуренції, заважає кооперації, породжує поляризацію суспільства [9, с. 85-89].

Згідно поглядів вченого, глибині коріння недосконалості людських цінностей пов'язані з генетично визначеними якостями особистості, такими як егоїзм, агресивність, бажання влади, що породжує війни, призводить до підкорення сильним слабшого. Враховуючи неможливість зміни людського генотипу, дослідник приходить до висновку про необхідність кардинальних змін системи соціалізації, що сприятиме формуванню нових цінностей, на основі яких широкі верстви мають усвідомити зміст глобальної еволюційної стратегії та посприяти її реалізації [9, с. 46-52].

Запропонована Е.Ласло, гуманістична еволюційна стратегія покликана забезпечити гуманістичний шлях розвитку суспільства, еволюцію людини разом із суспільством, будівництво та ефективне використання зв'язків між людьми та між людиною і природою. Вченим пропонується створити глобальну «голархію» – систему глобальної консультації та координації для контролю над глобальними процесами, складові частини якої братимуть участь у глобальному цілепокладанні та виконанні поставлених цілей, не допускаючи при цьому встановлення контролю за жодним із суспільств [9, с. 78-105].

На думку дослідника, слід забезпечити контроль за розвитком політичних та економічних систем, створити простір для зростання, творчості особистості. Для цього доцільно встановити обмеження у тих сферах, де еволюція ієрархічних систем становить

загрозу автономії та свободі людини, обмежити владу націй-держав, здійснити їх децентралізацію, обмежити владу політиків, шляхом розширення процедур прямої демократії, створення захисних механізмів від захоплення влади й корупції [9, с. 69-78].

Гуманістична стратегія Е.Ласло передбачає утворення глобальної голархічної організації колективної безпеки, регіональних збройних сил, повну заборону наступальних озброєнь, скорочення армій і флотів до мінімального рівня, необхідного для підтримання порядку в суспільстві [9, с. 78-83]. Вчений наголошує на необхідності розширення орних земель, підвищення продуктивності сільського господарства [9, с. 9-10], укладання міжнародних договорів у сфері охорони навколишнього середовища, посилення контролю за шкідливими викидами, відновленням лісів, збереженням родючості земель, запровадження міжнародних екологічних податків на використання небезпечної ядерної енергії, на невідсортовані тверді побутові відходи, інші шкідливі відходи, що стимулюватиме використання екологічно чистих технологій. Дослідник стверджує про необхідність введення податків на розширення території міст та промислових підприємств, що сприятиме очищенню та використанню покинутих міських і промислових земель [9, с. 78-85].

Е.Ласло переконує, що означені плани зможуть стати реальністю виключно за умов налагодження міжнародних зв'язків для здійснення культурної еволюції, становлення нової свідомості світової спільноти, формування гуманістичних цінностей, переконань, створення можливостей для їх масового поширення [9, с. 85-91]. Необхідно створити нове мислення, образ життя, оцінки, здатні підняти на захист сталого розвитку світовий суспільний рух, забезпечити обрання політичних лідерів, які підтримують глобальні проекти економічної кооперації та солідарності, здійснити врегулювання соціально-екологічної системи, запобігти її критичній напрузі [9, с. 9; 10]. Для цього діячі науки, культури, релігії та освіти мають відійти від своїх вузьких інтересів та спрямувати зусилля на побудову нового гуманного, більш придатного до життя світу, вони повинні розвивати свою соціальну свідомість, почуття відповідальності, поширювати в суспільстві високу культуру сучасної цивілізації, цінності та ідеї гуманізму [9, с. 89-105].

Науковці мають детально досліджувати глобальні проблеми, розробити тактичні та стратегічні напрямки глобального розвитку, визначити оптимальні способи реалізації глобальної стратегії. Актори, літератори, художники, музиканти повинні відтворювати людську реальність у всьому розмаїтті її еволюції, формуючи широкий комплекс нових цінностей та ідей. Церковним громадам слід відповідально здійснювати керівництво у гармонізації соціальних відносин, засобам масової інформації – об'єктивно висвітлювати питання майбутнього розвитку людства. Освіта має відійти від виховання націоналістичних поглядів, переваги однієї нації над іншою, забезпечити розуміння місця кожної країни у глобальній сім'ї народів, поширити концепції та ідеї, адекватні сьогоденню та майбутньому. Е.Ласло стверджує про необхідність запровадження холистичного навчання як результату одночасного вироблення інтуїції, знань та практичних навичок, доводить, що глобальне бачення краще формується не на лекціях, а під час дискусій, семінарів, обговорень, індивідуальних занять під керівництвом викладача тощо [9, с. 89-105].

У 1979 році авторським колективом під керівництвом Дж. Боткіна (США), Е.Ельманджра (Марокко) та М.Маліца (Румунія) підготовлено доповідь Римського клубу «Немає меж навчанню: звуження розриву в рівні освіти людей». Автори доповіді переконливо доводять появу й посилення у світі розриву між складністю умов життя та обмеженою здатністю людини орієнтуватися і пристосовуватися до нових життєвих реалій, що обумовлено анахронічністю традиційної системи освіти, нездатної сприяти вирішенню актуальних проблем людства, економічному та культурному прогресу [4; 16].

Вченими виділяються два основні типи навчання: підтримуючий та інноваційний. Підтримуючий (традиційний) спрямований на підтримку й відтворення існуючої культури, соціальної системи, ретрансляцію соціокультурного досвіду, він базується на авторитарному стилі викладання, передачі студентам накопичених знань при їх пасивній ролі у цьому

процесі. Цей тип навчання є застарілим, вкрай неефективним з точки зору розвитку людських якостей, необхідних для якісної перебудови життя людей, нездатним до прогресивного формування глобалістичної свідомості студентської молоді [7, с. 2; 11; 13, с. 38].

Інноваційне навчання стимулює внесення інноваційних змін до існуючої культури і соціального середовища, спрямованих на усвідомлення й розв'язання як індивідуальних, так і суспільних, загальнопланетарних сучасних проблем людства, розуміння їх глобального характеру. Цей тип навчання базується на прогнозуванні людьми свого майбутнього, активній участі у його створенні, передбачає творчий пошук на основі соціального досвіду, його збагачення, застосування інтерактивних освітніх методик, формування у студента потреби в знаннях, зацікавленості, активну участь в навчальному процесі [4; 7, с. 2; 11; 13, с. 38; 16]. Результатом глобального реформування світового освітнього простору та переходу до інноваційного типу навчання, на думку дослідників, має стати розвиток здатностей людей до орієнтування у нових ситуаціях, прогнозування майбутніх подій, оцінки можливих наслідків тих чи інших рішень, що відкриє можливості скоротити розрив у рівні освіти й культури різних соціальних груп та регіонів, забезпечити виживання людства, людську гідність [4; 16].

Український дослідник Богдан Гаврилишин у книзі «До ефективних суспільств. Дорогокази в майбутнє» (1980 р.) висуває концепцію нового світового порядку, завдяки якому людство зможе подолати як сучасні глобальні проблеми, так і ті проблеми світового розвитку, що виникнуть у майбутньому [15, с. 764-775]. Основною детермінантою суспільної ефективності вчений вважає суспільний лад, одним з найважливіших компонентів якого є суспільні цінності, що визначають тип політичного правління та економічної системи. Визначальним чинником економічного розвитку країн є не наявність природних ресурсів, а цінності, настанови, наснага людей, їх майстерність і прагнення до праці, що формуються під впливом релігійних вірувань, сприйняття праці як способу задоволення матеріальних потреб і самоутвердження [5, с. 19-23].

Б.Гаврилишин виділяє три прототиби цінностей: егалітарно-колективістський, індивідуалістсько-конкурентний та групово-кооперативний, кожному з яких відповідає певна форма політичної та економічної систем. До першого типу належать такі цінності, як рівність людей від народження, розподіл матеріальних благ залежно від здібностей, пошук свого покликання в безконфліктному суспільстві. Домінування в суспільстві означених цінностей призводить до концентрації влади в руках одного лідера за умов відсутності опозиції, встановлення диктатури, становлення командно-адміністративної системи [5, с. 21-23].

Індивідуалістсько-конкурентним цінностям, що базуються на визнанні унікальності кожної особистості, її прагнення до задоволення власних потреб, пошуку шляхів самореалізації, відповідає політична система стримування та противаг як запобіжний механізм проти зловживання владою, становлення приватної власності, вільного ринку, максимізація прибутку, суперництво між урядом, підприємцями і робітниками [5, с. 21-23].

Згідно групово-кооперативних цінностей, людина є частиною суспільного ладу і світобудови, має добровільно підкорятися вищим цілям і пріоритетам, бути в гармонії з природою і з іншими людьми. Цьому типу цінностей відповідає колегіальне політичне правління, співпраця при владі, ухвалення рішень представниками різних верств населення з різними поглядами, які несуть відповідальність за прийняті рішення, узгодженість відносин між урядом, підприємницькими колами і профспілками, що відкриває можливості для консенсусу у пошуку вищих цілей [5, с. 21-23]. Б.Гаврилишин доводить, що саме на групово-кооперативних цінностях і має базуватися, запропонований ним, новий світовий порядок, завдяки чому у світі поширяться колегіальний тип правління, узгодяться суспільні інтереси, людство буде убезпечено від глобальних небезпек [5, с. 197-198].

Згідно поглядів Б.Гаврилишина, для побудови нового світового порядку слід позбутися застарілих ідеологічних тенет, утвердити привабливу для всіх прагматичну ідеологію, виховати нових політичних лідерів, здатних мобілізувати суспільство на зміну цінностей, уникаючи світових катаклізмів, забезпечити активну участь широких верств населення у політичному житті [5, с. 10-27]. Усвідомленню людьми невідповідності між старими політичними ідеями та новими потребами, актуальності оновлення інституцій сприятиме підвищення освітнього рівня населення. Людству необхідно пристосуватися до правил співжиття в умовах єдиного світового ладу [5, с. 199].

Бертран Шнейдер у доповіді Римського клубу «Революція босоногих» (1988 р.) доводить неефективність тривіального перенесення західних технологій і політичних інституцій у країни «третього світу». Згідно висновків дослідника, в інтересах стимулювання оновлення країн, що розвиваються, вирівнювання глобального економічного, політичного, культурного розвитку існує потреба при реалізації модернізаційних цілей врахування національних традицій, особливостей культури, свідомості, менталітету місцевого населення, його бачення глобальних проблем та шляхів нейтралізації світових небезпек [1, с. 119].

Едуард Пестель у праці «За межами зростання» (1988 р.) висловлює переконання, що кожна людина несе відповідальність за наближення до глобальної катастрофи, при цьому найбільша міра відповідальності лежить на громадянах розвинених країн, зразок діяльності і стиль життя яких сприймається населенням слаборозвинених країн в якості еталонної моделі розвитку. Громадяни заможних держав мають змінити свій образ життя, методи виробництва, структуру споживання так, щоб б прийняті країнами, що розвиваються, вони могли забезпечити стабільність світового порядку [14, с. 48-52]. Для цього багатьом людям слід переорієнтуватися з прагнення до миттєвого задоволення бажаних потреб на стійке, доленосне терпіння, самопожертву заради довгострокових цілей [14, с. 70-107]. Необхідно раціонально сумістити розвиток промисловості, зростання продуктивності праці, задоволення матеріальних потреб зі згортанням шкідливих виробництв, досягненням екологічної рівноваги, збереженням бази невідновлюваних природних ресурсів, забезпеченням вищої міри соціальної справедливості, якісної безперервної освіти [14, с. 48-49]. Вчений стверджує про необхідність розвитку випереджального мислення і навчання в довгостроковій перспективі, переходу до цінностей та норм групового співробітництва, на основі яких відкриються можливості для досягнення гармонії між людиною і природою [14, с. 151].

До головних умов гарантування міжнародної безпеки та виживання людства в ядерну еру Е.Пестель відносить подолання ворожості, взаємного страху між народами, досягнення міжнародної довіри, поширення нового політичного мислення, заснованого на органічному розвитку, практичним результатом якого стане відмова від воєнної переваги, повне ядерне і звичайне роззброєння, передусім, потужних військових блоків, припинення продажу зброї країнам, що розвиваються [14, с. 126-130].

Вчений закликає до вдосконалення людських цінностей в усьому світі, усвідомлення людьми своїх прав та обов'язків, виховання терпимості і поваги до різних релігій, національностей, соціального та культурного спадку людства як основи майбутнього прогресу [14, с. 239-240]. Формування нових цінностей потрібно розпочати з того, щоб донести до широких кіл громадськості, впливових людей, які приймають рішення, більш глибоке розуміння сучасних світових проблем, їх еволюції, необхідності довгострокової політики, важливості невідкладних попереджувальних дій [14, с. 39-40].

На вивченні глобалістичної свідомості досліджуваного періоду також зосередилися такі відомі представники Римського клубу, як М.Герньє, О.Джаріні, Р.Ленуар, А.Лемма, П.Маляска, Е.Манн-Боргезе, Дж. Нейсбіт, Ж.Сен-Жур, В.Сіель та інші вчені.

Внесок Римського клубу у дослідження глобалістичної свідомості в кінці 70-х – на початку 90-х років ХХ ст. важко переоцінити. Членами цієї всесвітньовідомої міжнародної

організації здійснюється аналіз тогочасних характеристик глобалістичної свідомості, шляхів вдосконалення політичного мислення задля розв'язання найбільших світових небезпек. Між тим, високою перспективністю слід відзначити подальші дослідження глобалістичної свідомості на пізнішому етапі світового розвитку, визначення її концептуальних засад, сучасних особливостей, еталонних напрямків становлення тощо.

Література:

1. Абрамов А.В. Современная концепция модернизации: работа над прежними ошибками / А.В. Абрамов // Вестник Московского государственного областного университета. – 2012. – № 4. – С. 112–127.
2. Абрамян Е.А. Цивилизация в XXI веке. Анализ обстановки в мире и перспектив будущего. Глобальные кризисы. Четвёртое издание / Евгений Арамович Абрамян. – М.: Терика, 2009. – 324 с.
3. Андрущенко Т.В. Параметры «нового світу»: критико-аналітичний аналіз світових футурологічних концепцій / Т.В. Андрущенко // Гілея. – 2011. – Вип. 44 (№2). – С. 602–609.
4. Бестужев-Лада И.В. Социальное прогнозирование. Курс лекций / Игорь Васильевич Бестужев-Лада. – М.: Педагогическое общество России, 2002. – 392 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://polbu.ru/bestuzhev_sforecasting/ch07_all.html
5. Гаврилишин Богдан. До ефективних суспільств: Дороговкази в майбутнє: доп. Римському Клубові / Б. Гаврилишин; упоряд. В. Рубцов. – Вид. 3-тє, допов. – К.: Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2009. – 248 с.
6. Зюганов Г. Глобальное порабощение России или глобализация по-американски / Геннадий Зюганов. – М.: Эксмо, 2011. – 352 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.reliefrazer.com/globalnoe_poraboshenie_rossii_ili_globalizatsiya_po-amerikanski/3090_chast_pervaya_tupik/3091_razdel_pervyy_na/3101_glava_tretya_vzglyad/45463867.html
7. Кларин М.В. Инновации в мировой педагогике: обучение на основе исследования, игры и дискуссии. (Анализ зарубежного опыта) / Кларин М.В. – Рига: НПЦ «Эксперимент», 1995. – 176 с.
8. Колісніченко Р. М. Глобалістична свідомість: поняття, структура, типологія / Р. М. Колісніченко // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. – Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. – 2012. – Вип. 9. – С. 117–124.
9. Ласло Э. Век бифуркации: постижение изменяющегося мира / Эрвин Ласло // Путь. – 1995. – № 1. – С. 3–129.
10. Ласло Э. Глобальная бифуркация: время принимать решения / Эрвин Ласло // Век глобализации. – 2011. – № 2. – С. 3–7.
11. Леонова Світлана. Проблеми реформування вищої юридичної освіти в контексті Сорбонсько-Болонського процесу / Світлана Леонова [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://obuch.com.ua/pravo/3795/index.html>
12. Основы экологии и природопользования. Учебное пособие / Дикань В.Л., Дейнека А.Г., Позднякова Л.А., Михайлов И.Д., Каграманян А.А. – Харьков: ООО «Олант», 2002. – 384 с.
13. Педагогічний досвід як фактор оновлення змісту науково-методичної діяльності в установах і закладах освіти: вектори випереджувального розвитку: тематичний збірник праць / за заг. редакцією В.В. Олійника. – Рівне: ПП Лапсюк, 2012. – 168 с.
14. Пестель Эдуард. За пределами роста. Глобальные проблемы современности и деятельность международной организации Римский клуб: пер. с англ. / Эдуард Пестель; Пер. Е.В. Нетесова; Общ. ред., вступ. ст. Д.М. Гвишиани. – Москва: Прогресс, 1988. – 268 с.

15. Політологія / Ф. М. Кирилюк, М. І. Обушний, М. І. Хилько та ін.; За ред. Ф. М. Кирилюка. – К.: Здоров'я, 2004. - 776 с.

16. Проект «Малыши и няньки» // Вместе со всей планетой. – 1995. – С. 107-109. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://kids.genebee.msu.su/nurses/puschino1995>

Колесниченко Р. Н. Вклад Римского клуба в исследование глобалистического сознания в конце 70-х – в начале 90-х годов XX ст.

Проанализирован вклад представителей Римского клуба в исследование глобалистического сознания в конце 70-х – в начале 90-х годов XX ст.

Ключевые слова: глобалистическое сознание, глобальные проблемы, Римский клуб.

Kolisnichenko R. Contribution of the Club of Rome to research of globalistion consciousness at the end of 70th – at the beginning of 90th of the XX item.

The contribution of representatives of the Club of Rome is analyses to research of globalistion consciousness at the end of 70th – at the beginning of 90th of the XX item.

Key words: globalistion consciousness, global problems, the Club of Rome.

ПОЛІТИКО-ВЛАДНІ ВІДНОСИНИ І МОДЕРНІЗАЦІЯ

УДК 321.01 (477): 342.36

*Горбатенко Ірина Анатоліївна,
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політичних наук
Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова*

ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДОЛАННЯ КРИЗИ ЛЕГІТИМНОСТІ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

Розглядаються теоретичні основи, характерні ознаки політичної трансформації перехідного суспільства, визначальні проблеми і основні напрями практичного подолання кризи легітимності влади в Україні.

Ключові слова: легітимність влади, псевдолегітимність, перехідне суспільство, системна криза, криза легітимності, корупція.

В умовах переходу суспільства від одного стану до іншого, коли попередні інститути руйнуються, а нові надто повільно вкорінюються й сприймаються більшістю людей як щось тимчасове, скороминуще, питання збереження стабільності суспільного організму набуває особливого значення. Відповідно в такій ситуації будь-яка нова влада прагне легітимізувати свій режим.

Існують різні визначення легітимності. С.Ліпсет розуміє під нею спроможність системи створювати й підтримувати віру в те, що наявні політичні інститути є найбільш адекватними даному суспільству. На думку Д.Істона, легітимність – це «дифузія підтримки режиму». Відштовхуючись від цього визначення, вчений наполягає на необхідності постійного аналізу рівня та інтенсивності народної підтримки режиму. Йдеться про з'ясування масштабів порушення законів, рівня насильства у житті суспільства, розмаху рухів незгідних, витрат державних коштів на заходи безпеки. Все це становить рівень легітимності про який дозволяють судити насамперед дані соціологічних опитувань і поточної статистики. У суспільстві перехідного типу, яке нагромаджує і певний час зберігає безліч суперечностей, зазначеної вище підтримки зазвичай недостатньо.

Термін «легітимність» походить від латинського слова «legitimus» - законний. Поступово це слово змінило своє первісне етимологічне значення і вживається сьогодні як «визнання», «правомірність». Наука про політику трактує нині легітимність як певний стан психіки індивіда в чітко визначений проміжок часу, стан, який виражає рівень задоволеності функціонуванням соціально-політичних структур. Отже, легітимність – це позитивна оцінка, сприйняття населенням влади, визнання її права управляти і своєї згоди їй підкорятися. Легітимність має добровільний характер і виникає з однорідності політичних орієнтацій, цілісності морально-духовних критеріїв суспільного життя, наявності стійкої традиції взаємозалежності суспільства і влади та адекватності діяльності останньої суспільним потребам.

В сучасних умовах ускладнення суспільного розвитку необхідно усвідомити принципову різницю між легітимністю й довірою. Якщо концепція легітимності стосується всієї політичної системи, то концепція довіри обмежується конкретними лідерами, які здійснюють владу. Різниця між легітимністю режиму й довірою до конкретних політичних інститутів чи представників влади властива плюралістичним демократіям. Обмеження легітимності і втрата довіри можуть пояснюватися не лише недосконалою політикою, а й об'єктивними труднощами управління розбалансованим суспільством.

Від початку 90-х років в Україні сформувалися всі ознаки системної кризи. Основні чинники, які її зумовлюють та поглиблюють чи не найточніше були сформульовані ще в 1998 році провідним фахівцем у галузі державного управління В. Цветковим. До таких чинників він, зокрема, відносить: 1) хаотичний підхід реформаторів до здійснення реформ; відірваний від суспільних потреб характер соціальних перетворень; 2) розчарування ходом реформ широкого загалу, небажання основної маси населення активно включатися у процес їхнього здійснення; 3) некомпетентність державних органів і осіб, що посідають місця на горі управлінської піраміди, відсутність чітко окресленої, зрозумілої для народу мети, нових моделей суспільного розвитку, суб'єктивізм та імпровізація в управлінні; 4) відсутність ідеології управління державою, калькування західних моделей управління, низький рівень ефективності суспільної праці та управлінської діяльності; 5) стихійний, несистемний характер формування державного апарату, часті зміни керівних кадрів у вищих ешелонах влади, неконтрольоване розростання бюрократичного апарату та його претензії на особливу роль у постсоціалістичному розвитку [1, с. 3 – 8].

Однією з характерних складових системної кризи в умовах пострадянського розвитку є криза легітимності. У часи, коли суспільство перебуває в перехідному стані, а влада динамічно змінюється, постійно виникають ситуації протистояння двох антагоністичних процесів ціннісно-культурного характеру, пов'язаних зі ступенем довіри населення до влади. Такими процесами якраз і виступають легітимація і делегітимація нових режимів, нових лідерів, нової інституційної структури і нової системи влади. В умовах суспільних змін представникам влади на деякий час вдається повести за собою більшість суспільства, що завжди прагне до соціальної стабільності. Однак внутрішня нестабільність перехідного стану тягне за собою загострення різноманітних проблем, які виникають внаслідок суспільних змін, а також зростання потенціалу невдоволення мас. Як наслідок, в умовах постійної загрози сповзання в хаос легітимність влади набуває доленосного значення для реформ. Що стосується характеру зазначеної кризи у нинішній політичній ситуації, то тут варто зауважити наступне. Якщо до 2004 року криза легітимності поширювалась на конкретних носіїв влади, то тепер значною мірою похитнулась легітимність влади в цілому, суттєво підірвана віра нашого народу в можливість демократичного правління.

Характерною ознакою кризового характеру легітимності перехідного періоду є неможливість її всебічного осмислення в рамках веберівської тричленної схеми. За сучасних умов розвитку українського суспільства, на думку В.Горбатенка, доцільніше скористатися типологією англійського політичного філософа Девіда Хелда, який запропонував сім варіантів легітимації: 1) згода під загрозою насилля; 2) легітимність в силу традиції; 3) згода в силу апатії; 4) прагматичне підкорення заради особистої вигоди; 5) інструментальна легітимність задля реалізації ідеї спільного блага; 6) нормативна згода; 7) ідеальна нормативна згода. Наведена типологія має більше можливостей, ніж веберівська схема, для виведення в рамках тієї чи іншої ситуації у функціонуванні перехідного суспільства змішаного типу легітимації існуючої системи влади [2, с. 123].

Кризовий характер легітимності в Україні виявляється в низькому рівні лояльності населення до основних напрямів діяльності політичної влади. Основними проявами цієї кризи можуть вважатися:

- 1) відсутність терпимості у сфері соціально-політичних інтересів різноспрямованих політичних сил та деструктивний вплив такої ситуації на прийняття політичних рішень;
- 2) ескалація надмірних вимог до влади і експлуатація окремими політичними силами національних почуттів та очікувань певних груп населення;
- 3) недостатній рівень усвідомлення народом необхідності досягнення національної згоди на основі Конституції України як системи загальноновизнаних політико-правових принципів;
- 4) низький рівень ефективності політичної влади як одного з основних показників її здатності формувати й підтримувати переконання в оптимальності існуючих політичних

інститутів для даного суспільства, утверджувати фактичну результативність політичної системи, тобто ступінь реалізації основних функцій державного управління;

5) слабкість і непослідовність дій влади, неадекватне суспільним потребам забезпечення політичного принципу, згідно з яким гарантувати стабільність і безпеку може тільки авторитетна влада й відповідно до цього авторитетним і легітимним буває врядування, яке спроможне захищати всіх і у першу чергу забезпечувати безпеку та стабільність;

6) високий рівень корумпованості вищих ешелонів влади та широкомасштабне поширення її на різні «поверхи» бюрократичної системи.

Останній з названих проявів кризи легітимності потребує особливої уваги та заслуговує окремого розгляду. Він пов'язаний з надзвичайно високим ступенем криміналізації життєво важливих сфер функціонування держави й усього суспільства. Низький рівень правового забезпечення модернізації суспільства, розбалансованість у діяльності всіх гілок влади, незабезпечення дієспроможності державних та управлінських структур створили в Україні небезпечну ситуацію, що сприяє укоріненню корупції як невід'ємного складника всього суспільного організму. Прагнення представників вищих ешелонів влади до максимального використання державних можливостей, помилок соціально-економічного реформування, недосконалості національного законодавства з метою особистого збагачення становить загрозу не тільки для демократичного вибору суспільства, а й можливостей його подальшого самовдосконалення. Визначальний вплив корупції на легітимність пов'язаний в Україні з тим, що вона, поряд з іншими негативними наслідками, підриває довіру суспільства до установ державної влади та її авторитету в цілому.

Зважаючи на вищезначені прояви, що негативно впливають на процес легітимації, можна говорити про існування в Україні псевдолегітимності, що несе в собі постійну загрозу сповзання політичної влади у бік тотальної нелегітимності правлячого режиму. Характерною ознакою псевдолегітимного типу в Україні є підміна істинної легітимності уявною. Уявна легітимність особливо виразно виявляється у віднесенні владою до свого легітимаційного арсеналу симулятивних факторів, таких, скажімо, як прихильність до ідеалів Помаранчевої революції або відсутність масштабного соціального вибуху, воєнних та етнонаціональних конфліктів, безпосереднього державного насилля та ін. Таким чином, псевдолегітимність можна пояснити надмірним розривом між «народною» легітимністю, що включає визнання суспільством правоздатності та дієздатності правлячої еліти, та легітимністю «для себе», що включає уявлення, якими правителі виправдовують свою владу та спрямовані на її утримання дії. Існування псевдолегітимності, як і нелегітимності влади загалом, у перехідних умовах, звичайно, не означає обов'язкового повороту назад, але провокує загострення переходу до якісно нового стану.

Виходячи з вищезазначеного, до пріоритетних проблем забезпечення в Україні легітимності на основі демократичного порядку слід віднести наступні проблеми.

1. Для підвищення авторитету й легітимності влади важливим є застосування права як вираження волі народу та гармонізації наявних у суспільстві інтересів. У зв'язку з цим С.Рябов зазначає: «Певну загрозу авторитетові й легітимності влади і в цілому суспільній стабільності становить поширена схильність політиків підмінити право, яке є вираженням потреб буття, юридичними законами, що часто виявляються тільки відображенням волі якоїсь окремої верстви чи парламентської більшості. Авторитету влади й сили законів додають, зокрема, визнання політиками й державними діячами того, що юридичний закон не всесильний, що право не є тільки продуктом урядової волі, а дієвість і авторитетність закону залежить від того, як у ньому виражені норми й цінності, закладені у реально існуючому праві» [3, с. 111].

2. Важливим напрямом подолання кризи легітимності є забезпечення зворотного зв'язку влади й суспільства, створення натомість гучних політичних обіцянок та їх систематичного невиконання стійкої рівноваги відправлених і прийнятих сигналів між

політичною системою і соціальним середовищем. З огляду на це, необхідна своєчасна реалізація конструктивних політичних рішень, забезпечення якої «здебільшого визначається ефективністю технологій легітимації» [4, с. 267]. Ця проблема є, зокрема, визначальною щодо застосування практики політичного аналізу. Часто в нашій ситуації аналітик не одержує від замовника чіткої інформації про те, до чого він реально прагне. Як наслідок, аналітик перебирає на себе роль замовника й самостійно визначає, що саме від нього вимагається. Складною проблемою є й те, що представники політичної еліти переоцінюють власні можливості в інформаційній сфері. Як наслідок, нерідко виникає ситуація, коли у представника влади з'являється ілюзія нібито він знає більше, ніж аналітик.

3. Необхідне створення ефективних стосунків з найбільш активними у політичному відношенні соціальними групами, визначення й культивування соціального суб'єкта модернізації, яким в Україні може виступати інтелігенція. Відповідно, є потреба в підвищенні з боку влади ступеню довіри до цієї категорії населення, всебічне сприяння формуванню інтелектуальної еліти суспільства. Слід забезпечити на державному рівні постійну увагу до настроїв в інтелектуальному та студентському середовищі. Влада не лише має постійно демонструвати, а й практично підтверджувати підтримку цих груп населення, шукати нові форми взаємодії з ними як з основним «актором» і провідною силою модернізаційного процесу. Такий підхід може послугувати основою громадянської концепції легітимності, за якої особистість «не розчиняється в колективі й не протистоїть йому, а вступає в нового типу відносини, орієнтовані на творення, громадянське партнерство і нову духовність» [5, с. 74].

4. Важливим завданням влади є залучення в умовах поступового вдосконалення реформ до числа їхніх суб'єктів і прихильників якомога більшої кількості консервативних елементів, здатних протистояти тиску екстремістських сил та форсуванню модернізації суспільства за будь-яку ціну. Влада має турбуватися про збереження і розвиток високого статусу найбільш впливових традиційних інститутів і груп, навіть у випадку втрати ними влади. Її діяльність повинне супроводжувати консенсусне розуміння того, що суперечності між групами, які складають суспільну систему, ніколи не бувають абсолютними, що при всій протилежності інтересів об'єктивно існує сфера потенційної згоди.

5. Не слід забувати того, що реалізація представниками влади своєї політичної волі можлива лише за умови подолання непрофесіоналізму і корумпованості бюрократії. Подолання негативних явищ у діяльності бюрократії означає перехід від адміністрування до демократичного управління суспільством [6, с. 86—90]. Треба нарешті перестати піддаватися ейфорії тріумфального сприйняття владою власного панування після перемоги на виборах. Натомість слід утвердити розуміння недовговічності мандату довіри та здатності більшості населення поступово набувати в перехідних умовах навички бути джерелом політичної влади.

Отже, лише створення чіткої структури влади та забезпечення її суспільно-корисної діяльності здатні адекватно відобразити народне волевиявлення, подолати управлінський хаос і покласти край політичним іграм, інтригам, міжособним чварам, політиканству.

Література:

1. Реформування державного управління в Україні: проблеми і перспективи / Колектив авторів. Наук. керів. Цветков В.В. – К., 1998. – 380 с.
2. Горбатенко В.П. Стратегія модернізації суспільства: Україна і світ на зламі тисячоліть. Монографія / В.П. Горбатенко. – К.: Видавничий центр «Академія», 1999. – 240 с.
3. Рябов С.Г. Державна влада: проблеми авторитету й легітимності: Монографія / С. Г. Рябов. – К.: НІСД, 1996. – 160 с.
4. Висоцький О.Ю. Технології легітимації політичної влади: теорія та практика: монографія / О.Ю. Висоцький. – Дніпропетровськ: Пороги, 2010. – 318 с.
5. Дибиров А.- Н.З. Теория политической легитимности: Курс лекцій /

А.-Н. З. Дибиров. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2007. – 272 с.

6. Рознавалон П'єр. Демократична легітимність, Безсторонність, рефлексивність, наближеність / П'єр Рознавалон / Пер. з фр. Євгена Марічева. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – 287 с.

Горбатенко И. А. Проблемы и перспективы преодоления кризиса легитимности власти в Украине

Рассматриваются теоретические основы, характерные признаки политической трансформации переходного общества, определяющие проблемы и основные направления практического преодоления кризиса легитимности власти в Украине.

Ключевые слова: *легитимность власти, псевдолегитимность, переходное общество, системный кризис, кризис легитимности, коррупция.*

Gorbatenko I. Problems and prospects of overcoming the crisis the legitimacy of power in Ukraine

The theoretical basics, typical signs of transition society political transformation, define the main directions of the practical problems and the crisis of legitimacy of power in Ukraine.

Keywords: *legitimacy of power, psevdolegitimacy, transitional society, systemic crisis, a crisis of legitimacy, corruption.*

УДК 35.08+321.6.001.32+323.15

Зайченко Лілія Михайлівна,
старший викладач кафедри політичних наук
Національного педагогічного університету
імені М. П.Драгоманова

ТЕХНОКРАТИЧНІ АСПЕКТИ МОДЕЛЕЙ ПОЛІТИЧНОГО УПРАВЛІННЯ В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ

Стаття присвячена аналізу технократичного підходу до управління суспільними та політичними процесами, визначенню характерних особливостей технократичного типу державного управління, особливостей впливу технократизму на формування та діяльність політичної еліти України. Технократизм розглядається як напрямок політичної думки, однією із основних компонент якого є твердження, що багатоаспектне суспільно-політичне життя цілком можливо регулювати за допомогою науково-технічного та машинно-технологічного раціоналізму.

Ключові слова: *технократизм, технократія, інформаційне суспільство, влада, політичне та державне управління, політична еліта.*

На сучасному етапі розвитку можна спостерігати зростання впливу науково-технічних і технологічних факторів на процеси і специфіку управління комплексними справами суспільства. Так, у свій час М. Вебер зазначав тенденцію до бюрократичної раціоналізації суспільства на основі науково-технічного прогресу і експансії цілерациональної дії. Вона найбільш повно висвітлюється технократичними концепціями.

Дана стаття присвячена аналізу технократичного підходу до управління суспільно-політичними процесами і визначення характерних особливостей технократичного типу державного управління.

Політологічне дослідження технократизму в 50-х роках ХХ-го століття здійснювалося французькими вченими Р. Ж. Шварценбергом, М. Дюверже, Е. Фором. Їх цікавили такі явища як «технобюрократія», «політико-адміністративна техноструктура». Дослідженням основних цінностей та управлінського потенціалу технократизму з кінця 60-х років

займаються і американські вчені, зокрема, Дж. Гелбрейт, Е. Тоффлер. У радянській літературі технократизм розглядався в основному з критичних позицій. Так, Є. В. Деменчонок аналізуючи у своїх роботах особливості технократичної ідеології в розвинених країнах (насамперед у США), зазначав, що ці ідеї служать теоретичним підґрунтям посилення влади монополістичного капіталу [3]. У свою чергу В.Г. Графський підкреслював взаємозв'язок держави і технократії, яка обумовлена успіхами науково-технічної революції і зростанням технократичної адміністрації як у промисловості, так і в державному апараті. У пострадянській науковій літературі аналізувалися окремі аспекти технократизму. Так, парадигма техніцизму в цивілізаційному процесі досліджувалася Л.В. Сурковою [9]. Необхідно також відзначити, що в цей період не було спроб комплексного дослідження технократизму як форми і методу політичного управління.

В українській політичній науці дослідженням технократизму в різний період займалися такі вчені, як В.П.Бех і І.В.Малік [1], В.Г.Попов [6], які розглядали різні аспекти взаємозв'язку між людиною, суспільством і технікою.

Термін «технократія в буквальному перекладі з грецького означає «влада майстерності», «уміння». У сучасній політичній науці не існує єдиного підходу до визначення технократії. Зробивши умовне узагальнення, можна виділити наступні трактування технократії: як прошарку технічних фахівців, що входять до складу вищих функціонерів управління; як політичний режим, що на практиці реалізує постулати технократичної моделі управління; як теоретичну концепцію, яка відводить провідну роль в житті суспільства техніці і технічним фахівцям [8, с. 368]. Виходячи з цього, можна зробити висновок, що ці визначення крім техніко-технологічної, несуть ще й політико-кратологічне навантаження (всі вони так чи інакше пов'язані з феноменом влади взагалі, і політичної - конкретно).

Влада в цьому контексті являє собою певної тривалості процес передачі вольового імпульсу від одного суб'єкта до іншого з метою доцільного коригування лінії поведінки останнього, - чи на догоду мети першого суб'єкта, або для реалізації ситуативно значущою норми. Таким чином, розмірковуючи про сутність влади, не можна не згадати про те, що останнім часом поширюється тенденція, згідно з якою влада розглядається вже не просто як здатність здійснювати свою волю, впливати на діяльність і поведінку інших людей, а насамперед як можливість, яку дає влада, на керуючий вплив. Т.Парсонс, наприклад, розуміє владу як системно-функціональну взаємодію, особливого роду зв'язок, який забезпечує здатність одних суб'єктів реалізовувати функцію управління у відносинах з іншими [11, с.225].

У всіх колізіях владної взаємодії історико-політичних суб'єктів технократизм, зазвичай, намагається поліпшити методи і способи владарювання у суспільстві, раціоналізувати управління громадськими справами і людьми. Необхідно також зазначити, що технократичний підхід до управління має давню традицію і, адаптуючись до нових умов діяльності, пройшов кілька етапів. Так званий ранній технократизм базувався на принципі, що людина - це придаток машини, тому в першу чергу потрібно удосконалювати техніку. Інтереси і потреби людини в розрахунок не приймалися. Класичний технократизм визнавав людину рівною за значенням машині, що давало можливість здійснювати раціоналізацію трудових операцій з урахуванням можливостей людини, однак при повному ігноруванні її особистості. Гуманістичний технократизм припускає вже звернення до людини як такої, але уніфіковане, знеособлене без урахування індивідуальних інтересів кожного [2, с.160-161]. Ці чинники зумовили специфіку технократичної моделі управління як невеликими колективами, так і значними соціальними спільнотами. Її відмінними рисами є: праця більшості службовців є вузькоспеціалізованою; характер зв'язків між службовцями продиктований технологією; виконавська робота відділена від організаційної; орієнтація на стабільність організації вимагає мінімізації ризику, а отже, ініціатива, новаторські ідеї не

вітаються; орієнтація на пріоритет досягнення короткострокових успіхів знижує зацікавленість у радикальних реформах (іноді необхідних).

Уявлення про політичну роль технократії та її участь у процесах політичного правління та управління протягом ХХ століття також зазнали певних змін. На початку 20-х років представники природничих наук, індустріального менеджменту висловлювали думку про революційну роль інженерів і організаторів виробництва. У 1933-1934 рр. правління технократів уявлялося панацеєю від депресії. У 40-50-х роках тема технократичного керівництва отримала подальший розвиток у зв'язку з ідеєю «революції менеджерів», висунутої Дж.Бернхемом. У 60-ті роки ряд західних вчених (Д. Белл, Дж.Гелбрейт) пов'язують ідею про роль теоретичного знання в управлінні суспільством із змінами в області технології, соціальної структури і відносин між урядом, корпораціями та громадянами, що, у свою чергу, відкриває нові горизонти для державного управління.

Концепцію державної політики в будь-якій сфері, галузі чи проблемі суспільного життя розробляють і здійснюють на практиці два колективних суб'єкта, - а) фахівці-професіонали і б) державні службовці. Державна політика, у свою чергу, буває: а) сферною (розробляється для реалізації в якійсь сфері суспільного життя), б) галузевою (... в якій-небудь галузі суспільного життя) і в) проблемною (для оперативного вирішення певної проблеми суспільного життя). Генетично вимальовується наступний процес, що складається з трьох циклів: 1) вихідні теоретико-професійні позиції (висувають професіонали і державні службовці); 2) синтезування концепції даної конкретної області державної політики (цим вже займаються, переважно, штатні державні службовці); 3) практична реалізація концепції урядом або іншим державним органом.

У цьому контексті необхідність участі технократії в вищезазначених процесах ґрунтується на її науковій компетенції, володінні спеціалізованою інформацією і методикою прийняття ефективних рішень. У зв'язку з цим виконання владних функцій технократією має два аспекти. З одного боку, науково-технічні фахівці на стадії підготовки управлінських рішень виступають як експерти з окремих проблем, мають можливість впливати на кінцевий результат. З іншого - фахівці з технічною освітою стали все частіше займати керівні посади, причому не тільки в промисловій і науковій сфері.

Виходячи з цього, виникає необхідність більш детального аналізу технократизму як напряму політичної думки, одним з основних компонентів якого є твердження, що багатогранне суспільно-політичне життя цілком можна регулювати за допомогою науково-технічного і машинно-технологічного раціоналізму.

Сам по собі технократизм включає в себе три елементи: техніцизм, механіцизм і технологізм. Техніцизм як сукупність засобів, навичок і прийомів максимально полегшеного здійснення певної трудової операції або організації діяльності у певній галузі знаходить своє вираження і в сфері політичній. Зокрема, мова йде про дещо спрощене розуміння і трактування соціальної реальності, коли починає діяти логіка «чорно-білої» діалектики: основа економіки країни - базові галузі матеріального виробництва, засновані на сучасному технічному рівні; найбільш пріоритетною політикою в транзитному суспільстві, що прагне до ринкової економіки, є техніко-промислова політика. Державні службовці будь-якого профілю повинні бути добре обізнані насамперед у техніко-економічних матеріях, а вже потім - в гуманітарних. Подібний підхід призвів до висунення на урядовий "Олімп" прем'єр-міністрів - носіїв технократичної раціональності: за всі роки незалежності України з чотирнадцяти глав урядів - всього три гуманітарії (люди з філологічною, правовою та економічною професійною підготовкою), всі ж інші - металург, «червоний директор», хімік, космічний ракетобудівник, шахт-майстер, інженер-будівельник, водій-механік, інженер-гірник. Таким чином, світогляд таких керівників методично набуває техніцистських характеристик, тому, як правило, «техніко-річний» стиль управління та прийняття таких заходів, які приносять конкретний очікуваний результат, їм здається абсолютно задовільним.

Механіцизм як світоглядний принцип виник на початку епохи Нового Часу (середина XVII ст.). Тенденція уподібнення суспільних процесів та інститутів діям механізмів машини простежується з часів великих відкриттів І. Ньютона, який прийшов до висновку, що Всесвіт являє собою величезний годинниковий механізм, що працює з високим ступенем точності. Пізніше А. Сміт провів паралелі між машиною і економікою, доводячи, що остання є системою, а внутрішня організація і способи функціонування систем багато в чому подібні машинам. Застосування механіцистських підходів до розгляду політичних явищ можна простежити в роздумах Дж.Медісона (четвертого Президента Сполучених Штатів), який підкреслював необхідність закласти в Конституції основи «механізмів управління». У свою чергу, лорд Кромер у Великобританії XIX в. міркував про створення імперського уряду, який гарантував би злагоджену роботу різних частин управлінського механізму.

Владний центр в такій ситуації виступає в якості "планового бюро", що поширює свій вплив на спосіб існування і функціонування всіх соціальних груп, націленого на їх всеосяжне втягування в орбіту своєї відтворювальної діяльності, не піклуючись при цьому про збереження особливої природи цих груп і про реалізацію їх специфічних інтересів та ініціатив. Для незалежної України характерним є випередження державотворчою процесів в порівнянні з соціумотворчими, в результаті чого державна влада звеличується над народом через посередництво авторитарного правління, «ручного управління» і командного адміністрування. За останні 20 років механіцизм став послідовно закріплюватися на всіх рівнях політичних еліт і позначився на політичному світогляді українського уряду і рядових державних службовців. Так, директор Агентства моделювання ситуацій Віталій Бала зазначив, що український уряд зрештою кінця 2012-початку 2013 року, є абсолютно технократичним: «ці міністри не можуть називатися політичними фігурами. Це технократи, які призначаються однією людиною, одним розчерком пера. Ніхто з експертів не знав такого варіанту, тому що не можна спрогнозувати, змодельовати психотип однієї людини, яка, керуючись власними ідеями і інтересами, приймає рішення»[4].

Останнім часом, у західних країнах панує ідея «інформаційного суспільства», коли найбільш виразним проявом технократизму є технологізм. За таких обставин під технологією розуміємо гармонізуючий союз техніки та людської майстерності у виконанні певного виду діяльності. В області політичного владарювання технологізм знаходить своє застосування в якості поліпшення управлінської діяльності за допомогою методів і засобів науки, техніки та раціонального застосування сил. Так, Е.Тоффлер зауважує, що безпосередній примус у суспільстві поступається його видозміненим, прихованим, але водночас законодавчо регульованим формам. Цей процес він пов'язує з новою роллю знання у суспільстві, що спричинило виникнення системи, яка використовує не фізичну силу людини, а її інтелектуальні здібності [10, с.213]. Саме знання дозволяє сучасній владі досягти бажаних цілей, мінімально витрачаючи при цьому свої ресурси, переконати людей в їх особистій прихильності цим цілям.

Стрімке і глибоке проникнення нових інформаційних технологій у сферу політичного (державного) управління формує нове співтовариство людей з новою груповою свідомістю. У процесі підвищення кваліфікації службовців все більше занурюється у світ технологій. Сьогодні професійне оволодіння сучасними інструментами і технологіями вимагає таких витрат часу та інтелектуальних зусиль від індивіда, що на світогляд останнього технології починають здійснювати вплив, співмірний з впливом навколишнього середовища [7].

Теоретична конструкція «правлять за допомогою ідей, а керують за допомогою політичних рішень» в нашій ситуації може бути прояснена одним понятійним нововведенням. Поняття кратологічний цикл охоплює три процесуальні одиниці (а) мету руху, (б) механізм реалізації цілей, (в) інструментарій об'єктивної мети. У такому контексті діям суб'єктів управлінської діяльності приписуються дві основні характеристики: вони егоїстичні і раціональні. Перше означає, що будь-якою своєю дією суб'єкт прагне максимізувати власну вигоду (вигоду організації), друге - при цьому він піклується про

мінімізацію зусиль, витрачених на досягнення мети. Цим характеристикам найбільш відповідає технократія, для якої притаманне переконання в тому, що для успішної діяльності необхідно мати налагоджену команду-«машину» і час від часу потрібно її стимулювати, давати їй потрібні імпульси до дії. Грунтуючись на цьому, технократизм в управлінській діяльності може бути охарактеризований наступним чином. Управлінець-технократ сприймає людину як на «пасивний» об'єкт управління, як «деталь», яку можна замінити без жодного збитку для отримання бажаного результату. Якщо і трапляються надзвичайні ситуації та людські «збої», то механізм рано чи пізно можна «полагодити» або «відрегулювати». Також управлінцю-технократу притаманне переконання, що всі управлінські рішення можуть бути реалізовані, варто лише проявити «вольовий початок». З точки зору технократизму використовувані засоби, управлінські технології «нейтральні», їх легко можна переносити (копіюючи) з одного соціуму в інший, отримуючи подібні результати управлінського впливу, як і в соціумі, де ці технології були розроблені.

Як вже було зазначено ще мислителі епохи Просвітництва вказували на те, що світом правлять ідеї, а керують - рішення. Тому, наприклад, завдання Президента не намагатися керувати всіма суспільними процесами «ручним методом», а продукувати ідеї для мобілізації населення для досягнення загальнозначущої мети; уряду - виконувати своє призначення на основі правлінських ідей і парламентських законів, виробляти відповідні рішення щодо конкретних поточних завдань галузей господарської діяльності і суспільного життя. Ця ідея є актуальною, виходячи з сьогоденної ситуації, для України. Технократизм же, у всіх своїх проявах (техніцизм, механіцизм, технологізм), залишається невід'ємним атрибутом сучасного життя людства.

Література:

1. Бех В. П., Малик І. В. Технократизм у дискурсі проблем вищої школи: Монографія / В. П. Бех, І. В. Малик / За ред. В. П. Беґа. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – 263 с.
2. Веснин В. Р. Менеджмент : учебник / В. Р. Веснин. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2006. – 504 с.
3. Деменчонок Э.В. Современная технократическая идеология в США / Э. В. Деменчонок. – Москва, 1984. – 240 с.
4. Експерт: новий уряд є абсолютно технократичним [Електронний ресурс] : // Україна. – Понеділок, 24 грудня 2012 р. – Режим доступу: <http://www.newsru.ua/arch/ukraine/24dec2012/eksperty.html>
6. Попов В.Г. Инженер и время / В. Г. Попов. – Донецк: ДГАСА, 2001. – 62 с.
7. Рубцов С.В. Философское и политическое содержание «технократической» культуры организации [Електронний ресурс] / С. В. Рубцов // Менеджмент в России и за рубежом. – 2003. – №2. – Режим доступу: <http://www.mevriz.ru/articles/2003/2/1127.html>
8. Социологический энциклопедический словарь: на русском, английском, немецком, французском и чешском языках / Редактор-координатор академик РАН Г.В. Осипов. – М.: Изд-во НОРМА (Издательская группа НОРМА-ИНФРА М), 2000. – 488 с.
9. Суркова Л.В. Технократизм: социокультурный феномен / Л. В. Суркова. – М.: МГУ, 1992. – 157 с.
10. Шульга М.А. Соціально-політичне управління. Навчальний посібник / М. А. Шульга. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 248 с.
11. Parsons T. The sociological Theory and Modern Society / T. Parsons. – NewYork, 1967.

Зайченко Л. М. Технократические аспекты моделей политического управления в независимой Украине

Статья посвящена анализу технократического подхода к управлению общественными и политическими процессами, определению характерных особенностей технократического типа государственного управления, особенностей влияния технократизма на формирование

и деятельность политической элиты Украины. Технократизм рассматривается как направление политической мысли, одним из основных компонентов которого есть утверждение, что многоаспектную общественно-политическую жизнь вполне возможно регулировать с помощью научно-технического и машинно-технологического рационализма.

Ключевые слова: технократизм, технократия, информационное общество, власть, политическое и государственное управление, политическая элита.

Zaichenko L. Technocratic aspects of models of political management in independent Ukraine

Article is dedicated to an analysis of the political role of the technocracy, technocratic approach to the management of social and political processes that determine the characteristics of the type of technocratic public administration features technocracy influence on the formation and activities of political elite of Ukraine. Technocracy is considered as a direction of political thought is, one of components of which is assertion, that it is possible effectively to regulate the multidimensional social and political life by means scientific and technical and machine-technological rationalism.

Key words: technocratism, technocracy, information society, power, political and public administration, the political elite.

УДК 321.895

Пономаренко Людмила Володимирівна,
аспірантка кафедри політичних наук
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова

ІННОВАЦІЙНА ПОЛІТИКА В КОНТЕКСТІ МОДЕРНІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ: НАПРЯМИ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Виділені та проаналізовані першочергові завдання інноваційної політики України в контексті модернізації її політичної системи, окреслено ряд нині існуючих невирішених проблем, розв'язання яких сприятиме інтегруванню нашої держави до європейського співтовариства, дасть змогу зайняти гідне місце на міжнародній карті світу та забезпечить суспільний добробут своїх громадян.

Ключові слова: інновації, інноваційна політика, інноваційна модель розвитку, модернізація, демократичний транзит.

У 1991 році Україна стала незалежною європейською країною, проте час розбудови української державності збігся з прискоренням процесів глобальної трансформації, що знаменується радикальними змінами в житті всієї світової спільноти. За цих обставин зволікання України з політичними змінами, кризова ситуація, що охопила фінансову, економічну, соціальну й духовну сфери призвели до гальмування розвитку нашої держави. Так, на початку третього десятиліття незалежності України можна стверджувати, що процес інституціонального будівництва себе вичерпав.

Сьогодні відчутна потреба пошуку нових політичних форм, моделей розвитку, які будуть здатні забезпечити сталий розвиток і вивести країну з існуючого кризового стану, адже, пошук власної моделі розвитку дає змогу, перш за все, визначити оптимальний шлях побудови сучасної, конкурентоспроможної, здатної дати адекватні відповіді на виклики часу країни. Не дивлячись на те, що нині відома досить значна кількість робіт з інноваційної тематики, нажаль спостерігаємо тенденцію використання переважно вибірково-фрагментарного підходу до вивчення та аналізу різних моделей державної інноваційної політики та варіантів її впровадження, до того ж проблема формування та реалізації

ефективної інноваційної політики, її функціонального наповнення й досі залишається недостатньо розкрита. Послугуючись цією причиною, розгляду зазначених питань присвячені роботи таких зарубіжних і вітчизняних вчених, як Ю. Бажала, А. Гальчинського, Г. Андрощука, М. Геєця, В. Бридуна, Н. Гончарової, В. Гусєва, Б. Данилишина, С. Кіреєва, Г. Козаченка, В. Онищенко, В. Семиноженка, М. Краюхіна, Л. Байбакової, М. Алле, П. Друкера, Е. Менсфілда, Б. Санто та інших.

У кожній державі своє бачення і своя модель поступу, але, не дивлячись на розмаїття підходів, нині можна виокремити загальні складові національного успіху. З цього приводу у Посланні Президента України до Верховної Ради за 2011 рік слушно зазначається: «Безперервна модернізація та інноваційність – такою має бути універсальна формула як політичного й економічного, так і соціального, культурного, гуманітарного розвитку» [8, с. 8].

Відомо, що наша держава взяла курс на модернізацію усіх сфер суспільного життя. Одним із першочергових завдань, визначених цим курсом, є модернізація держави, формування нової ефективної влади, яка буде спроможною впроваджувати системні та послідовні рішення. Все це потребує завершення адміністративної реформи, суттєвого вдосконалення виборчої системи, проведення адміністративно-територіальної реформи, змін у судовій системі, створення дієвого механізму боротьби з корупцією тощо.

Для інноваційного розвитку держави ключового значення набуває завершення конституційної реформи. Однак, як доречно вказує С. О. Янішевський, конституційні зміни не можуть бути успішними без створення для них необхідного інституціонального та інституційного підґрунтя, без зміни політичної системи, тобто необхідна політична реформа [11, с. 41-42], яка б жорстко закріпила «вертикальний» поділ законодавчої, виконавчої й судової влади, повноваження яких повинні бути виписані якнайдетальніше і трактуватися однозначно.

На першому етапі політичної реформи, на наш погляд, варто було б реформувати виборчу систему, адже сутність досконалості виборчої системи країни визначає повноту реалізації конституційних прав громадян на участь в управлінні державними справами. Вона має бути індикатором демократичності політичних процесів, їх відповідності міжнародним демократичним стандартам. Саме тому вдосконалення діючої в Україні виборчої системи є першочерговою умовою подальшого розвитку політичної системи. Розвиток виборчої системи на інноваційній основі, удосконалення виборчого законодавства дозволить подолати існуючі негативні тенденції в електоральній сфері. На цьому шляху пріоритетними завданнями, на наш погляд, могли би бути:

- розведення в часі парламентських, президентських виборів, а також виборів до місцевих органів влади;
 - вибори органів місцевого самоврядування на рівні сільських, селищних, міських та районних рад проводити за мажоритарною преференційною системою строком на 2 роки;
 - вибори регіональних органів місцевого самоврядування проводити за пропорційною преференційною системою з відкритими списками по виборчих округах строком на 4 роки;
 - вибори до парламенту проводити за пропорційною системою з відкритими регіональними списками строком на 4 роки;
- або
- запровадити двопалатний парламент, у якому верхня палата обирається терміном на 4 роки за мажоритарною системою по 3 депутати від області, АР Крим та по 1 від м. Києва та м. Севастополя, а нижня палата із 300 депутатів обирається за пропорційною системою з відкритими регіональними списками строком на 2 роки;
 - вибори президента проводити на основі загального, прямого голосування строком на 5 років;

Реалізація наведених вище рекомендації щодо запровадження регіональних списків при проведенні виборів до парламенту, у свою чергу, надасть наступні переваги:

- представництво у Верховній Раді усіх регіонів України;
- кандидат у парламентарії є представником як окремого регіону, так і політичної партії, що збільшує його відповідальність та встановлює зв'язок між депутатом та виборцем.

Основна відмінність між відкритими та закритими партійними списками зводиться до того, чи може виборець обирати серед кандидатів в середині списку, або він голосує тільки за окрему партію. Відкриті списки властиві європейським демократіям, де між собою конкурують сильні та розвинуті політичні партії. Втім недолік відкритих партійних списків полягає у тому, що вони можуть створювати конкуренцію серед членів однієї партії, що є небажаним для сучасного стану українського партійного поля, яке знаходиться в процесі розвитку. Негативні ефекти закритих списків нівелюються завдяки новому формату дії пропорційної системи: замість загальнонаціонального списку формуються регіональні списки у кожному окрузі (тобто наявне представництво усіх регіонів, а не тільки близького кола партійного лідера).

Введення регіональних списків також дозволяє зняти з порядку денного питання щодо загороджувального бар'єру. Обрання представників партій саме в округах створює так званий реальний бар'єр. У загальноукраїнській дискусії щодо вибору електоральної системи багато уваги приділяється формальному виборчому бар'єру, що є важливим за значної величини округу. У пропорційній системі з регіональними списками починають діяти ефекти реального загороджувального бар'єру, які пов'язані з механічними ефектами самої електоральної формули та величиною округу. За високої величини загороджувального бар'єру малоімовірно, що екстремістські партії зможуть потрапити до парламенту, так як високий бар'єр надає переваги саме центристським партіям, адже виникає боротьба за медіанного виборця, тому стимулюються саме доцентрові тенденції. Таким чином, введення регіональних округів завадить потраплянню політичних сил з незначною підтримкою в суспільстві до парламенту, що зменшить фрагментацію партійного поля [7].

Щодо рекомендацій із запровадження пропорційної преференційної системи виборів регіональних органів місцевого самоврядування зі відкритими списками по виборчих округах, то на основі аналізу та узагальнення досвіду застосування моделі персоніфікованого голосування за пропорційного представництва різних європейських країн (Естонії, Польщі, Латвії та ін.) можна упевнитися у потужності потенціалу персоніфікованого голосування як засобу відкритості виборчого процесу та його придатності бути застосованим в Україні. Так, вищевказана процедура голосування не залежить від форми політичного та державного устрою, дозволяє створювати цілісні державні моделі залежно від цілей, які суспільство прагне реалізувати через етап виборів і в контексті курсу держави у різних сферах державної політики.

Окрім вище зазначеного, при застосування преференційного голосування кожен етап виборчих процедур забезпечує участь різному колу суб'єктів (партій, об'єднань партій, незалежних кандидатів, меншин) за різних умов. Ця процедура голосування надає можливість використовувати різні методи підрахунку голосів — як на основі методів дільників, коли в окрузі відразу розподіляються мандати без залишку голосів (Польща, Латвія), так і на основі простої квоти в окрузі з подальшим перерозподілом голосів на рівні держави (Естонія, Румунія). Використання різних механізмів перерозподілу голосів виборців дозволяє стимулювати розвиток партійної системи у заданому напрямку — як правило, укрупнювати партії.

Ще однією перевагою преференційного голосування, на думку С. Г. Конончука та О. А. Яроша, є те, що воно стимулює розвиток публічного характеру політики, посилює роль місцевих організацій партій та підвищує взаємну відповідальність виборця і депутата. Відкритість виборчих списків для ідентифікації кандидата, якому громадянин віддає своє

право на управління державою, спонукає обидві сторони виборчого процесу до взаємної відповідальності [4, с. 39-40].

Реалізація пропонованих змін виборчої системи сприятиме утвердженню представницьких органів влади в Україні як інститутів громадського представництва, підвищенню рівня підзвітності та підконтрольності влади, розвитку демократичної партійної системи, посиленню впливу громадян на процеси формування органів влади, практичній реалізації конституційної норми про народ як єдине джерело влади.

Поряд із реформуванням виборчого процесу ще однією визначальною складовою першого етапу політичної реформи варто розглядати адміністративну реформу. Наступним етапом проведення адміністративної реформи має ознаменуватися реформуванням публічного управління в напрямі наближення останнього до світових стандартів, як з точки зору теоретико-правової, так і з організаційної. Саме тому лейтмотивом адміністративної реформи має стати перегляд функцій органів державної виконавчої влади з подальшою корекцією державного регулювання різних сфер суспільних відносин, передачі частини функцій органам місцевого самоврядування та самоврядним професійним організаціям тощо, розділення політичних та адміністративних посад, максимально можливе унезалежнення корпусу державних службовців від політичних змін, професіоналізація чиновництва, удосконалення антикорупційного законодавства.

У рамках попередньої конституційної моделі мало місце таке явище як «партизація» органів державної влади, що у свою чергу суттєво збільшило залежність кадрових змін від коливань політичної кон'юнктури, адже розширення повноважень представницької влади відбувалося без належних захисних інструментів. Так, у 2005 і 2010 роках після обрання нового Президента та формування нового уряду відбулися значні ротації державних службовців (втім, хоча і в меншому обсязі це спостерігалось й раніше: після обрання та переобрання Президента, зміни Кабінету Міністрів, меншою мірою – після парламентських виборів), що далеко не завжди виправдані з погляду оцінки професійних якостей державних службовців [11, с. 42-43].

Саме тому одна з головних цілей адміністративної реформи є запобігання появи ситуації масових кадрових переміщень залежно від результатів виборів. Можливим варіантом реалізації даного завдання, на нашу думку, може бути тимчасова заборона вступу в партію, що перемогла на виборах. Це, звісно, не означає, що чиновництво має бути кастою незмінюваних і «недоторканих» - повинні змінитися критерії відповідальності державних службовців: згідно з їхніми професійними якостями, відповідно до антикорупційного законодавства і т. д.

Наступним важливим завданням політичної реформи має стати збільшення ролі і політичної ваги органів місцевого самоврядування (ОМС). Однак, відповідні конституційні зміни у контексті перерозподілу повноважень між державною владою та місцевим самоврядуванням мають відбуватися лише після проведення адміністративно-територіальної реформи (АТР). Головним завданням останньої виступає формування ресурсно-забезпечених територіальних громад, що спроможні ефективно вирішувати питання місцевого значення, надавати публічні послуги населенню належним чином тощо.

АТР ні в якому разі не повинна обмежуватися лише зміною меж територіальних громад, районів та областей. Адже цю реформу слід розуміти як певний комплекс заходів, що передбачатимуть комплексну реформу територіальної організації влади в Україні, відповідні зміни у бюджетній, податковій сферах, регулюванні відносин власності, відносинах між органами місцевого самоврядування різних рівнів адміністративно-територіального устрою, між ОМС та членами територіальних громад.

Результатом проведення АТР має стати повноцінна реалізація основних принципів місцевого самоврядування, таких як: повсюдності, субсидіарності, правової, організаційної та матеріальної самостійності, відповідальності ОМС перед територіальними громадами, забезпечення доступності та якості надання публічних послуг населенню тощо.

З огляду на вищесказане, переходити до змін у конституційному регулюванні місцевого самоврядування, уточнення місця цього інституту у політичній системі країни і власне до зміни конституційного регулювання діяльності органів державної влади і т. ін. доцільним є лише після здійснення АТР [11, с. 43-44].

Таким чином, можна зазначити, що основними засадами реформування системи територіальної організації державної влади є:

- попередня стабілізація системи власності та відновлення рівня доходної частини державного й місцевих бюджетів, який існував до початку ринкових перетворень;
- здійснення реформи адміністративно-територіального поділу держави.

Дана реформа повинна передбачати скорочення категорій адміністративно-територіальних одиниць, а також укрупнення дрібних територіальних громад із метою підвищення їх фінансової спроможності;

- Чітке політико-правове та інституційне розмежування виконавчої влади на регіональному та субрегіональному рівнях. Взаємодія місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування має ґрунтуватися на засадах максимального розведення їхніх функцій.

- Звуження предмету взаємодії державних адміністрацій з органам місцевого самоврядування до контролю за діяльністю останніх, делегування повноважень у вдосконаленому порядку, а також у формі здійснення комунікації між органами місцевого самоврядування та центральними органами державної влади;

- Вдосконалення системи делегування повноважень;

- Запровадження нових гарантій фінансової самостійності громад через розширення джерел доходних частин місцевих бюджетів та через впровадження нових механізмів об'єднання територіальних громад [6, с. 41].

Резюмуючи, варто відмітити міжнародний досвід проведення адміністративно-територіальної реформи та реформи місцевого самоврядування. Проведення адміністративних реформ, навіть у невеликих за розміром країнах, є досить болючим та довготривалим процесом. Але польський досвід адміністративно-територіальної реформи показує, що адміністративна реформа може стати імпульсом до розвитку регіонів країни. Зробити державне управління ефективним без децентралізації не є реальним у сучасній Європі. Досвід Литви демонструє, що адміністративний шлях реорганізації самоврядних одиниць може наштовхнутись на непереборний спротив, але зважаючи на досвід Естонії та Латвії варто і добровільні адміністративно-територіальні реорганізації обмежувати у часі та поєднувати з адміністративними мірами.

Адміністративно-територіальна реформа дозволяє оптимізувати державні видатки на утримання адміністрацій, зробити управління більш ефективним на регіональному рівні. Але практика балтійських країн показує, що децентралізація влади не стане ефективною, якщо вона не передбачає надання місцевим органам більше фінансових ресурсів через зміну системи оподаткування. Як зазначають у своїй аналітичній доповіді Фесенко В., Попов І, Леонов О. та ін., досвід Латвії показав, що лише відповідна мотивація призводить до збільшення зборів податків на місцевому рівні, що в кінцевому підсумку дає більше інструментів для розвитку місцевої інфраструктури та робить рівень життя у регіонах вищим [9, с. 20].

У контексті адміністративно-територіальної реформи, яка у свою чергу ґрунтується на інноваційній складовій, адже й дотепер в контексті зазначеної теми наша держава не має досвіду впровадження подібної системи, важливим заходом для України має стати впровадження нової для України (але випробуваної в Європі та світі) двопалатної (бікамеральної) структури парламенту, що по-перше, дасть змогу підсилити роль інститутів місцевого самоврядування в нових умовах управління країною, адже, без завершення розбудови системи місцевих інститутів влади та створення алгоритмів адекватного регіонального представництва на центрально-політичному рівні, ані остаточне подолання

кризових явищ в політиці, економіці чи в інших суспільних сферах, ані сталий ефективний розвиток країни в цілому є неможливими; а по-друге, зможе одночасно частково вирішити завдання щодо підвищення функціональної якості провідних інститутів країни – парламенту, уряду та політичних партій; вибудовування ефективних відносин між інститутами держави та громадянським суспільством; створення відкритого політичного ринку тощо.

Напівпрезидентська система, як зразка 1996 р, так і 2004 р., не була здатною вирішити більшість питань, особливо тих, що стосуються взаємовідносин президента та парламенту. За існуючих умов президенту постійно доводиться вести торги з партійними машинами (тобто неформалізованими групами інтересів у парламенті), а з поверненням до змішаної виборчої системи такі рентоорієнтовані відносини тільки збільшаться в об'ємі. На противагу цьому, за бікамералізму друга палата дозволить відійти від такого типу взаємовідносин, які мають змінитися від патронажно-клієнтелістських на ринкові. Верхня палата не тільки посилює представництво регіонів, а також нейтралізує діяльність партійних машин, що допомагає стабілізувати систему. Таким чином, бікамералізм дозволить створити новий баланс взаємовідносин між парламентом та президентом.

До того ж історично друга палата парламенту є запорукою відтворення постійно діючої системи конкуренції та змагань між елітами. Саме друга палата продукує суспільний діалог з владою у разі, якщо нижня палата парламенту контролюється партійно-політичними корпораціями та перестала відчувати народну волю. Дана модель структуризації законодавчої влади відтворює конкуренцію за політичний ресурс між вертикаллю виконавчої влади. У даному випадку йдеться не про змагання за адміністративний ресурс, а про нагальну необхідність у політичній конкуренції між альтернативними поглядами на перспективи країни та державні стратегії розвитку, та у підвищенні рівня політичної змагальності як одного з визначальних факторів демократичного розвитку України.

Запровадження другої палати в українському парламенті підсилить Верховну Раду інституціонально як гілку влади. Існування двопалатного парламенту сформує нову макрополітичну культуру українського парламентаризму.

Саме тому є нагальною зміна пострадянської моделі вітчизняного унікамералізму на бікамеральну парламентську модель, адже остання дасть змогу розвиватися процесам українського націо- та державотворення в контексті європейської логіки й, до того ж, відповідні інституціональні зміни дозволять нівелювати негативні ефекти від неадекватної українському формату політичної системи електоральної та адміністративної підсистем та запровадити нову якість політичного представництва та участі [10, с. 1-50].

Важливим завданням політичної реформи України також має стати розвиток тих інститутів, що здатні забезпечити стабільний діалог між владою та різними суспільними групами. Цим інститутом може виступити опозиція, адже у демократичних країнах саме вона відіграє важливу роль у процесах зіткнення інтересів різних соціальних груп, подоланні суперництва та досягненні консенсусу між ними. Опозиція виступає спонукальним чинником, що сприяє урахуванню владою інтересів різних груп населення, впливає на процес прийняття рішень органами державної влади за допомогою пропонування альтернативних напрямів розвитку та діяльності тих чи інших сфер життя.

Нині у демократичних державах світу не існує певного усталеного підходу стосовно необхідності унормування інститутів парламентської опозиції на конституційному чи законодавчому рівні. Противники законодавчого закріплення прав парламентської опозиції стверджують, що у багатьох демократичних країнах права та обов'язки опозиції закріплені в самих традиціях та політичній культурі, без їх формалізації у вигляді спеціальних законів. До того ж, навіть якщо й буде прийнятий відповідний закон, ухвалюватися останній буде голосами парламентської більшості, що у свою чергу призведе до можливості його коригування, виходячи із поточної політичної кон'юнктури.

Прихильники ж унормування прав парламентської опозиції виходить із того, що на законодавчому рівні закріплення статусу опозиції відбувається з метою захисту її прав в

умовах відсутності усталеної політичної традиції [2, с. 5]. Серед основних прав парламентської опозиції, що послугують забезпеченню здійснення нею своїх функцій, на рівні закону необхідно, зокрема, розпочати із закріплення права на участь у керівництві парламенту та його органів, функціонування «тіньового» уряду (опозиційного уряду).

Варто відзначити, що засади опозиційної діяльності в багатьох демократичних країнах світу формувалися упродовж тривалого часу під впливом національних особливостей та стали елементом їх політичної культури. Водночас, на підтримку необхідності унормування інституту парламентської опозиції, варто відмітити, що Міжпарламентський Союз – міжнародна організація парламентів, до якої входять 157 країн світу, включно з Україною, визнає – нові демократичні країни можуть виграти від закріплення прав парламентської опозиції в конституційних нормах та/або парламентських процедурах [12]. Саме тому, з огляду на світовий досвід, постає нагальна потреба аналізу політико-правових засад становлення інституту парламентської опозиції в Україні та закріплення її статусу на законодавчому рівні [1].

Не менш важливою складовою інноваційних змін у конституційному регулюванні державної влади виступає реформа судової системи України. Проте зазвичай необхідність останньої часто не береться до уваги під час дискусій про політичну реформу, хоча судова влада є такою ж невід'ємною складовою політичної системи, як і законодавча та виконавча влада, реформування яких, як окремо, так і у комплексі мають однаково важливе значення в процесі розбудови держави на демократичних засадах.

На органи судової влади як складову частину політичної системи покладається виконання важливої функції – арбітражу у відносинах між різними гілками державної влади, між органами державної влади та місцевого самоврядування, роль певного балансиру для системи влади в цілому.

Згідно з окресленою роллю судової влади та завданнями, що покладаються на неї, відповідно необхідно уточнити механізм відносин між органами судової влади та Президентом, Верховною Владою та Кабінетом Міністрів у напрямі забезпечення реальної незалежності усіх судів, чіткого розмежування сфер компетенції між органами судової, законодавчої, виконавчої влади, унеможливлення привласнення функцій судів іншими органами. Нині нагальною потребою виявляється також розгляд питання про обсяг повноважень та порядок формування Вищої ради юстиції.

Актуальною проблемою в контексті подальшого конституційного транзиту є удосконалення системи конституційного правосуддя та підвищення його якості, за допомогою забезпечення виконання рішень Конституційного Суду, їхньої прецедентності, удосконалення механізмів формування Конституційного Суду, зменшення його залежності від політичної кон'юнктури.

Іншим напрямом судової реформи є створення і запровадження ефективних та надійних антикорупційних механізмів. Не дивлячись на те, що було прийнято Закон «Про засади запобігання і протидії корупції», все ж таки залишаються невирішеними безліч питань: існує необхідність у подальшому удосконаленні основних механізмів запобігання корупції, передбачених новим антикорупційним законодавством, у тому числі – шляхом прийняття окремих нових законів (у тому числі з питань запобігання виникненню та врегулюванню конфлікту інтересів, фінансового контролю публічної служби), перегляду положень базового антикорупційного Закону та узгодження з його вимогами законів, які регулюють діяльність парламенту, комітетів та народних депутатів тощо. З метою запобігання корупції та конфлікту інтересів у депутатській діяльності необхідно:

- звузити перелік вимог щодо несумісності депутатського мандата з іншими видами діяльності з одночасним запровадженням обов'язкового декларування депутатами своїх приватних інтересів після набуття повноважень та в процесі їх здійснення;

- передбачити у Конституції можливість дострокового припинення повноважень депутатів у випадку порушення ними вимог щодо несумісності самим парламентом, або ж

закріпити у законі можливість дострокового припинення депутатських повноважень одночасно з притягненням депутата до адміністративної відповідальності за порушення вимог щодо несумісності;

- конкретизувати перелік обмежень щодо використання службового становища з урахуванням практики європейських країн, доповнити існуючий перелік таких обмежень обмеженнями, передбаченими статтею 10 Закону «Про засади запобігання і протидії корупції»;

- встановити пропорційні, ефективні та превентивні санкції за правопорушення, пов'язані із невжиттям заходів щодо запобігання виникненню та врегулювання конфлікту інтересів;

- запровадити модель декларування активів, орієнтовану перш за все на виявлення фактів незаконного збагачення: передбачити обов'язковість подання декларацій про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру (далі – декларацій про активи) після набуття та припинення повноважень; вивчити питання про створення незалежного органу, уповноваженого здійснювати перевірку декларацій про активи вищих посадових осіб держави; чітко визначити, з урахуванням кращої європейської практики, перелік відомостей декларацій, які належать до інформації з обмеженим доступом; передбачити обов'язковість оприлюднення декларацій депутатів та окремих категорій посадовців в мережі Інтернет (на веб-сайтах відповідних органів або органу, який здійснюватиме перевірку цих декларацій) тощо [3, с. 97-99].

Водночас, пропри реформу інститутів державної влади потребує належної уваги і розвиток ще однієї складової політичної системи – партійної, від якості реформування якої залежить результативність політичної реформи. Так, однією з основних невдач попередньої конституційної моделі була слабка розвиненість вітчизняної партійної системи. Згідно політичної реформи, що мала місце у 2004 р., політичні партії ставали ключовими суб'єктами політичного процесу. Проте, українські партії виявились зовсім не готовими до такої ролі, далеко відстаючи за низкою параметрів від партійної системи з високим рівнем демократії.

Варто відзначити, що незалежно від напряму та конкретного змісту подальшого конституційного транзиту, рух нашої держави шляхом демократизації призводитиме до посилення ролі політичних партій у політичному процесі (у розвинутих демократичних країнах партії є основними агентами політичного представництва суспільних інтересів). Тому, погоджуючись з думкою С. О. Янішевського, важливою передумовою успішного демократичного розвитку політичної системи України є удосконалення партійної системи, що має відбуватися за такими пріоритетними напрямами державної політики: забезпечення прозорості фінансування партій, сприяння розвитку внутрішньопартійної демократії, сприяння підвищенню дієвості партій, забезпечення прозорого державного і громадського контролю за додержанням партіями вимог профільного законодавства тощо [11, с. 45-46].

Незважаючи на важливість партій для політичного життя країни, не менш вагомою передумовою успішних конституційних змін є подальший розвиток партиципаторної демократії – «демократії участі», активізація участі громадян у вирішенні суспільних проблем. Основним суспільним інститутом, що здатен забезпечити високий рівень громадської участі у процесі вироблення та реалізації рішень є громадянське суспільство. Тому успіх реформ значною мірою залежить від рівня його розвитку, від ступеня участі громадян у різних формах самоорганізованої суспільної активності.

З огляду на це, метою державної політики має стати створення сприятливого правового та адміністративного середовища для подальшого становлення в Україні реального громадянського суспільства, формування й запровадження демократії участі. Заходами державної політики у цій сфері, зокрема, мають бути: посилення гарантій механізмів прямої демократії, насамперед на місцевому рівні; розвиток базового рівня місцевого самоврядування – органів самоорганізації населення; активізація залучення

органами влади громадськості до вироблення та реалізації рішень; сприяння становленню громадських організацій як суб'єктів надання публічних послуг [11, с. 46]; конституційне закріплення засад взаємодії інститутів громадянського суспільства із органами державної влади та органами місцевого самоврядування; спрощення адміністративних процедур для створення, реєстрації та діяльності інститутів громадянського суспільства відповідно до європейських стандартів; вдосконалення процедур та усталення практики участі громадськості у формуванні та реалізації політики на усіх рівнях, здійсненні громадського контролю за діяльністю органів публічної влади; делегування інститутам громадянського суспільства окремих повноважень щодо реалізації заходів держаної (регіональної) політики; створення економічних стимулів для життєздатності та стабільного функціонування інститутів громадянського суспільства; укорінення громадянської культури, суспільної практики волонтерства і благодійництва, забезпечення умов для їх розвитку [5, с. 49-50].

Резюмуючи вищезазначене варто наголосити, що за роки незалежності в політичній системі України відбулися певні суспільно-політичні трансформації, суттєво змінилася й сама політична система. Відбувся перехід від радянської системи влади до демократичної форми розподілу владних ресурсів, проте ці зміни далися нашій державі непросто. Так, на початку третього десятиліття незалежне українське суспільство постало перед низкою проблем в багатьох сферах життя країни: ознаки хронічної нестійкості демократії та кризова ситуація, що охопила політичну, економічну, соціальну й духовну сфери призвели до гальмування розвитку нашої держави. Все це засвідчило про вичерпаність пострадянського способу розбудови нашої держави, сутність якої полягала в механічному поєднанні інституціональних зразків країн розвинутої демократії з радянськими суспільними інститутами, практиками та цінностями. Саме цим і зумовлена актуальність переходу України на інноваційну модель політичного розвитку, що попри наявність окреслених вище суперечностей та прорахунків, а також певних здобутків та перспектив розвитку, є для неї незаперечною, адже сприятиме інтегруванню нашої держави до європейського співтовариства, дасть змогу зайняти гідне місце на міжнародній карті світу та забезпечить суспільний добробут своїх громадян.

Література:

1. Даниляк О. Нормативне закріплення статусу і прав парламентської опозиції: Аналітична записка. / О. Даниляк / Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/550/>
2. Ковриженко Д. Опозиція в Україні: зміст та межі правового регулювання [Текст] / Д. Ковриженко, О. Чебаненко // Часопис Парламент. – 2006. – № 2. – С. 5.
3. Ковриженко Д. С. Запобігання конфлікту інтересів та корупції в депутатській діяльності: досвід країн ЄС та пропозиції для України. Інформаційно-аналітичне дослідження / Д. С. Ковриженко. – К.: Лабораторія законодавчих ініціатив, 2011. – 105 с.
4. Конончук С. Г., Ярош О. А. Відкриті виборчі списки. Як це працює. Інформаційно-аналітичні матеріали / Підготовлено С. Г. Конончук, О. А. Ярош. / Укр. незалеж. центр політ. дослідж. – К., 2012. – 44 с.
5. Кулик В. О., Яблонський В. М., Розумний М.М. та ін. Про стан розвитку громадянського суспільства в Україні. Доповідь / В. О. Кулик, В. М. Яблонський, М. М. Розумний та ін. – К.: Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України, 2012. – 56 с.
6. Макаров Г. В. Взаємодія органів державної влади та місцевого самоврядування у межах нової системи територіальної організації влади в Україні. / Г. В. Макаров, О. М. Держалюк, Ю. Б. Каплан / За заг. ред. Г. В. Макарова – К.: Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України, 2011. – 54 с.

7. Мовчан У., Фісун О. Електоральні системи: показники ефективності та варіанти для України: Аналітична записка. / У. Мовчан, О. Фісун / Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/670/>

8. Модернізація України – наш стратегічний вибір : Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К. : Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України, 2011. – 432 с.

9. Фесенко В., Попов І., Леонов О. та ін. Міжнародний досвід стратегічних реформ / [В. Фесенко, І. Попов, О. Леонов та ін.]. – К.: Центр прикладних політичних досліджень «Пента», 2011. – 42 с.

10. Фісун О. Довгострокові ефекти впровадження бікамералізму в Україні. Аналітична доповідь / О. Фісун, О. Крищенко, У. Мовчан та ін. – К.: Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України, 2011. – 58 с.

11. Янішевський С. О. Проблеми конституційного транзиту в Україні / С. О. Янішевський, О. А. Фісун та ін.; за ред. В. М. Яблонського, С. О. Янішевського. – К. : Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України, 2011. – 52 с.

12. Guidelines on the rights and duties of the opposition in parliament. Geneva: Inter-Parliamentary Union. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ipu.org/splze/gabon.htm>

Пономаренко Л. В. Инновационная политика в контексте модернизации политической системы Украины: направления и перспективы развития

Выделены и проанализированы первоочередные задачи инновационной политики Украины в контексте модернизации ее политической системы, намечен ряд ныне существующих нерешенных проблем, решение которых будет способствовать интегрированию нашего государства в европейское сообщество, позволит занять достойное место на международной карте мира и обеспечит общественное благосостояние своих граждан.

Ключевые слова: *инновации, инновационная политика, инновационная модель развития, модернизация, демократический транзит.*

Ponomarenko L. Innovation policy in the context of the modernization of Ukraine's political system: directions and prospects of development

Identified and analysed the priority tasks of the innovative policy of Ukraine in the context of the modernization of its political system, outlined a number of existing unresolved problems, solution of which will contribute to the integration of our state into the European community, will take a worthy place on the international map of the world and will provide for the social welfare of its citizens.

Key words: *innovation, innovation policy, innovation model of development, modernization, democratic transit.*

МІЖНАРОДНА ПОЛІТИКА ТА ГЕОПОЛІТИЧНІ ВИКЛИКИ

УДК 325+327.39

Яцик Ірина Станіславівна,
кандидат філософських наук, доцент
кафедри естетики, етики та образотворчого мистецтва
Житомирського державного університету
імені Івана Франка

МАРГІНАЛІЗАЦІЯ АФРИКИ: ОСОБЛИВОСТІ ГЕНЕЗИ ПОЛІТИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПІЛЬНОТИ

В науковій розвідці розглянуто трансформацію маргіналізації Африки як країни, що має специфічний політико-культурологічний розвиток. Проаналізовано фактори, особливості та трансформацію політико-культурної спільноти в сучасних політико-культурологічних глобалізаційних процесах.

Ключові слова: маргіналізація, демпінг, бідність, інвестиції, ПАР, Туніс, Африка, Н.Мандела.

Філософську істину про те, що жити в суспільстві і бути вільним від нього неможливо, потрібно розуміти не лише у вузькому політологічному застосуванні її щодо окремо взятого соціуму, але й слід поширити розуміння цього твердження в глобально-цивілізаційному розумінні у світової спільноті взагалі. Практика сучасного цивілізаційного розвитку засвідчує, що події в одному регіоні світу завжди впливають на хід подій в іншому. Світова безпека, подальший прогрес людства залежить від стану справ на усіх континентах, у всіх країнах. Важливе місце серед них без сумніву належить Африці, країни якої стоять перед багатьма проблемами.

Актуальність дослідження полягає в тому, що в сучасному світі маргіналізація Африки відчувається особливо гостро, хоч кінець «холодної війни» та кінець біполярного світу змінили роль цього материка в сучасному світовому суспільстві. Але відкидання Африки прослідковується не лише у свідомості багатьох неафриканців, а й у мас-медіа. Для прикладу візьмемо загибель принцеси Діани та геноцид в Руанді. Перша подія викликала в світі великий ажіотаж, збурила душі багатьох людей, які, мабуть, до цього про Діану лише чули. А геноцид забрав більше півмільйона людей, вигнав з країни декілька мільйонів жителів, які до цих пір не можуть знайти притулку в світі. Реакція світового співтовариства була рівна нулю, хоча до страшного списку трагедії ХХ століття – геноциду вірмен у Першу світову війну, євреїв, росіян, білорусів, поляків, сербів – у другу світову, камбоджійців – у 70-ті роки приплюсувались масові вбивства африканців, які проходили на очах всіх людей планети.

Західне суспільство виникло на основі певної системи цінностей і моральних принципів. Моралізаторство зараз стало частиною зовнішньої політики США. З висоти своєї військової, технологічної, фінансової, інформаційної вищості Захід стверджує, що система цінностей – єдина загальнолюдська і обов'язкова для інших. Але там, де прибуток є головним мотивом виробництва та інших видів людської діяльності, потяг до насолоди та розваг стає змістом і метою життя більшості, сутністю життя в першу чергу стає індивідуальний колективний егоїзм групи держав, поріг терплячості до злочинів і аморальності піднімається все вище. Відношення до Африки цьому приклад [3, с. 22].

Метою даної розвідки є розвиток, особливості та трансформація політико-культурної спільноти. Для прикладу була обрана Африка, яка, на думку автора, є маргінальною в сучасних політико-культурологічних глобалізаційних процесах. В дослідженні проаналізовано ряд актуальних тенденцій розвитку маргіналізації як процесу.

Серед останніх досліджень, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, варто відзначити публікації російських політологів Андрєєва І., Борової Я., Васильєва А. та Туманова Б. Серед українських авторів, які досліджували проблематику маргіналізації, зокрема на прикладі розвитку африканського континенту, виділяємо Горобця М., Зам'ятіна В. та Гонтара О.

Сучасна Африка – це материк, на якому 44 % кордонів встановлювались просто по меридіанам і паралелям, 30 % – по дугоподібним лініям, і лише 28 % – по географічним кордонам. Тропічна Африка – це від 2 до 3 тисяч племен, кожне з яких має свою мову та звичаї. І якщо одне з цих племен проривається до «державної кормушки» то це означає, що «перші пільги – моєму племені». Яскравим прикладом цьому є Президент Кот-д'Івуара Фелікс Уфуе-Буан'ї, який боготворив свій рід – плем'я бауле. Саме в цьому і зміст однієї з глобальних проблем Африки – *багатопартійність на основі племінного устрою*. Хоча закони, які регулювали ці політичні процеси, були, зокрема відомий закон щодо «племінної рівності», які забороняли поділ нації на племена (наприклад, було заборонено робити татування обличчя, яке вказувало на приналежність до певного роду [2, с. 5]).

У 1755 році Адам Сміт сказав, що для того, щоб підняти державу з низини варварства до вищого ступеня забезпеченості потрібно три речі: *мирні відносини, низькі податки, раціональне законодавство* [5, с. 5]. Отже, розглянемо мирні відносини як елемент генезису африканізації. За 40 років існування незалежної Африки і у більш як 100 війнах загинуло понад 10 млн. африканців. Генеральний секретар ООН Кофі Аннан помітив, що Африка - це єдиний регіон в світі, де число озброєних конфліктів постійно збільшується. Діти з дитинства вбирають в себе дух війни, маючи замість іграшок автомати, які, до речі, постачає Захід, так як Африка зброї не виготовляє. Кожен день – це боротьба за виживання не лише в умовах дикої природи, світу флори та фауни, а й у суспільних відносинах, які мало чим відрізняються від законів джунглів. Вражає той факт, що боротьба йде не за збагачення (воно для африканців як прокляття: 47 громадянських війн в період з 1967 по 2000 рік за даними Всесвітнього банку були викликані боротьбою за контроль над мінеральними ресурсами [3, с. 25]), а не за виживання. Саме тому і очолюють ці війни лідери, які голосно критикували Захід за ігнорування африканських інтересів, Радянський Союз за вторгнення в Афганістан, Південну Африку – за апартеїд, Ізраїль за окупацію арабських земель. При цьому замовчувались такі факти, що Іді Амін перетворив Уганду в концтабір, що імператор Центрально-Африканської імперії (нині республіка) Жан Бедель Бокасса – людоїд [3, с. 25].

Податки для населення є фантастично високими, при цьому той факт, що випуск продукції на душу населення зменшувався кожен рік на 0,7% (з 1978 по 1987) і на 0,6 (з 1988 по 1994р.) не враховується. А період з 1985 р. по 1995 р. взагалі, на думку доктора історичних наук А.Васильєва, можна назвати «втраченим поколінням», тому що вклад Африки в світовий ВВП (за пріоритетами купівельної спроможності та валют) знизилась з 4,6% в 1985р. до 4,3% - в 1995р. А питома вага країн континенту в світовому експорті зменшилась з 4,33% (1985) до 2,5(1995) [4, с. 14]. Щодо правосуддя, то країни Африки живуть за вічними законами «талону» та «виграє той, у кого гроші». В основі цих законів – фанатична ідея вищості свого племені.

Для прикладу візьмемо 1962 рік, коли в Руанді було сформовано уряд, який складався переважно з представників племені *хуту* (приблизно 85 % населення). На противагу ним стало плем'я *тутсі* (приблизно 15 % населення), які були господарями до цього, і які нажилися за рахунок держави. В результаті відбулось ряд конфліктів, в яких про вирішення проблеми шляхом правосуддя чи переговорів і мови не велось. Або візьмімо ситуацію в Бурунді, де 7 років вже йде громадянська війна між меншістю тутсі і більшістю хуту. Вирішенням цієї проблеми може бути відмова меншості тутсі від монополії на владу. Про це заявив Нельсон Мандела, який був посередником переговорів між цими племенами. Він сказав, що в даній ситуації необхідна «перекройка внутрішньополітичного пейзажа» в Бурунді, де владні структури, економіка і військовий апарат контролювався народом тутсі.

«Армія повинна бути половинна, а голосування слід проводити за принципом – 1 людина 1 голос» [7, с. 9]. Навіть в цьому випадку, при всій повазі до діяльності Н.Мандели, правовий шлях вирішення проблеми не передбачався.

Трагічним фактом є те, що іноді знищення людей за етнічними ознаками приймає форму геноциду. Біженцями стають мільйони африканців. З конфліктами тісно пов'язані голод, епідемії, занепад господарства [13, с. 38]. Громадянська війна, як та отруйна змія, повзе африканськими землями, випускаючи отруту то в Алжирі, то в Судані, де військовий конфлікт затягнувся вже на добре десятиліття.

Якщо ж брати загальну економічну картину, то варто сказати, що при швидкому розвитку транснаціональної економіки державні кордони є нечіткими, самостійність національних правлінь все більш звужується, повним ходом йде світова уніфікація правових норм. В середині глобальної економіки виділяються макросистеми, – «Південь», «Глибокий Південь», де головну роль грає біосферна економіка: експлуатація корисних копалин, землі, води, навколишнього середовища. Зрозуміло, що Африка в «Глибокому Півдні», адже країни цієї зони не набрали достатніх темпів розвитку. Більше того, хід економічних процесів у багатьох з них має деструктивний характер, коли використовується накопичений цивілізаційний і виробничий потенціал. Завдяки цьому утворюється архіпелаг територій з антидержавним устроєм, з криміналізацією економічного і політичного життя, і з зростаючим економічним колапсом та соціальним хаосом. Відбувається ніби кримінальний бунт проти правил і рамок глобалізації.

Серед складових прибутку в африканську економіку виокремлюємо такі: *вироблення і контрабанда наркотиків, нелегальне видобування і збут золота, алмазів та інших металів, «відмивання» грошей, торгівля людьми та людськими органами* [2, с. 6]. До речі, рабство у ХХІ столітті існує, в Африці діти збуваються як товар з «невільничих берегів» – Беніт і Того – в багаті країни – Кот-д'Івуар і Табон – своїми ж батьками.

Існує навіть неформальне розподілення країн по функціям работорівлі:

- країни – постачальники – Бенін, Буркіно-Фасо, Малі, Того;
- країни – транзитники – Камерун, Екваторіальна Гвінея;
- країни – покупці – Габон, Нігерія, Кот-д'Івуар.

Є навіть тариф за раба – 130 доларів для сусідніх країн і в 10 разів більше за перевезення раба в розвинену країну [6, с. 7]. Отже, активне втягнення африканських держав в світову торгівлю – сизійський процес.

Наступним кроком у нашому дослідженні виокремимо аналіз демпінгу як явища, яке мусить регулювати та покращувати політико-економічну ситуацію. Світова цивілізація виробила правові методи і способи протидії цьому явищу, серцевину яких складає антидемпінгове законодавство. Але в багатьох країнах воно поки не удосконалене і не виконує своїх захисних функцій. Абревіатура «КОМЕСА» походить від Common Market for Eastern and Southern Africa – Договір про спільний ринок Східної і Південної Африки, він був підписаний 8 грудня 1994 року. У відповідності з підсумковим комюніке першого самміту глав держав і урядів (31 жовтні 2000 рік в Лусаці), була створена зона вільної торгівлі КОМЕСА. Питанням, які прямо пов'язані з антидемпінговим регулюванням, присвячено дві статті Договору про спільний ринок – 51 і 54. В пункті 1 ст.51 дано визначення поняття «демпінг» як ситуації, коли товари однієї держави – учасника ввозяться для торгівлі в іншу державу учасницю по цінах нижче нормальної вартості товару. Демпінг заборонений, коли йде в збиток, створює загрозу промисловості іншої держави-учасника, або сповільнює розвиток національної промисловості. [13, с. 16-17]. В наш час державами учасниками Спільного ринку є 22 африканські країни. Але національне антидемпінгове законодавство цих держав знаходиться на різному рівні свого розвитку. Взагалі особливістю антидемпінгового законодавства держав-учасників КОМЕСА є поверхнева регламентація питань, пов'язаних з антидемпінговим регулюванням, що обумовлено слабким рівнем застосованої практики. При цьому в нормативних правових актах містяться багато положень,

нехарактерних для законодавства інших держав. Усвідомлюючи це, деякі держави-учасники КОМЕСА звертаються у Всесвітню торгівельну організацію з проханням сприяти у перегляді національного антидемпінгового законодавства, з метою приведення його у відповідність з положеннями Антидемпінгового Кодексу 1994 року [15, с.19-20].

Відсутність державного регулювання. Дослідження, проведені Міжнародною організацією праці показали, що у 28 африканських країнах мінімальна оплата праці за десятиліття упала на 20 %, при чому в державному секторі цей спад відбувся швидше ніж у приватному. В деяких країнах річної зарплати державних службовців вистачає на 1 місяць життя сім'ї. Логічно, що саме з цієї причини йде пошук паралельних джерел існування, халатність в роботі, корупція. Різко посилюється та поширюється «неформальний» сектор економіки. В склад цього сектора можуть входити підприємства, які уникають сплати податків, злочинний бізнес, натуральне господарство. Люди виживають лише завдяки великим сім'ям, кланово-племінним структурам, патронажно-клієнтним відносинам.

Та схема суспільного життя протистоїть державі та ринку підриває будь-які заходи, направлені на підтримку ринкових структур. В результаті неоліберальної політики «структурна перебудова» розхитала та зруйнувала і без того слабкі постколоніальні державні інститути. Вона посилює не лише поляризацію, але і анемію суспільства і сприяла тому, що багато африканських країн втратили орієнтир свого розвитку [13, с. 37].

Всі окреслені вище явища призводять до такого глобального явища, яке є «альфа та омега» розвитку маргіналізованого суспільства: бідність. 300 із 800 млн. африканців живуть на прибутковий мінімум 0,65\$ в день. 34 найменш розвинених країн планети знаходяться на африканському континенті. Рівень купівельної спроможності їх населення вдвоє нижчий ніж був у 60-х роках. Сільське господарство Африки, в якому зайнято більша половина населення, значно відстає від інших розвинених регіонів, перш за все через недостатній рівень капіталовкладень, нерозвиненість транспортних сполучень, що призводить зрештою до неконкурентноздатності на світовому ринку. За останні 40 років зменшилась частка Африки в експорті традиційних для неї продуктів: какао, земляних горіхів, каучуку, бананів, кави. Наслідки з цього просто жахливі – більшість населення просто голодує [6, с. 7].

Серед перспектив подолання маргіналізації Африки виділяємо такі напрямки:

Інвестиції в африканську економіку. Одне з головних завдань ліберальної економіки – залучення іноземних інвестицій, особливо в галузях, де місцевий капітал не може розвиватися, через його незначні розміри, або через відсутність професійних навичок та низьких технологій. З 129 млрд. капіталовкладень в країни, які розвиваються, африканський континент має лише 5 млрд. (що становить приблизно 4 % цього потоку). До того ж ці інвестиції направляються виключно в добувну промисловість.

Анулювання зовнішнього боргу. Сукупний зовнішній борг африканських країн в 1997 році збільшився з 340 до 349 млрд. доларів. І на сьогодні відкачування грошових ресурсів з Африки продовжується. У 1975 –84 рр. на обслуговування зовнішнього боргу йшло 3,3 % ВВП щорічно, у 1985 – 89 рр. - 4,6 %, протягом 1990 – 97 рр. – 3,8 %. За даними міжнародної організації праці зовнішній борг для багатьох африканців країн є непосильним тягарем [10, с. 33].

Звичайно, не всі африканські країни мають такі проблеми. Ряд регіонів ПАР та окремі острови Єгипту за рівнем економічного розвитку можуть вільно конкурувати з країнами Заходу. Особливе становище серед них займає Південно-Африканська Республіка. Валовий національний продукт її в 1975 р склав 131 млрд. доларів США. За три з половиною роки країна досягла більшого, ніж від неї чекали згідно прогнозів. Політичний апартеїд – в минулому. Демократична система має досить досконалий рівень функціонування, економіка повільно, але неухильно прогресує. Хочеться наголосити на особливій ролі лідера країни – Нельсона Мандели, який зумів підняти свою батьківщину і якому довіряють всі жителі країни, і білі, і чорні, і «низи», і «верхи».

Сучасна ПАР – це країна, яка міцно увійшла в світову співдружність, маючи проблеми трохи іншого характеру ніж інші африканські країни (конкуренція за ринки збуту, залучення іноземних інвестицій, тощо). ПАР славиться і своїм туризмом. Кейптаун, Йоганесбург, Дурбан, Преторія та інші міста і регіони цікавлять багатьох іноземних туристів. А ті в свою чергу також мають переваги відпочинку в цій країні. Адже, як засвідчило дослідження, «золота столиця» ПАР виявилась найдешевшою для проживання серед 22 міст світу (наприклад тут удвічі дешевше ніж в Лондоні, на чверть від Токіо). Лише у 12 країнах світу подається безпечна питна вода, і ПАР – одна з таких країн (йоганесбурзьку воду «Ранд» пропонують розливати в пляшки прямо з-під крану). І взагалі, Йоганесбург називають «воротами» до найпопулярніших туристичних місць країни – Національного парку Крюгера та «африканського Лас-Вегаса» – казкового Сан-Сіті [9, с. 2].

До африканських країн, які досягли успіху, можна віднести і Туніс. Причини його успіху в тому, що:

1. активно ведеться робота щодо розробки і здійснення економічних реформ в тісному зв'язку з суспільними програмами. В результаті розвитку освіти та системи охорони здоров'я населення покращилась якість «людського капіталу»;

2. значні капіталовкладення в економіку та соціальну інфраструктуру. Реформи в першу чергу були направлені на підвищення життєвого рівня найбідніших верств населення;

3. політичне керівництво та адміністративний апарат намагаються знайти підтримку своїм програмам та діям серед населення [7, с. 11].

Приклад цих країн вважаємо, є зразком для тих, хто не вірить в африканський ренесанс. Шляхи подолання вищезгаданих головних проблем плануються різні. Серед найбільш дієвих глобальних програм подолання маргіналізації Африки відзначаємо такі:

• Програма тисячоліття з партнерства заради пробудження Африки (2000, авторами є Президенти ПАР, Нігерії та Алжиру. Президент Сенегалу А.Вад запропонував свою програму «План “Омега” для Африки» і в липні 2001 року ці два проекти об'єднали. Новий документ отримав назву «Нова африканська ініціатива».

• «Генуезький план для Африки» (липень, 2001 р, автори – Президенти ПАР – Т.Мбекі, Нігерії – О.Обасанджо, Алжиру – А. Бутефлікі.) та план дій для Африки (червень, 2002 р. Автори ті ж самі).

Слушною є думка учасників VIII конференції африканістів про те, що в XXI ст. доля світу багато в чому буде залежати від вирішення проблеми, що раціональніше – глобалізація чи регіоналізм, новий фінансовий порядок, який перетворить в посткапіталізм («віртуальний» капіталізм) або реальності, які включаються в простір ринку. Зокрема, російський академік А.Васильєв відмітив, що «якщо глобалізація – абсолютне благо, то чому за останні десятиліття у 80 країнах ВВП на душу населення впав, чому більшість африканців живуть в умовах абсолютної бідності, а їх середній рівень зменшився до рівня початку 60 – років». Для економіки перехідного періоду, яким характеризується більшість країн Африки, особливе значення має проблема взаємовідносин держави і ринку та регулювання іноземних інвестицій [6, с. 4-11].

Вважаємо, що втілення вищезгаданих програм економічного розвитку не буде простим. Для цього необхідно ряд факторів:

• *поставити перепони на шляху відмивання злочинних африканських грошей в банках Заходу;*

• *збільшити обсяги допомоги країнам Африки, на засадах партнерства;*

• *оперативно врегульовувати постійно виникаючі воєнні конфлікти, як між африканськими державами, так і всередині їх;*

• *збільшити інвестиції в «людський капітал» на охорону здоров'я, освіту та науку;*

• *забезпечити робочими місцями високоосвічених спеціалістів різних галузей науки;*

• *зменшити ввезення зброї в країни, і направити ці кошти на розвиток передових технологій;*

- підтримка політичних діячів, які своїм моральним авторитетом та реальним баченням африканських проблем можуть повести за собою населення в кризових ситуаціях (як приклад може служити Н. Мандела);

- робити постійні кроки щодо перетворення «традиційної» економіки африканських країн в нормально-функціонуючу на ринкових засадах;

- засобами мас-медіа сприяти поширенню в світі думки, що майбутнє Африки - це майбутнє всієї планети.

Отже, прогнозів розвитку африканського континенту серед сучасних науковців не бракує. Одні з них з оптимізмом дивляться в майбутнє Африки, інші із зневірою. Так, Клод Аке вказував на фашизм як на «реальність, яка загрожує більшості африканських країн» [17, с. 16]. Вважаємо, що багато міфів про Африку треба у XXI віці спростувати. Одним із них є той, що «демократія – це європейська квітка, яка не може вирости на африканському ґрунті, і що демократизація не врятує Африку, тому що ця форма державності, яка породжена європейською системою цінностей» [18, с.205].

Викладені вище особливості розвитку політико-культурної спільноти Африки, не є вичерпними і не охоплюють всіх шляхів вирішення питань, які стоять перед африканськими країнами. Адже кожна з них має свою специфіку, є багатограним мікросвітом, кожна потребує своєрідних практичних дій, які враховували б національно-етнічну, культурну специфіку кожної країни. Однак головна запорука вирішення цих проблем – це взаєморозуміння між народами, намагання краще пізнати один одного в політичному та культурному плані і не диктувати в односторонньому порядку свою волю іншим народам. Вважаємо, що це можливо лише шляхом мирного співробітництва.

Література:

1. Андреев А. Африка: испытание независимостью / А. Андреев // Азия и Африка сегодня. – 2001. – № 5. – С. 2 – 8.
2. Боровой Я. Потерянный континент / Я. Боровой // Новое время. – 2002. – № 38. – С. 22 – 25.
3. Васильев А. Африка – падчерица глобализации / А. Васильев // Азия и Африка сегодня. – 2000. – № 2. – С. 10 – 14.
4. Васильев А. Африка в меняющемся мире / А. Васильев // Азия и Африка сегодня. – 1998. - № 9. – С. 2 – 7.
5. Васильев А. Африка и вызовы XXI века / А. Васильев // Азия и Африка сегодня. – 2002. – № 8. – С. 2 – 12.
6. Васильев А. Большая Африканская война / А. Васильев // Азия и Африка сегодня. – 2001. – № 1. – С. 4 – 11.
7. Волков М. Вступна стаття до книги Клода Аке «Политическая экономия Африки» / М. Волков– М. 1985. – С. 3–6.
8. Гонтар О. Україна – ПАР: довга дорога у дюнах / О. Гонтар // Дзеркало тижня. – 2002. – № 29. – С. 2.
9. Горобець М. Золотий горішок Йоганнесбурга / М. Горобець // Міжнародний туризм. – 2003. – № 1. – С. 31 – 38.
10. Кузнецов В. Некоторые аспекты украинско-африканского внешнеэкономического сотрудничества / В. Кузнецов // VI конференция африканистов. Африка: проблема перехода к гражданскому обществу. – М., 1994. – С. 93 – 94.
11. Смирнов В. Африка на пороге нового века / В. Смирнов // Азия и Африка сегодня. – 2000. – № 1. – С. 37.
12. Туманов Б. Бессилие свободы (досье) / Б. Туманов // Новое время. – 2002. – № 38. – С. 20 – 22.

13. Шепенко Р. КОМЕСА: как защитится от демпинга? / Р. Шепенко // Азия и Африка сегодня. – 2002. – № 10. – С. 16 – 19
14. Brehun L. Liberia: The War of Horror / L. Brehun. – Accra, 1991. – P. 25.
15. Hubund M. The Liberian Civil War / M. Hubund. – L., 1998. – P. 92.
16. Human Rights Violations in Liberia, 1980-1990: A Documentation. – Bremen, 1990. – P. 223–225.
17. New Democrat. Monrovia. – №2. (30 November- 5 December). – 1995. – P. 4.
18. Osagie Usman C. Mission of Revenge / C. Osagie Usman // West Africa. –№ 3984 (7 February 1994). – P. 205.
19. Richburg K. Out of America: A Black Man Confronts Africa / K. Richburg . – N.Y., 1997. – P. 134.

Яцык И. С. Маргинализация Африки: особенности развития политико-культурного сообщества

В научной статье рассмотрена трансформация маргинализации Африки как страны, которая имеет специфическое политико-культурологическое развитие. Также сделан политологический анализ факторов, особенностей и трансформации политико-культурного сообщества в современных политико-культурологических глобализационных процессах.

Ключевые слова: маргинализация, демпинг, бедность, инвестиции, ПАР, Тунис, Африка, Н.Мандела.

Yatsik I. Marginalization of Africa: features of the political and cultural community

In the scientific article transformation of marginalization of Africa is considered as a country which has specific politico development. The political science analysis of factors is also done, features and transformation politiko-cultural associations in modern politiko-kulturologicheskikh globalizacionnykh processes.

Key words: marginalization, dumping, poverty, investments, PAR, Tunis, Africa, N.Mandela.

УДК 327

Алркабі Алі Насер,
аспірант кафедри політології
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова

ГЕОПОЛІТИКА В КОНТЕКСТІ ТЕОРІЇ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

У статті автор проводить аналіз діяльності суб'єкта міжнародних відносин у контексті всього спектра зовнішніх і внутрішніх факторів, характеризує специфіку політичної науки теорії міжнародних відносин, звертаючи увагу на геополітичні аспекти, досліджує і прогнозує зміни в політиці. Автор підкреслює особливу роль геополітики, як найважливішого напрямку світової політики і міжнародних відносин, в сучасному політичному житті.

Ключові слова: міжнародні відносини, економіка, історичні типи.

Сучасна наука про міжнародні відносини стоїть перед необхідністю подальшого пошуку відповіді на питання, якими будуть ці відносини в 21 столітті. Дослідники дають нам суперечливі оцінки. Одні бачать у сучасному світі торжество ліберально-демократичної моделі, вірячи в перспективу глобального світового порядку, інші - знак загрози, що насувається над цим порядком, планетарні соціологічні катастрофи і потенційну ймовірність «сутички цивілізацій». Але всі звертають увагу на геополітичні аспекти міжнародних відносин [1, с. 1].

Ідеї, які в наш час прийнято зараховувати до геополітичних, в тих чи інших формах, мабуть, виникли одночасно з феноменом державної експансії і імперської держави. У сучасному розумінні вони сформувалися і отримали популярність на рубежі ХХ ст. Виникнення саме в той період геополітичних ідей і самої геополітики, як самостійної галузі дослідження міжнародних відносин, було викликано цілим комплексом факторів. Це, по-перше, тенденції до поступового формування глобального ринку, ущільнення ойкумени і закриття світового простору. По-друге, уповільнення європейської, чисто просторово-територіальної експансії внаслідок завершення фактичного переділу світу і жорсткість боротьби за переділ вже поділеного світу. По-третє, перенесення в результаті цих процесів нестійкого балансу між європейськими державами на інші континенти світу. По-четверте, образно кажучи, історія починала переставати бути історією однієї тільки Європи чи Заходу, вона перетворювалася вже у справді всесвітню історію. По-п'яте, в силу тільки що названих чинників саме тоді почали розроблятися теоретичні основи силової політики на міжнародній арені, що послужили надалі наріжним каменем політичного реалізму [2, с. 9].

Геополітика є прикладною наукою, вимагає звернення до питань, що належать до самих різних сфер людської діяльності, починаючи з історії та економіки і закінчуючи правом, соціологією і т. д. Введення в науковий обіг самого терміну «геополітика» пов'язують з ім'ям шведського дослідника і політичного діяча Р.Челлена (1846-1922), який виявив шляхи створення сильної держави. Він характеризував політику як «науку, яка розглядає державу як геополітичний організм або феномен у просторі». Будучи германофілом і усвідомлюючи слабкість скандинавських країн перед обличчям потенційної зовнішньої загрози, він пропонував створити союз на чолі з Німецькою імперією. Поряд з Челленом батьками-засновниками й головними адептами геополітики в її традиційному розумінні вважаються американський історик морської стратегії Великобританії і співак морської могутності А.Т.Мехен, британський географ і політики сер Г.Макіндер, британський географ сер Дж.Фейргрів, який доповнив схему Макіндера, американський дослідник міжнародних відносин Н.Спайкмен, німецький дослідник К.Хаусхофер та ін. Свої геополітичні бачення сучасного світу в перші десятиліття ХХ ст. пропонували Л.С. Емері, лорд Керзон, Й. Парч та ін. [2, с. 12].

Кожна держава, різною мірою, має свої інтереси на міжнародній арені. Але дослідження політичних процесів безпосередньо прив'язане до території, на якій вони протікають, і будь-яке узагальнення вимагає аналізу.

При аналізі визначення сили на світовій арені, як правило, враховуються співвідношення між політичними суб'єктами сили або державами. Оскільки ці політичні одиниці визначаються територією, і відносини між ними обумовлюються, серед іншого, просторовими відносинами, географія відіграє тут істотну роль. Просторово-географічна орієнтація держави серед її подібних, історично сформований стиль і методи поведінки на міжнародній арені на підставі об'єктивно існуючих факторів, відображають її геополітичні пріоритети. Виходячи зі свого географічного положення, держава визначала свою політику в світі. Іншими словами, географічне середовище розглядається в якості вирішального чинника соціально-економічного, політичного і культурного розвитку народів. Думка про те, що суспільно-історичні явища визначаються умовами середовища, стає стрижневим елементом матеріалістичного розуміння історії. У даному контексті географічний детермінізм є частиною цього філософського напрямку. Ідеї про обумовленість життя людей і суспільств географічним середовищем висловлювали ще стародавні мислителі, такі як Демокріт, Геродот, Страбон, Полібій та ін. Подібні ідеї висувалися середньовічним арабським мислителем Ібн Хальдуном. Одним із засновників сучасної географічної школи можна вважати французького філософа і діяча ХVIII ст. Ш.Л.Монтеск'є. Монтеск'є намагався вивести з географічних умов характер, вдачі та звичаї народів, їх господарський і політичний лад. Цю проблематику в тих чи інших аспектах зачіпали багато вчених і дослідників ХІХ ст. Чимало в цьому напрямі зробили відомий англійський історик Г.Т.Бокль, французький

географ Р.Елізе, відомий російський вчений Л.И.Мечников та ін. Але все ж, визнаним діячем напряму географічного детермінізму в соціальних і гуманітарних науках вважається німецький етнограф, зачинатель політичної географії кінця XIX - початку XX ст. Ф. Ратцель. Головна заслуга Ратцеля полягала в тому, що він зробив спробу пов'язати між собою політику і географію, вивчати політику тієї чи іншої держави, виходячи з географічного положення займаного ним простору [2, с. 10-11].

Безпека держави - це мета, що впливає з необхідності задоволення насущних потреб її існування та збереження. У годину найсерйозніших випробувань, особливо в разі проведення оборонної політики, держава віддає всі сили досягненню цієї головної мети. Реальність і раціональність зовнішньої політики визначаються засобами, достатніми для досягнення поставлених цілей.

Зазвичай виділяють наступні види засобів проведення зовнішньої політики:

- Політичні засоби, які включають міжнародні відносини в широкому сенсі слова, - переговори, участь у конференціях, співробітництво в міжнародних організаціях та участь у спілках;

- Економічні засоби: використання економічного потенціалу країни, залежно від рівня розвитку промисловості, фінансів, що дозволяє впливати на економіку, а також на політику інших держав;

- Військові засоби, серед яких такі, як чисельність армії, стан її озброєння, дислокація, моральний дух.

Велике значення для досягнення поставлених цілей зовнішньої політики та ефективного використання її коштів мають принципи міжнародної політики держави. Вони становлять сукупність правил або основ поведінки на міжнародній арені.

Зовнішня політика виконує три основні функції:

1. Охоронна, яка полягає в захисті прав та інтересів своєї країни і її громадян.

2. Представницько - інформаційна, вона проявляється у прагненні інформування своєї влади про цілі і наміри керівних політичних сил інших держав. Ця функція відіграє важливу роль у формуванні правильних уявлень про місце держави в розстановці сил на міжнародній арені і дає можливість проведення реалістичної зовнішньої політики.

3. Переговорно-організаційна функція. Вона проявляється у вигляді ініціативних організаційних дій, а також в ефективному використанні зовнішніх контактів держави. Ця функція служить цілям практичного впорядкування зовнішньополітичних засобів, а також для визначення методів, що гарантують отримання вигоди від реалізації вже досягнутих цілей і намічених на майбутнє.

«Міжнародна політика, подібно будь-який іншій політиці, є боротьба за владу; якою б не була кінцева мета міжнародної політики, її безпосередньою метою завжди є влада», - пише Моргентау. Не заперечуючи необхідності створення гармонійного і мирного міжнародного порядку, заснованого на демократії, універсальних цінностях і верховенстві права, Моргентау і його прихильники (А.Уолферс, К.Томсон, Е.Карр, Дж.Шварценбергер та ін.) При цьому однією з головних особливостей міжнародної політики є те, що постійне прагнення націй-держав до збереження існуючого статус-кво або ж до його зміни на свою користь призводить до особливої конфігурації міжнародних відносин, званої балансом сил, і відповідно до політики, спрямованої на підтримку цього балансу [3, с. 71].

Співвідношення між політологією і теорією міжнародних відносин таке ж, як між психологією і соціологією - це перехід від ретельного вивчення одного елемента в певні відрізки часу до дослідження структури взаємодії між елементами, яке характеризує ставлення даних пар один до одного. Дисциплінами, на які спирається теорія міжнародних відносин, є: політична наука завдяки інформації, яку вона надає про елементи, що беруть участь в тому чи іншому процесі, і соціологія, почасти з тієї ж причини, що і політологія, але ще й тому, що соціологія - єдина наука, що займається структурою взаємодії громадських елементів як такої [3, с. 136].

Як частина політичної науки теорія міжнародних відносин має свою специфіку. В якості суб'єктів у сфері міжнародних відносин виступають держави, взаємини, між якими будуються на основі або суверенітету, або залежності, підпорядкування і т. д. Важливим складовим предмета теорії міжнародних відносин виступає міжнародна політика, її соціальна природа, закономірності функціонування і розвитку. Хоча в кінцевому рахунку і внутрішня і зовнішня політики вирішують одну задачу - забезпечення і зміцнення існуючої в даній країні системи суспільних відносин. Якщо всередині країни держава має монополію на політичну владу, на всю політику в даному суспільстві, то на міжнародній арені єдиного центру світової політики немає, там діють у принципі рівноправні держави, відносини між якими будуються по різному. Під міжнародними відносинами може розумітися сукупність політичних, економічних, дипломатичних, військових, культурних, науково - технічних зв'язків і взаємин між народами, між державами та об'єднаннями держав. Теорія міжнародних відносин досліджує не тільки сутність міжнародних політичних відносин, а й історичні етапи їх розвитку, а також їх соціальні типи і динаміку в різних умовах. У теорію міжнародних відносин входить і дослідження впливу наднаціональних інститутів на елементи політичної системи окремих країн, а також роль державних інститутів в організації міжнародного життя. Теорія міжнародних відносин вивчає історичні типи міжнародних відносин і їх різні політичні ролі, а також місце політичних і економічних, релігійних та інших державних і недержавних (неурядових) організацій (наприклад, ООН, як міжнародний політичний механізм особливого типу, Європейський парламент і т.д.). У завдання теорії міжнародних відносин входить дослідження ролі основних державних угруповань: військово-політичних блоків, руху неприєднання і т. д., а також політичних функцій специфічних об'єднань, таких як «Загальний ринок», АСЕАН, транснаціональні корпорації і т. д. Важливе місце в теорії міжнародних відносин займає дослідження недержавних міжнародних організацій. Сюди включаються різні види міжнародних профспілкових, молодіжних, екологічних, жіночих та інших організацій, а також взаємозв'язок і співвідношення політичних статусів і функцій «внутрішніх» та міжнародних і «наднаціональних» інститутів. Теорія міжнародних відносин досліджує політичну ідеологію і сукупність теоретичних ідей, поглядів і уявлень, що відбивають механізми владних відносин та соціально - класових агентів. Особливе місце в теорії міжнародних відносин займає вивчення специфіки зовнішньополітичної діяльності національно - державних та інших інститутів, а також відносини зовнішньої політики і міжнародного права, зовнішньополітичної стратегії партій, особливості політики міжнародних організацій. Велике місце в теорії міжнародних відносин має бути відведено дослідженню характерних рис історичної епохи, сутності та сучасного стану світового політичного процесу, а також глобальних проблем та їх ролі у розвитку міжнародних відносин. У геополітиці найважливішим елементом виступає державний інтерес. Ця категорія представляється основною в понятійному апараті міжнародних відносин. Зараз наука стикається з необхідністю вироблення деяких нових критеріїв оцінки даного поняття. Чому? Традиційне трактування державного інтересу добре відомо: існування нації в якості вільної і незалежної держави, зростання економіки, запобігання загрози, збереження союзників. Геополітично колишній порядок був встановлений, як підсумок Другої світової війни, підтверджений Заключним актом Хельсінкі 1975 р. Ідеологічно він ґрунтувався на визнанні різноманіття світу і цивілізацій зі своїми критеріями добра і зла. Правда, право суб'єктів у рамках біполярної системи жорстко контролювалося. Сьогодні ця проблема набуває більш широкий і складний характер. У політичну лексику увійшли такі терміни, як «права людини вище прав держави», «обмежений суверенітет», «гуманітарна катастрофа», «гуманітарна інтервенція» і т. д. У таких умовах треба відповісти на запитання: як все це відбивається на геополітичних інтересах держави? Якщо спробувати об'єктивно визначити державний інтерес, то, швидше за все це буде пов'язано з обмеженням, нехай навіть вимушеним,

власних потреб чи амбіцій. Держави повинні вибудовуватися в складні регіональні та глобальні системи відносин, прагнучи зайняти кращі місця.

Сучасна епоха вносить багато нового в поняття геополітики. Але, як і раніше не сходиться з порядку денного питання про розширення впливу країн на економічну, військову і політичну сфери. Геополітика вивчає весь спектр зовнішньополітичних відносин між державами, оскільки практично всяке політичне рішення має просторове вираження. При побудові міжнародних відносин повинні бути змінені основи формування і здійснення зовнішньої політики. Шляхом приведення пріоритетів державного інтересу у відповідність з інтересами і цілями інших держав утворюється світ, заснований на співпраці, взаєморозумінні та взаєморозвитку. У своїй новій якості геополітика може стати головним інструментом і філософської базою політичного життя, оскільки вона являє собою квінтесенцію того незмінного, що існує об'єктивно, тобто з одного боку, просторово-географічного чинника, а з іншого - такого постійно мінливого фактора, як зовнішня політика держави і всі її складові. Таким чином, геополітика в сучасних умовах є найважливішим напрямком світової політики і міжнародних відносин, який держава повинна враховувати при виробленні своєї стратегії в сфері зовнішньої політики.

Література:

1. Челядинський А. Деякі геополітичні аспекти теорії міжнародних відносин [Електронний ресурс] / А. Челядинський // — Режим доступу до журн.: evolutio.info/content/view/442/52/
2. Гаджиев К.С. Геополитика как самостоятельная научная дисциплина / К. С.Гаджиев. – М.: Логос, 2003. – 432 с. – (Учебник для XXI века «Введение в геополитику»).
3. Цыганков П. А. Теория международных отношений: Учебн. [для студ. высш. учебн. зав] / П. А. Цыганков. – М.: Гардарики, 2002. – 400 с.

Алркаби А. Н. Геополитика в контексте теории международных отношений

В статье автор проводит анализ деятельности субъекта международных отношений в контексте всего спектра внешних и внутренних факторов, характеризует специфику политической науки теории международных отношений, обращая внимание на геополитические аспекты, исследует и прогнозирует изменения в политике. Автор подчёркивает особую роль геополитики, как наиважнейшего направления мировой политики и международных отношений, в современной политической жизни.

Ключевые слова: *международные отношения, экономика, теория, исторические типы.*

Alrkabi A. Geopolitic in the context of the theory of international relations

In the tractate the author chows the activity for a subject of international relations in case of a full collection internal and external factors, which is distinction singularity nation of the political science and the international relations. About the geopolitical check it and expect changes in political. The author assured that political geography plays a big role and represent the dominant direction in global political and international relations in the present political community.

Key words: *international relations, economy, theory, historical types.*

ПОЛІТИЧНИЙ ПОРТРЕТ АНГЕЛИ МЕРКЕЛЬ

У статті розглядаються основні етапи політичної кар'єри Ангели Меркель; розкривається роль «залізної фрау» в політичному житті Німеччини та Європи в цілому; аналізуються думки аналітиків стосовно секрету успіху першої жінки-бундесканцлера за всю політичну історію ФРН.

Ключові слова: Ангела Меркель, політичний портрет, політична кар'єра, політичні позиції, християнська демократія.

Ім'я Ангели Меркель увійшло в політичну історію. І хоча в історії жінки не раз опинялися біля керма держави, проте у сучасній великій політиці це швидше виняток, ніж правило. Одним з таких яскравих прикладів на світовому олімпі сьогодні, безумовно, і є Ангела Меркель.

Ніхто всерйоз не заперечує, що Меркель сьогодні є найпотужнішим політиком в Європі. Журнал Forbes нещодавно проголосив її другою найвпливовішою фігурою в світі після президента Обами [1]. Майже бездоганне економічне здоров'я країни, лад на державних рахунках лише посилити позиції Меркель, зокрема, на європейській сцені, де їй вдалося безперешкодно нав'язати свої рецепти виходу з кризи, яка охопила еврозону.

Дехто називає Меркель «гіршою за залізну леді». Наприклад, британський тижневик «лівого» спрямування NewStatesman впевнений, що німецька канцлер – «найнебезпечніший лідер Європи» [2].

Привертає увагу той факт, що жодного із німецьких політиків післявоєнного часу так недооцінювали, як дочку священика із східнонімецької провінції. Сіра мишка, жінка в масці, математик влади, залізна Ангі, самотня, недовірлива – впродовж багатьох років цими словами окреслюють Ангелу Меркель [3, с. 204]. Її вважали політиком, від якого не чекали великого майбутнього: невиразне обличчя, дивакувата зачіска, гардероб без смаку, жінка, яка позбавлена харизми і ораторських здібностей. У Меркель не було жодних шансів...

Але вона, подолавши стереотипи, сьогодні впевнено керує однією з провідних економік світу, тримаючи під контролем свою партію і коаліційний уряд. Після семи років роботи на посаді канцлера Німеччини, і 12 років у ролі лідера Християнсько-демократичного союзу – сьогодні Ангела Меркель перебуває на вершині своєї влади. Вона стала першою жінкою, хто займає ці обидві посади, і це все на велике здивування чоловіків, яких вона обійшла в процесі розвитку своєї кар'єри. Вона також є другим, за стажем свого перебування на посаді, національним лідером у Європейському Союзі після Жан-Клода Юнкера з Люксембургу.

Безсумнівно, Ангела Меркель – епохальна політична постать не лише в Німеччині та Європі, але й у всьому світі. І це не можуть відкидати навіть ті, хто негативно до неї ставився. З вищенаведених фактів і впливає актуальність даної теми. Саме тому цей політичний лідер і його політична діяльність викликають постійне зацікавлення у політологів, економістів, журналістів та істориків.

Мета статті полягає в розкритті особливостей політичної кар'єри Ангели Меркель, визначенні ролі «залізної фрау» в політичному житті Німеччини та Європи, аналізі висловлювань аналітиків щодо секрету успіху німецького політичного лідера.

Дана тема досліджується в основному у працях німецьких вчених. Серед них видання біографічного жанру, статті, присвячені аналізу окремих аспектів політики Меркель, а також її ролі в житті сучасної Німеччини. Змістовний аналіз літератури про політичну біографію та

кар'єру нинішнього бундесканцлера ФРН характерний для праць німецьких дослідників Е. Ролль [3-4], Г. Ланггута [5], Г. Хьолера [6], Шт. Корнеліуса [7] та ін.

У вітчизняній літературі проблеми політики уряду Ангели Меркель одержали недостатнє висвітлення. Серед провідних російських науковців з цієї тематики привертають увагу праці С.В. Погорельської [8], Є. Алексєєвої, В.І. Левченка [9].

Ангела Доротея Каснер (Angela Dorothea Kasner) – дівоче прізвище Меркель – народилась у Гамбурзі в липні 1954 року в сім'ї служителя лютеранської церкви.

Після падіння Берлінської стіни і об'єднання Німеччини Меркель вступає до лав Християнсько-демократичного союзу. Шлях у велику політику їй відкриває Гельмут Коль. В 1991 р. він призначає Ангелу міністром у справах жінок та молоді.

У квітні 2000 р. 96 % членів партії проголосували за її обрання спадкоємицею Вольфганга Шойбле на посаді голови ХДС.

Успіх не полишає цю жінку і вже в 2005 р. вона стає канцлером Німеччини, через чотири роки Меркель знову переобирають на цю посаду.

«Вона завжди так вміло пересуває фігури на шаховій дошці, щоб ніхто не міг бути небезпечним для неї», – розповідає біограф Бойзен [7, с. 114]. Уже 12 років Меркель керує християнськими демократами і 7 років працює канцлером. За цей час їй вдалося вивести з гри своїх головних конкурентів-чоловіків, або підпорядкувати їх своїй системі. І все це – без жодного скандалу.

Починаючи з 2008 року, німецький канцлер все більше виконує роль антикризового менеджера. Відтоді, як виникли проблеми в Греції, вона разом з французьким президентом Ніколя Саркозі намагається врятувати євро. Прагматизм для неї – передусім.

Попри невдачі ХДС на останніх регіональних виборах, популярність Ангели Меркель в Німеччині залишається високою. Згідно з недавнім опитуванням громадської думки, яке провела телекомпанія ARD, 70 % німців відчувають, що Меркель – саме та людина, яка здатна врятувати євро [10]. Аналогічне опитування журналу Stern підтверджує рівень її популярності: якби німці могли проголосувати за главу уряду, 49 % із них вибрали б Меркель.

Німці відчувають відразу до показних лідерів. І про це нам можуть розповісти не лише національні стереотипи. Після того, як вони сліпо пішли за кайзером Вільгельмом II і Гітлером на дві катастрофічні світові війни, німці розвинули тенденцію голосувати за більш помірних і серйозних лідерів. У 1957 році християнські демократи провели свою передвиборчу кампанію з неправдоподібно нудним гаслом «Досить експериментів!» – і здобули понад 50 % голосів, що є найвищим результатом у німецькій післявоєнній історії.

Меркель зуміла залишитися загадкою для більшості німців. Вона – чистий аркуш, на який вони можуть проектувати власні особисті ідеї свого лідера.

Цей приземлений підхід знаходить відображення і в обережній політичній поведінці Ангели, через яку міжнародна преса часто звинувачує «залізну фрау» у відсутності чіткого бачення майбутнього Європи.

Найважливіша причина популярності Меркель у Німеччині – це ані криза євро, ані криза німецької історії, а вона сама. Так чи інакше, ця жінка середніх років, фізик з протестантським вихованням, переконала консервативних батьків католицької Баварії, працюючих жінок зі старих промислових районів західної Німеччини, а також інтелектуальну богему Берліна, що вона є найкращим представником їхніх інтересів [11, с. 103].

Достатньо пізній початок політичної кар'єри, ще недавно розглядався як непереборний недолік, став свого роду козирною картою Ангели Меркель: в очах членів партії вона не була замішана в фінансових аферах і абсолютно більшістю голосів обрана головою ХДС. Однак для висунення її кандидатури на посаду федерального канцлера цього виявилось недостатньо і Меркель знову проявила стратегічну мудрість та мистецтво закулісних ігор, погодившись на низку тактичних поступок своїм конкурентам, які,

програвши вибори, зійшли зі сцени. Крім того, вона заручилася підтримкою зовнішнього союзника, коли, на відміну від правлячої партії, однозначно і демонстративно підтримала дії адміністрації Дж. Буша в Іраку.

Так чи інакше, навіть програвши вибори своєму суперникові Герхарду Шредеру, у листопаді 2005 року Ангела Меркель стала першою жінкою і одночасно в свої 51 рік наймолодшим федеральним канцлером за всю історію ФРН, першою представницею колишньої НДР на цій посаді та першим головою уряду з природничою освітою. І взагалі другою (після імператриці Феофанії X ст.) жінкою на чолі Німеччини.

Незважаючи на нечіткість у внутрішній політиці та надмірне захоплення іноземними справами, її стиль управління державою викликав симпатію у населення, бізнесу і за кордоном. Зокрема, журнал «Тайм» в 2006 р. і в 2007 р. включив її до списку ста найвпливовіших людей планети. У 2008 році федеральний президент Хорст Келер нагородив Ангелу Меркель Великим хрестом ордена «За заслуги перед Німеччиною», а Єврокомісія присудила їй премію імені Карла Великого [2].

Аналітики вважають, що секрет успіху Ангели Меркель полягає в її непомітній зовнішності і в удаваному відсутності харизми – все це стало для неї відмінною маскою від небезпечних конкурентів на шляху до посту канцлера. Незважаючи на очевидні успіхи, жінку-канцлера нерідко відмовлялися сприймати всерйоз, вважаючи «ні рибою, ні м'ясом», дуже м'якою, дуже блідою, без лідерських якостей. Один з німецьких журналістів назвав її «сірою перлиною», пояснивши, що «весь секрет успіху Меркель лише в тому, що вона майже ідеально відповідає існуючому глобально сірому фону, в той же час вдало виділяючись на тлі нескінченної низки непоказних чоловіків» [12].

Інший західний журнал стверджує, що її єдиний козир – «скромна чарівність звичайної жінки, яка нічого не хоче для себе». Але злі язики називають Ангелу Меркель нешкідливою овечкою, під білою і пухнастою шкіркою якої ховається безжалісний вовк.

Газета Berliner Morgenpost в одній із статей висунула гіпотезу про те, що справжньої Ангели Меркель не існує. Її слід характеризувати в контексті тієї ролі, яку вона виконує в даний момент часу. Часи і ролі змінюються, а разом з ними змінюється і фрау канцлер. Сама Меркель згадує свого класного керівника, який на кожному уроці постійно повторював: «Ваш обов'язок – домогтися успіху». Тим не менше, Ангелі як політичному діячеві властива дуже важлива риса характеру – вона вміє показати себе незамінною і сьогодні колишню «дівчинку Коля», розкрити таланти політичної інтриги, вже ніхто не дорікне у відсутності політичного досвіду і впевненості у своїх діях.

Про політиків судять, перш за все, за результатами їхньої діяльності. В зовнішній політиці Меркель відома своєю беззастережною підтримкою американського курсу, виступаючи за зближення з США. Вона неодноразово критикувала Герхарда Шредера за «надмірну» дружбу з Володимиром Путіним і заявляла про те, що, в разі обрання канцлером, займатиме твердішу позицію по відношенню до Росії. Меркель має намір розбити «тріумвірат» Шредера з Жаком Шираком і Володимиром Путіним та поліпшити відносини з США і країнами Східної Європи.

Бундесканцлер є послідовним противником прийняття Туреччини в Європейський Союз. Найбільше, що вона згідна надати цій країні, – «привілейоване партнерство». Також у березні 2010 року, після того, як економіка Греції опинилась на межі дефолту, Ангела заявила, що Єврозоні необхідний механізм виключення з неї окремих країн за систематичне порушення правил фінансової стабільності.

У внутрішній політиці нинішній політичний лідер ФРН має намір продовжити курс реформ Герхарда Шредера, однак «іншими способами». Головна мета, яку проголошує жінка-канцлер – створення робочих місць і підтримка економіки за рахунок зменшення соціальних допомог.

Ангела Меркель завжди говорить лише одне – я все роблю не заради себе, а заради своєї батьківщини і свого народу! Коли настала світова криза, яка уразила всю планету,

Меркель стали називати мамою, яка по можливості, як голова ЄС, старалася матеріально підтримати кожну країну.

Отже, з вищенаведених фактів слід зробити висновок про те, що нині Німеччина і Ангела Меркель абсолютно нероздільні поняття. Англі стала першою жінкою-керівником, першим канцлером Німеччини за всю історію існування держави ФРН. Сьогодні про неї говорять, що вона є найсильнішим політиком у всьому світі і не поступається своїми політичними поглядами жодному керівникові, жодній країні світу.

Література:

1. Факты из жизни Ангелы Меркель [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.peoples.ru/state/politics/merkel/facts.html>.
2. Angela Merkel (seit 2005). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bundeskanzlerin.de/Webs/BKin/DE/Kanzleramt/Zeitstrahl/Merkel/merkel_no_de.html.
3. Evelyn Roll. Die Kanzlerin: Angela Merkels Weg zur Macht. / Evelyn Roll. – Ullstein-Verlag, Berlin. – 2009. – 432 S.
4. Evelyn Roll. Das Mädchen und die Macht. Angela Merkels demokratischer Aufbruch. / Evelyn Roll. – Rowohlt-Verlag, Berlin. – 2001. – 303 S.
5. Gerd Langguth. Angela Merkel. Aufstieg zur Macht. Biografie. / Gerd Langguth. – Deutscher Taschenbuch Verlag, 2. Auflage, München. – 2007. – 491 S.
6. Gertrud Höhler. Die Patin. Wie Angela Merkel Deutschland umbaut. / Gertrud Höhler. – Orell Füssli Verlag AG, Zürich. – 2012. – 295 S.
7. Stefan Kornelius. Angela Merkel. Die Kanzlerin und ihre Welt. / Stefan Kornelius. – Hoffmann und Campe, Hamburg. – 2013. – 288 S.
8. Погорельская С. В. Ангела Меркель. Политический портрет. / С. В. Погорельская. – М.: Издательство: ИНИОН РАН. – 2008. – 106 с.
9. Алексеева Елена, Левченко Владимир. Меркель Ангела – последний пресс-секретарь правительства ГДР (1990 г.). / Елена Алексеева, Владимир Левченко. – М.: Издательство: Управление персоналом. – 2008. – 329 с.
10. Stephan Hebel. Bundeskanzlerin Merkel Die zwei Gesichter der Angela M. / Stephan Hebel. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.fr-online.de/politik/bundeskanzlerin-merkel-die-zwei-gesichter-der-angela-m,1472596,21927736.html>.
11. Wolfgang Stock. Angela Merkel. Eine politische Biographie. / Wolfgang Stock. – Olzog-Verlag, Neuauflage, München. – 2005. – 200 S.
12. Volker Resing. Angela Merkel. Die Protestantin. Ein Porträt. / Volker Resing. – St.-Benno-Verlag, Leipzig. – 2009. – 160 S.

Тирон А. Н. Политический портрет Ангелы Меркель

В статье рассматриваются основные этапы политической карьеры Ангелы Меркель; раскрывается роль «железной фрау» в политической жизни Германии и Европы в целом; анализируются мнения аналитиков относительно секрета успеха первой женщины-бундесканцлера за всю политическую историю ФРГ.

Ключевые слова: Ангела Меркель, политический портрет, политическая карьера, политические позиции, христианская демократия.

Tiron A. Political portrait of Angela Merkel

The article highlights the main stages of the political career of Angela Merkel; discloses the role of "Iron Frau" in the political life of Germany and Europe; opinions of the analysts about the

secret of the success of the first woman-bundeskantsler in the political history of Germany are analyzed.

Keywords: *Angela Merkel, political portrait, political career, political positions, Christian democracy.*

УДК 327.51(477+474.3)

Хорошенко Семен Іванович,
здобувач кафедри міжнародних відносин
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ УКРАЇНО-ЛАТВІЙСЬКОЇ ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНОЇ СПІВПРАЦІ

Стаття присвячена співробітництву України та Латвії у військовій та політичній сферах. Автором досліджена договірно-правова база зазначеної співпраці, важливість співробітництва для євроінтеграційного курсу України та перспективи на майбутнє.

Ключові слова: *Співпраця, перспективи, угоди, зустрічі.*

Відносини між Україною і Латвією мають глибоке історичне коріння. Адже обидві держави об'єднує географічна близькість. Традиційно стосунки між Латвією та Україною були дружніми і активними. З 1992 року налагоджено конструктивний політичний діалог, розвинена законодавчо-правова база, яка поєднує практично всі галузі співпраці, діє міждержавна комісія, відбувається стабільний торговельний обіг. Сьогодні Українську та Латвійську Республіки також поєднують спільні інтереси у сфері зовнішньої політики, економіки, військовій галузі, культурній, гуманітарній та інших галузях [8].

Останнім часом відносини двох держав перейшли на новий етап розвитку. Латвія стала країною-членом Європейського Союзу та Північно-Атлантичного альянсу, Україна чітко намітила свій курс на зближення з цими міжнародними організаціями. Обидві країни об'єднують спільні інтереси у сфері зовнішньої політики та географічна близькість, що дає змогу спільно вирішувати питання безпеки у регіоні. В цілому, в зовнішній політиці Латвії Україна посідає важливе місце завдяки своєму економічному потенціалу, а також у контексті розвитку політичних процесів у Європі. Обидві країни мають великий потенціал для співробітництва у сфері оборони, що розпочалося 12 липня 1994 р., коли була підписана угода між Міністерством оборони Латвійської Республіки та Міністерством оборони України про співробітництво у військовій сфері [6].

Основними галузями співпраці між цими державами можна назвати питання військової освіти та тренування, експертні консультації з питань військової реформи та проекти з захисту навколишнього середовища. Всі ці сфери є надзвичайно важливими не лише для покращення ситуації з регіональною безпекою на Сході Європи, а й для захисту життєво важливих інтересів населення східноєвропейських країн [3].

Довгострокову програму розвитку співробітництва між Збройними Силами України та Національними Збройними Силами Латвійської Республіки підписали 28 квітня 2005 р. міністри оборонних відомств двох країн Анатолій Гриценко та Ейнарс Репне [9]. Програма визначає конкретні засади, принципи і напрями співпраці між двома країнами. Україну насамперед цікавить досвід латвійських колег в екологічній сфері.

Визначальним змістом співробітництва України з країнами Балтії є передача досвіду та надання практичної допомоги у здійсненні євроінтеграційних реформ.

Латвія, Литва та Естонія надають активну підтримку реалізації програми «Східного партнерства». «Східне партнерство» – польсько-шведська ініціатива, спрямована на поліпшення відносин з ЄС і яка має охопити 6 країн - сусідів Євросоюзу: Азербайджан,

Вірменію, Грузію, Молдову, Україну і Білорусь. У грудні 2008 року Європейська Рада принципово погодилась розпочати цей проект. 20 березня 2009 р. лідери країн Європейського Союзу затвердили політику «Східного партнерства», виділивши на неї 600 млн. євро на 2009-2013 рр. [2].

Зазначена ініціатива надає країнам Балтії додаткові можливості знизити бар'єри між цими країнами ЄС та їх східними сусідами, які обмежують використання їх транзитного потенціалу. Крім того, активна участь балтійських країн в реалізації програми «Східного партнерства» позитивно впливає на імідж в ЄС.

Латвія розглядає ініціативу «Східного партнерства» як важливий інструмент поглиблення співробітництва України з ЄС. Латвійська сторона, підтримуючи усі передбачені в програмі «Східне партнерство» сфери взаємодії, пріоритетними для себе вбачає такі: економічна інтеграція; візове питання; енергетична проблематика. Офіційна Рига зацікавлена також в приєднанні до реалізації однієї з 4 тематичних платформ, серед яких пріоритетом для себе визначила «розвиток інституцій у партнерських країнах». Латвійська сторона наголошує на важливості залучення до проектів ініціативи громадянського суспільства в Україні, яке «може завдяки своїм розгалуженим зв'язкам позитивно впливати на реалізацію Східного партнерства і в більш широкому плані - на євроінтеграційні процеси» [7].

Латвія, Литва та Естонія проводять цілеспрямовані заходи, спрямовані на підтримку євроатлантичному курсу України. Нова Стратегічна концепція, що розробляється до 2020 р., має визначити головні риси нової безпекової обстановки, елементи підходу НАТО до безпеки, закріпити довгострокові цілі НАТО, характер організації, її основні завдання, а також надати рекомендації щодо подальшої адаптації збройних сил Альянсу для подолання нових загроз.

15 грудня 2010 р. Президент України Віктор Янукович прибув з офіційним одноденним візитом до Латвії. На прес-конференції у Ризі після завершення українсько-латвійських переговорів Глава Української держави підкреслив: «Я дуже вдячний Президентові Затлерсу за підтримку в такому дуже важливому питанні для нашої держави, як створення зони вільної торгівлі з ЄС». Президент констатував, що переговорний процес, який сьогодні триває між Україною і ЄС, «набирає обертів і має прогрес».

Віктор Янукович висловив сподівання, що пошук спільних компромісів наблизить сторони до логічного завершення у вирішенні цього важливого питання. Водночас Президент відзначив, що йдеться про непросту тему, «питання дуже чутливе для економіки України». «Ми сподіваємося, Євросоюз буде більше йти на поступки. Принаймні ми до цього закликаємо», – сказав Віктор Янукович [1].

Якщо в Україні є потреба у приведенні документів до європейських стандартів – Латвія готова допомогти, запевнив Валдіс Затлерс. «Латвія дуже зацікавлена в тому, щоб співпрацювати з Україною у цьому напрямку», – сказав він.

Країни Балтії достатньо позитивно оцінюють хід переговорів щодо створення зони вільної торгівлі, що має стати невід'ємною частиною Угоди про асоціацію між Україною і ЄС. Водночас, заходи української сторони щодо збільшення ставки ввізного мита до 13% для деяких видів продукції, що суперечить, на думку балтійських експертів, ринковим принципам та зобов'язанням України в СОТ, викликали нерозуміння і занепокоєння не тільки політичного керівництва держав Балтії, але й інших членів ЄС [4].

Незважаючи на достатньо песимістичні прогнози експертного середовища та складні переговори щодо формування зони вільної торгівлі, країни Балтії зацікавлені і повністю підтримують перспективу поступової економічної інтеграції України до Євросоюзу. Перевага у цій сфері надається співробітництву з Україною в енергетичній сфері, зокрема сприяння намірів Києва інтегруватися в Європейський енергетичний ринок і запровадити стандарти ЄС в цьому секторі.

14 березня 2013 р. Президент Латвії Андріс Берзіньш прибув з офіційним дводенним візитом до України. В ході зустрічі з Президентом України Віктором Януковичем, Андріс

Берзіньш заявив, що Латвія підтримує інтеграцію України в Євросоюз і готова надати допомогу в адаптації українського законодавства до європейського. «Латвію та Україну поєднують не лише дружні стосунки. Ми повністю підтримуємо євроінтеграційні прагнення України», - заявив Берзіньш.

За словами президента, одним з головних питань, що обговорювалося з Януковичем, стосувався безпосередньо євроінтеграції України. «Латвія абсолютно підтримує наміри України увійти до ЄС. Латвія, яка нещодавно пройшла цей шлях, готова надати Україні як безпосередньо поради так і забезпечити допомогу в адаптації законодавства до законодавства ЄС», - зазначив Берзіньш [5].

Отже, оцінюючи успіхи країн Балтійського регіону та порівнюючи їх зі здобутками України, яка виражає бажання просуватися до Європи тим же шляхом, тобто через приєднання до євроатлантичної системи колективної безпеки, потрібно зробити наголос на досить значних відмінностях у положенні всіх цих держав на 1991 р. (безперечним фактом є те, що саме у країнах Прибалтики народний рух за від'єднання від Радянського Союзу набув найбільш широких масштабів, і саме події у цих республіках визначили початок кінця СРСР – М.З.) Але у той же час не слід забувати про те, що Прибалтика та Україна мають спільне минуле, пов'язане з перебуванням у, фактично, колоніальній залежності від Росії. І тому для нашої держави, яка знаходиться ще на досить ранньому етапі у своєму русі до Європи, дуже корисним є дослідження та використання прибалтійського досвіду у цій сфері, бо він є найбільш прийнятним для України. Безперечно, для колишньої радянської республіки кращим прикладом європейської та євроатлантичної інтеграції буде інша колишня радянська республіка, а ні Греція або Іспанія.

Література:

1. Віктор Янукович високо оцінює підтримку керівництвом Латвії України у питанні створення зони вільної торгівлі з ЄС. Прес-служба Президента України Віктора Януковича [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/18955.html>
2. Жаліло Я. Євроінтеграційні перспективи України: від декларацій – до дій / Я. Жаліло // Стратегічні пріоритети. – 2009. – № 3 (12). – с. 129–135.
3. Замікула М.О. Євроатлантичний досвід країн Балтії та його значення для України / М.О. Замікула // Вісник Науково-інформаційного Центру міжнародної безпеки та євроатлантичної співпраці Донецького національного університету. – 2007. – № 3. – с. 49.
4. Ковтун Є.Ю. Досвід інтеграції Латвії, Литви та Естонії до Європейського союзу як приклад для України [Електронний ресурс] / Є.Ю. Ковтун // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. Історичні науки. – К.: УАН, 2010. – Вип. 30. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2010_30/index.html
5. Латвія підтримує євроінтеграцію України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lb.ua/news/2013/03/14/192688_latviya_podderzhivaet_integratsiyu.html
6. Міністерство оборони України повідомляє [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mil.gov.ua/viysko_ua/index.php?part=article&id=75
7. Попик С., Карпо В., Істратій Л. Співробітництво між Україною та країнами Балтії з питань європейської та євроатлантичної інтеграції / С. Попик, В. Карпо, Л. Істратій // Науковий вісник Чернівецького університету: Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2010. – Вип. 524 – 515. – С.131.
8. Про ратифікацію Договору про дружбу і співробітництво між Україною та Латвійською Республікою: Закон України // Голос України. - 1995.- 25 жовтня. – с. 2.
9. Україна та Латвія співпрацюватимуть у військовій та військово-технічній сферах. Повідомляє Міністерство оборони України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua/main/ua/news/detail/440.htrn>

Хорошенко С. И. Основные направления украинно-литовского военно-политического сотрудничества

Статья посвящена сотрудничеству Украины и Латвии в военной и политической сферах. Автором исследована договорно-правовая база указанного сотрудничества, важность сотрудничества для евроинтеграционного курса Украины и перспективы на будущее.

Ключевые слова: Сотрудничество, перспективы, соглашения, встречи.

Khorosheniyk S. Main areas of ukraine-lithuania military and political cooperation

Article is devoted to cooperation between Ukraine and Latvia in the military and political spheres. The author investigated the legal framework of this cooperation, the importance of cooperation for European integration course of Ukraine and prospects for the future.

Keywords: Cooperation, prospects, deals and meetings.

УДК 323.28

Ткач Володимир Федорович,
кандидат політичних наук

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО МІЖНАРОДНОГО ТЕРОРИЗМУ: ХАРАКТЕРНІ РИСИ, ВИКЛИКИ І ЗАГРОЗИ

У статті досліджуються характерні риси міжнародного тероризму на сучасному етапі, пов'язані з ним виклики та загрози для України.

Ключові слова: тероризм, характерні риси, виклики, загрози.

Тривалий час тероризм розглядався лише в якості проблеми внутрішньої безпеки кожної окремої країни. Сучасний міжнародний тероризм наочно показав обмеженість такого підходу. На сьогодні він є складною науковою проблемою, розв'язання якої потребує застосування системно-комплексного міжгалузевого підходу. Зарубіжні і вітчизняні філософи, політологи, історики, державознавці, юристи досліджують та систематизують сучасний тероризм за різними ознаками, пропонуючи специфічні критерії класифікації та визначаючи характерні риси, що природно відображає багато вимірність і складність цього явища. Аналіз наукових робіт і нормативно-правової бази з розглянутої проблематики показав, що дотепер не вироблена загальноновизнана наукова теорія тероризму і політичного насильства. До цього часу не знайдено чіткого, єдиного і загальноновизнаного визначення міжнародного тероризму. А з огляду на те, що тероризм еволюціонує, глобалізується, трансформується і набуває транснаціональних рис, проблема вивчення даного феномену, викликів та загроз є актуальною і для нашої країни.

З огляду на міжнародний характер проблеми вивчення тероризму автором статті було проаналізовано роботи вітчизняних та зарубіжних терологів (зокрема, В. Антипенка, М. Гуцало, М. Дмитренко, В. Ємельянова, В. Зеленецького, В. Ліпкана, Ю. Марченка, В. Кубальського, Ю. Антоняна, Т. Бояр-Созонович, О. Князева, Е. Кожушка, В. Лакера, В. Лунєєва, Є. Ляхова, І. Міхеєва, Л. Моджоряна, Б. Мильнікова, А. Новикова, О. Шелковнікової, А. Юр'єва, І. Яковенка та ін.); досліджено характерні риси феномену міжнародного тероризму та визначено актуальність викликів та загроз для України.

Вплив сучасного тероризму на суспільно-політичний розвиток людства розглядається у спеціальних працях В. Вітюка, І. Гармашова, О. Грачова, С. Єфімова та ін. Серед робіт такого характеру помітно виділяється дисертаційна робота І. Гармашова, який, окрім всього іншого, ставить на меті завдання «розкрити причини і соціальні передумови проявів тероризму у сучасних умовах на основі ідеології тероризму, її модифікації та особливостей» [8]. «Діяльність світової спільноти, – пише, зокрема, І. Гармашов, – є вкрай

незадовільною: сили та засоби країн розпорошено по багатьох міжнародних організаціях, вони не скоординовані, їх удосконалення залежить від суперечливих політичних та економічних обмежень між державами, нагальні питання удосконалення взаємодії у протидії терористичним проявам знаходяться під тиском бюрократичних процедур» [8, с. 22].

Важливу групу складають наукові розробки із питань протидії тероризму в контексті проблем міжнародної та національної безпеки (Г. Адлер, В. Антипенко, І. Бідзюра, В. Буткевич, І. Варзар, В. Вознюк, Ю. Гармашов, В. Глушков, В. Глущенко, М. Гуцало, В. Денисов, М. Дмитренко, В. Ємельянов, І. Кресіна, В. Крутов, І. Курас, І. Лазарев, В. Ліпкан, А. Мацко, А. Машкова, М. Сенченко, І. Хижняк та ін.). Г. Адлер, зокрема, акцентує увагу на міжнародних правовідносинах «за участю України в сфері боротьби з тероризмом як злочином міжнародного характеру» [6, с. 4].

Проте, в цілому не було спеціальних досліджень щодо визначення характерних рис міжнародного тероризму на сучасному етапі, актуальності загроз та викликів «ісламістського» тероризму для України, механізму виявлення та протидії з урахуванням ступені їх реальної загрози національній безпеці нашої держави.

Актуальність і недостатня розробленість проблеми зумовила вибір теми статті: «Особливості міжнародного тероризму: характерні риси, виклики і загрози».

Метою статті є аналіз характерних рис міжнародного тероризму на сучасному етапі та викликів і потенційних загроз для України.

Для досягнення мети автор застосовував фактологічний та функціональний методи аналізу, порівняльний метод, системний підхід та узагальнення.

Міжнародний тероризм – явище багатогранне і складне, про що може свідчити відсутність будь-якого єдиного понятійного підходу на міжнародному рівні. Наприклад, Державний департамент США визначає його як «тероризм, що стосується громадян і території більш ніж однієї країни». Тероризм стає міжнародним, підкреслює Л. Моджорян [13], коли:

- як терорист, так і жертви тероризму є громадянами однієї держави чи різних держав, але злочин вчинений за межами цих держав;
- терористичний акт спрямований проти осіб, що захищені міжнародним правом;
- підготовка до терористичного акту ведеться в одній державі, а здійснюється в іншій;
- вчинивши терористичний акт в одній державі, терорист переховується в іншій і постає питання про його видачу.

У контексті нашої статті ми визначаємо міжнародний тероризм як терористичні акти, направлені у кінцевому підсумку на знищення або розхитування сучасної політичної системи світу та розділяємо думку сучасних терологів, що характерними рисами міжнародного тероризму на сучасному етапі є:

- специфічна мета – реалізація альтернативного глобального проекту політичного розвитку світу. Головною метою міжнародного тероризму є перевлаштування світу на інших, більш справедливих, на думку терористів, засадах;
- «самодостатність» тероризму. Сучасними гравцями транснаціонального тероризму є формально недержавні організації і групи, наприклад ісламістська організація «Аль Каїда», котрі здійснюють свою діяльність на території кількох держав і володіють достатньо розвинутою інфраструктурою, що містить в собі органи управління, табори для підготовки бойовиків тощо;
- глобальна загроза міжнародному правопорядку та безпеці, і як наслідок, нанесення шкоди політичній системі в цілому. Складність (подвійність) міжнародного тероризму визначається і загрозою внутрішній безпеці держав, на території яких і відбуваються безпосередньо теракти;
- розширення і поглиблення співробітництва між окремими терористичними організаціями, що проявляється у наданні допомоги один одному кадровим складом, воєнно-технічними засобами, обміні досвідом тощо [9, 13];

• «ісламізація» тероризму. На сьогодні існують біля 500 ісламських об'єднань сектантського типу («Аль-Каїда», «Всесвітній фронт боротьби проти іудеїв і хрестоносців», «Аль-джихад», Аль-Джамаа аль-Ісламія», «Ансар аль-Іслам», «Ісламський Рух Узбекистану» і т. п.). «Ісламістські терористи» пропонують світу глобальний проект, альтернативний західному. При цьому, на думку Зейно Барана, вони намагаються втягнути Захід «в зіткнення між двома ідеологіями, що є суперниками в ісламському світі. Прихильники першої ідеології вірять в те, що іслам можна сумістити з світською демократією і основними цивільними свободами. Прихильники другої відстоюють ідею заміни існуючої світової системи новою ісламською державою (халіфатом)» [20].

Сучасний тероризм, тобто тероризм останнього десятиріччя ХХ та початку ХХІ ст. асоціюється з ісламськими фундаменталістами та чеченськими бойовиками, які підтримуються радикальними режимами Близького Сходу. Терористичні організації ісламістів оперують у міжнародних масштабах, використовують сучасні досягнення в сферах зв'язку, транспорту, озброєнь і є джерелами загрози для життя величезної кількості людей (знищення Всесвітнього торгового центру в Нью-Йорку 11 вересня 2001 р., захоплення заручників під час спектаклю «Норд-Ост» в Москві, школи в Беслані і т.п.).

За прогнозами колишніх розвідників - членів Національної Ради з розвідки (НРР) США [15], у 2020 році людство почуватиме себе в значно меншій безпеці, чим сьогодні, а «Аль-Каїду» змінять більш розгалужені, але не менш радикально налагоджені угруповання терористів. Фахівці НРР вважають, що число і характер ключових чинників, що породжують терор у сучасному світі, не зміниться у найближчі 15 років, а основна частина терористичних угруповань складатиметься з представників радикально настроєних ісламістських організацій. Відродження ісламської самоідентифікації призведе до створення широкої мережі поширення ідеології ісламу в Східній Європі, а також в Центральній і Південно-Східній Азії. Ці процеси супроводжуватимуться поглибленням солідарності серед мусульман, які ведуть боротьбу в Палестині, Чечні, Іраку, Афганістані, Кашмірі, Філіппінах та ін. Глобальна боротьба з терором і розвиток інформаційних технологій змусять терористів істотно змінити організаційні форми своєї діяльності.

До 2020 року, на думку експертів НРР, світовий тероризм буде еkleктичною безліччю угруповань, осередків і індивідуальних бойовиків, які отримуватимуть учбові матеріали, керівні вказівки, технології виготовлення і фінансові кошти для проведення акцій через Інтернет та інші електронні системи майбутнього. Фінансування терористичних актів і закупівлі необхідних для цього зброї і інших матеріальних засобів, як і раніше, буде здійснюватись з використанням неформальних фінансових структур типу «Хавала». Усі спроби західних спецслужб припинити банківську діяльність такого роду на території своїх держав успіхом не увінчалися, оскільки усі банківські операції в подібних банківських системах засновані на довірі, проводяться без використання електронних засобів і практично не документуються, через що відстежити такі грошові потоки практично неможливо. Особливу тривогу у фахівців викликає можливість появи у арсеналі бойовиків компонентів біологічної, хімічної і ядерної зброї. Підставою для неї може слугувати інформація про зростаючу активність бойовиків ісламістських угруповань з пошуку доступу до зброї масового ураження [15].

Вірогідність використання ісламістськими терористами досягнень науково-технічного прогресу збільшується завдяки постійно триваючому процесу «демократизації технологій», що дозволяє зробити інструменти масового знищення більш компактними, дешевими і доступними для широкого кола осіб. Так, якщо раніше вибухові пристрої і годинникові механізми до них були громіздкими і дорогими, то зараз пластикова вибухівка і цифрові таймери до неї легкі і відносно дешеві, а затрати на захоплення літака інколи лиш ненабагато перевищують вартість авіаквитка.

Зазначений аспект також сприяв широкому впровадженню інформаційних технологій, що дало можливість користуватись відносно недорогими засобами зв'язку, котрі дозволили

стати глобальними групам, що раніше діяли у межах юрисдикції національних правоохоронних органів. Виникнення і широке розповсюдження Інтернету внесло суттєві зміни у можливості терористичних груп як у використанні глобального зв'язку, так і у розповсюдженні власних ідей, підтриманні необхідних контактів, координації планів та пошуку необхідної інформації про об'єкти майбутніх терактів.

Крім цього, сучасна цивілізація містить у собі складні високотехнологічні системи, від безперерйного функціонування яких багато в чому залежить її існування. Розвиток зазначених систем супроводжується їх ускладненням і, як наслідок, підвищенням рівня вразливості і ламкості. Зазначене, на думку експертів, призводить до того, що інфраструктура стає «вразливою для локальних аварій, котрі вже в свою чергу можуть викликати широкомасштабні або катастрофічні аварії».

Хоча на сьогодні на території України не зафіксовано фактів та ознак організованої діяльності міжнародних ісламістських терористичних угруповань, для України є актуальними наведені в статті виклики і потенційні загрози, спричинені міжнародним тероризмом.

Так, за висновками вітчизняних експертів, тероризм як соціальне явище існує в Україні у проявах, характерних для початкової стадії його розвитку. Виключати здійснення терактів на території України не можна, особливо враховуючи те, що наша держава є активним учасником забезпечення міжнародної безпеки, підписала і ратифікувала тринадцять універсальних конвенцій про боротьбу з тероризмом і протоколів до них.

Цілком очевидним є те, що розробка ефективних заходів запобіганню тероризму в країні є нагальним питанням державної політики. На сьогодні антитерористична політика України передбачає впровадження механізму, що поєднує сукупність політичних, правових, організаційних, інформаційних, соціальних, контррозвідувальних, розвідувальних, оперативно-розшукових, режимних, фінансових та інших заходів і окрему організаційну систему, до якої органи державної влади й управління залучаються нормативно, а громадські організації – на умовах заохочення і сприяння.

Правову основу боротьби з тероризмом в Україні становлять Конституція України, Кримінальний кодекс України, Закон України «Про боротьбу з тероризмом» [3], інші закони України [1, 2], Європейська конвенція про боротьбу з тероризмом, Міжнародна конвенція про боротьбу з бомбовим тероризмом, Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму, інші міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

З урахуванням міжнародного досвіду в сфері законодавчого регулювання різноманітних аспектів боротьби з тероризмом Верховною Радою України у вересні 2006 р. прийнято Закон України «Про внесення змін і доповнень до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо запобіганню тероризму», яким врегульовані питання криміналізації таких діянь, як підбурювання до вчинення терористичного акту, залучення та навчання терористичної діяльності, публічні заклики до вчинення терористичного акту, а також розповсюдження, виготовлення чи зберігання матеріалів з такими закликами.

З метою запобіганню проявам ядерного тероризму згідно із Законом України «Про боротьбу з тероризмом» [3] за ініціативою СБ України постановою Кабінету Міністрів України № 1051 від 15 серпня 2007 р. «Про затвердження єдиної державної системи запобіганню, реагування та припинення терористичних актів та мінімізації їх наслідків» визначено перелік об'єктів можливих терористичних спрямувань: атомні електростанції, підприємства з переробки та зберігання радіоактивних матеріалів, на кожен з яких складено превентивні плани ліквідації терористичних загроз, які корегуються за результатами постійного аналізу агентурно-оперативної обстановки та систематичних тренувань.

У зв'язку з ратифікацією Міжнародної конвенції про боротьбу з актами ядерного тероризму в Україні посилено кримінальну відповідальність за скоєння злочину, покарання за який передбачено статтями 265, 265-1 («Незаконне поводження з радіоактивними матеріалами»),

«Незаконне виготовлення ядерного вибухового пристрою чи пристрою, що розсіює радіоактивний матеріал або випромінює радіацію») КК України. Указом Президента України від 11 грудня 1998 р. № 1343 в державі створено Антитерористичний центр (АТЦ) при СБ України, що здійснює взаємодію з АТЦ СНД та іншими міжнародними антитерористичними організаціями.

На думку експертів (Майбороди В. К., Кузьміна С. А. та ін.) [12,13,14], сьогодні продовжує існувати можливість використання території України міжнародними терористичними організаціями у якості транзитної території для проникнення в країни Західної Європи, переховування своїх членів, створення бізнесових структур для фінансового забезпечення своєї діяльності, спроб придбання зброї та інших засобів ураження.

Отже, проблема загроз тероризму в Україні існує. Її першопричини слід шукати у політичній, економічній, соціальній сферах. Так, вбивство В. Гетьмана, Г. Гонгадзе, Є. Щербаня, М. Шкрібляка, замах на життя під час передвиборчої кампанії 2002 р. кандидата в Президенти України Н. Вітренко, народних депутатів України В. Марченка та Н. Лимар свідчать, що ці злочини були вчинені на замовлення і мають політичний характер. Низка вибухів, що сталися в Україні в 2011 році (20 січня в м. Макіївці, 13 жовтня в м. Харкові, 16 листопада в м. Дніпропетровську, Запоріжжі), а також 27 квітня 2012 року в м. Дніпропетровську є підтвердженням існування в Україні підґрунтя для скоєння терористичних актів політико-економічного спрямування.

Фахівці вважають, що в Україні існують зовнішні та внутрішні чинники, які посилюють загрозу виникнення терористичних проявів. До зовнішніх чинників відносяться:

– геополітичне становище України на стику сфер впливу Росії, Заходу, США, Туреччини і мусульманського світу;

– участь України у міжнародних миротворчих і антитерористичних операціях;

– ухвалення Україною рішень з чутливих питань міжнародної політики, які можуть протирічити позиції країн мусульманського світу;

– існування міграційних потоків через Україну з терористично небезпечних регіонів, зокрема Іраку, Афганістану, Пакистану, Таджикистану, Індії та інших.

Серед внутрішніх чинників терогенності слід виокремити:

– криміналізацію та корумпованість усіх галузей суспільства;

– соціально-економічне розшарування та соціальне невдоволення 83 % населення держави, яке перебуває за межею прожиткового мінімуму;

– неефективність правоохоронної та судової систем влади;

– внутрішньополітичну нестабільність, спроби посилення протистояння західного і східного регіонів України, розігрування «кримськотатарської карти»;

– присутність в Україні окремих прихильників міжнародних ісламістських терористичних та релігійно-екстремістських організацій, посилення фундаменталістського впливу на окремих осіб, які сповідують ідеологію релігійно-екстремістських організацій. Небезпечною для України є присутність частини чеченської діаспори, яка утворилася внаслідок нелегальної міграції з Російської Федерації осіб, причетних до екстремістської та терористичної діяльності на території Чеченської Республіки [18];

– наявність в Україні дипломатичних представництв та установ іноземних держав, які беруть активну участь в антитерористичних операціях на територіях Іраку та Афганістану;

– дислокація на території України об'єктів Чорноморського Флоту РФ.

Слід зазначити, що в Україні впродовж останніх років на законодавчому рівні в цілому сформовано систему забезпечення антитерористичної безпеки, яка дозволяє організувати роботу з запобігання і припинення терористичних актів, попередження кризових ситуацій та відповідає стандартам провідних держав світу. Проте вітчизняні терологи (Майборода В. К., Кузьмін С. А., Романенко Ю. М., Семенюк О. Г. та ін.) вважають що:

– Україна і надалі повинна активно підтримувати заходи світової спільноти у боротьбі

з цим явищем, дотримуватись взятих на себе зобов'язань, сприяти тісній співпраці спеціальних органів з аналогічними структурами інших країн, уніфікувати законодавчу базу на основі міжнародних норм, зайняти принципову позицію засудження будь-яких форм тероризму, незважаючи навіть на виправдувальні його мотиви;

– варто посилити інформаційний обмін та співробітництво силових відомств (СБУ, СЗРУ, МВС, Генеральної прокуратури, АДПСУ та ін.), що беруть участь у боротьбі з тероризмом, із метою підвищення ефективності їхньої взаємодії та координації при проведенні спільних контр- і антитерористичних операцій;

– слід активізувати роботу з реалізації норм Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань міграції», який вступив у дію 5 травня 2011 року, у першу чергу, що стосується створення належних правових засад посилення боротьби з нелегальною міграцією, поліпшення управління міграційними процесами, посилення юридичної відповідальності за правопорушення у цій сфері, посилення юридичної відповідальності як іноземців, так і громадян України за порушення міграційного законодавства;

– особливу увагу доцільно приділяти профілактичній роботі, яка повинна здійснюватись на різних рівнях:

- *політичному* – ліквідація та нейтралізація передумов, які посилюють загрозу тероризму, коригування, відповідно до ситуації, політико-правового поля;

- *економічному* – розроблення механізмів реалізації затверджених економічних програм, фінансування спеціальних програм боротьби зі злочинністю, підвищення життєвого рівня населення, організація і контроль за реалізацією заходів з унеможливлення фінансування тероризму;

- *соціальному* – формування у суспільстві об'єктивних і точних уявлень про реальні можливості тероризму, віри у принципову непоступливість держави щодо шантажу з боку терористів. Запровадження сучасних освітніх програм і педагогічних технологій, спрямованих на виховання дітей і молоді України на засадах національної свідомості, міжнаціональної толерантності, правового світогляду на нетерпимості до тероризму;

- *індивідуальному* – здійснення адресного і прицільного профілактичного впливу, що містить в собі правовий, ідеологічний, інтернаціональний, патріотичний аспекти.

З огляду на розширення політичних, економічних, гуманітарних та культурних зв'язків України з державами СНД та іншими країнами світу, де тривають збройні конфлікти, присутність українського військового контингенту в Іраку, перебування в нашій країні більше 100 тисяч іноземців із країн Близького Сходу, Південно-Східної і Центральної Азії та Північної Африки, у тому числі більше 30 тисяч студентів - громадян країн - традиційних постачальників нелегальних мігрантів [19], серед яких виявлена присутність прихильників міжнародних ісламістських терористичних та релігійно-екстремістських угруповань, нестабільність соціально-політичної ситуації в державі тощо для України зростає актуальність викликів і потенційних загроз, спричинених міжнародним тероризмом.

У зв'язку з викладеним потребує подальшого розвитку система забезпечення антитерористичної безпеки, яка б дозволила організувати роботу з запобігання і припинення терористичних актів, попередження кризових ситуацій та відповідала б стандартам провідних держав світу, створення дієвого механізму запобігання, реагування та протидії терористичним загрозам, життю і здоров'ю громадян України, установам і об'єктам державної власності України за її межами.

Література:

1. Закон України «Про розвідувальні органи України» // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 19.

2. Закон України «Про ратифікацію Рішень про створення та діяльність Антитерористичного центру держав – учасниць Співдружності Незалежних Держав» // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 6.
3. Закон України від 31.05.2005 № 2600-IV «Про боротьбу з тероризмом» // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 25.
4. Договор о сотрудничестве государств-участников СНГ в борьбе с терроризмом // Официальный сайт АТЦ СНГ [Електронний ресурс]. – Режим доступа до сайту : cisatc.org/135/152/275
5. Программа сотрудничества государств-участников СНГ в борьбе с терроризмом и иными насильственными проявления экстремизма на 2011-2013 годы // Официальный сайт АТЦ СНГ СНГ : [Електронний ресурс]. – режим доступа до сайту : . – cisatc.org/135/151
6. Адлер Г. Е. Проблемы борьбы с терроризмом у национальному законодавстві держав і міжнародно-правовій практиці: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філософії у галузі права / Г. Е. Адлер. – К., 2003. – 13 с.
7. Вознюк В. С. Міжнародний тероризм в сучасних глобалізаційних стратегіях: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец 23.00.04 «Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку» / В. С. Вознюк. – К., 2005. – 17 с.
8. Гармашов І. Ю. Вплив сучасного тероризму на суспільно-політичний розвиток людства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філософії в галузі політології: спец. 23.00.01»Теорія та історія політичної науки» / І. Ю. Гармашов. – К., 2006. – 25 с.
9. Горбунов Ю. С. Тероризм и правовое регулирование противодействия ему: монография / Ю.С. Горбунов. – М. : Молодая гвардия, 2008. – 460 с.
10. Гуцало М. Г. Організація протидії сучасному тероризму / М. Г. Гуцало. – К. : ТОВ «Видавництво Аратта», 2009. – 262 с.
11. Майборода В. К. Вступне слово / В. К. Майборода // Державна політика у сфері запобігання тероризму: міжнародний досвід і його актуальність для України : [зб. матер. наук.-практ. конф.], (Київ, 31 жовтня 2008 р.). – К. : Інтертехнологія, 2008. – С. 6–7.
12. Моджорян Л. А. Тероризм: правда і вигадки / Л. А. Моджорян. — К. : Політвидав України, 1985. — 175 с.
13. Общие тенденции исламского политического процесса в мире [Електронний ресурс]. — Режим доступа : <http://www.easttime.ru/section>. — Время Востока.
14. Отчет Национального совета по разведке США [Електронний ресурс] — Режим доступа : [http://www.nationalsecurity.ru/library/00016 future.htm](http://www.nationalsecurity.ru/library/00016_future.htm).
15. Пилар П. География исламистского терроризма расширилась [Електронний ресурс] / П. Пилар. — Режим доступа : <http://www.antiterror.kz>. — Antiterror.Kz. Тероризм и преступность в мире.
16. Словарь конфликтолога / [Анцупов А. Я., Шипилов А. И.] — СПб.: Питер, 2006 — 528 с.
17. Семикін М. В. Створення терористичної групи чи терористичної організації: [кримінально-правове дослідження] / М. В. Семикін. — Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. — 145 с.
18. Протидія терористичній діяльності (Кримінально-правові аспекти) / [Шамара О.В., Бантишев О.Ф., Чорний Р.Л.] — К.: НА СБУ, 2011 — 159 с.
19. Baran, Zeyno. Fighting the War of Ideas / Baran, Zeyno // Foreign Affairs. — 2005. — Vol. 84. — Iss. 6. — November/December.

Ткач В. Ф. Особенности современного международного терроризма: характерные черты, вызовы и угрозы

В статье исследуются характерные черты международного терроризма на современном этапе, связанные с ним вызовы и угрозы для Украины.

Ключевые слова: *терроризм, характерные черты, вызовы, угрозы.*

Tkach V. Features of international terrorism: personal touches, challenges and threats

The article researches current international terrorism particular features, its relative challenges and threats posed to Ukraine.

Keywords: *terrorism, particular features, challenges, threats.*

УДК 232. 057.159

Белянська Вікторія Василівна,

здобувачка Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова

ЕТАТИСТСЬКИЙ ТЕРОРИЗМ Т. ГОББСА В ІДЕОЛОГІЧНОМУ КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ТЕРОРИСТИЧНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Статтю присвячено проблемі зв'язку між державно-орієнтованим та недержавним тероризмом як ідеологічним явищем у контексті концепції Т. Гоббса.

Ключові слова: *терор, тероризм, етатистський тероризм, недержавний тероризм*

Існує поширене упередження, згідно з яким терор і тероризм, як висловився Бенджамін Барбер, є «патологічним виразом відчаю» [цит. за: 5], тенденції до апатії, депресії і фаталізму, а не до політичних дій. Але той, хто наповнений ненавистю й відчаєм, робить своїм актом відчаю насильство, виражає себе, хвилюється або працює, або в гіршому випадку, скаженіє. Але це явно не стосується сучасного тероризму і терористичних організацій. Відчай і тероризм є взаємовиключними, тому що планування і здійснення успішної терористичної атаки потребують її ретельної організації.

Організація конкретних раціональних дій забезпечує терористам постійний зв'язок формалізації і впровадження цільової програми, і вони добре поєднують з формальною раціональністю дій тривожні стани, такі як відчай, паніка або істерика [5].

У популярній помилці «образ терору» генерується зображення терориста як відчайдушного або божевільного маніяка, або головоріза. і божевільних, які дійсно існують між терористами. При цьому не завжди враховуються ідеологія терористичних організацій і груп, готовність цих людей для принесення себе в жертву ради «справи» конкретного теракту [3].

Часто довільні і, здавалося б безцільні атаки тероризму задля вбивства цивільних осіб, у більшості випадків не є відчайдушними. Атаки ці або слідує логіці цільових ескалацій, мобілізації на ідеологічній основі «насильства через пропаганду». Вони часто навіть не переслідують певних цілей нападу аби вони співпадали з ідеологією терористичної групи або відповідали завданням мобілізації членів організації та справляли потрібний вплив на певні частини населення та громадськість.

Терористи збільшують кількість атак символічного опору і сприяють генеруванню дифузної тривоги серед населення для дестабілізації політичного порядку. Тактично безцільною для терористичної організації є зупинка у виконанні замахів терористичних груп, особливо коли свідомо обраною і цілеспрямовано-реалізованою стає стратегія створення обстановки страху. Найбільше занепокоєння виникає тоді, коли теракти стають інтенсивними і непередбачуваними. У цьому випадку стає зрозумілим, що їх скеровує і замовляє якась держава.

У науковій літературі одним із перших теоретиків етатистського тероризму справедливо вважається Т. Гоббс [2-4], який заклав основу для ідеологій сучасного тероризму, пов'язавши державну владу, терор і безпеку в єдиний концептуальний вузол. На думку цього автора, сильною стороною будь-якого терору виступає поєднання формальної раціональності і емоційного впливу на масову свідомість. Сучасні терористичні організації відтворюють у своїй діяльності значну чисельність прийомів ідеологічного тероризмування

населення, якими давно вже користуються тоталітарні держави. Власне, у цьому контексті є недивним зв'язок між етатистським (державницьким) тероризмом та тероризмом недержавних організацій.

Т. Гоббс вважав, що держава може реалізувати свої захисні сили тільки тоді, коли громадяни бояться державного апарату виконавчої більше, ніж вони бояться своїх співгромадян. Держава повинна, щоб утримувати монополію на законне застосування сили, бути великим джерелом страху. Тільки в соціально усереднених випадках слухняність щодо закону гарантується на практиці. Це не означає, що державний апарат виконавчої влади повинен бути завжди особливо жорстоким і, отже, бути особливо страшним і терористичним. Навіть якщо політична влада залежить від постійного символічного подвоєння через обряди, ритуали та символи влади, які часто супроводжуються презентацією за допомогою сили і насильства організацій (військові паради тощо), їй варто залишатись дистанційною терористичною силою.

Це не значить, що «хеджування» виконавчої системи уряду має супроводжуватись регулярним та помітним застосуванням насильства. Громадяни мають просто думати, що апарат влади може нанести найбільші збитки, оскільки приватні особи ніколи не перевищуватимуть його своєю потужністю. Держава та її установи, інструменти й інститути також мають викликати тремтіння потенційної опозиції.

Т. Гоббс розробив систематичну типологію форм правління, яку він хотів як і Ш. Монтеск'є поєднати з функціональним плануванням у «відповідності» із типами громадян. При цьому автор запитує, в якому діапазоні панування «функціональні страхи» громадян стають духом держави, і коли державна форма використовує тверезий розрахунок при спонуканні до страху, а коли страх стає деспотичним, заснованим на виснажливому тремтінні громадян перед державою.

Чому Т. Гоббс обрав біблійний міф про вражаючого Левіафана як символ своєї політичної теорії? Як сказано в книзі Іова: «Чи можете ви зловити Левіафана з вудкою і зловити його язик за допомогою гачка? Ваші руки на нього! У боротьбі ви будете думати і не робити це знову! Бачите, всі надії - ганьба для нього, навіть якщо хтось бачить його, він падає на землю. На землі нема рівних йому, він є істотою без страху. Він зневажає все, що є високим, він цар над усіма синами гордості» [цит.згідно: 2].

У Т. Гоббса логіка міркувань у кінцевому рахунку зводиться до того, що важливо, щоб громадяни боялися уряду й урядових установ у якості суверенної влади, яка гарантує при цьому передбачувану систему безпеки. Левіафан є гарантією миру та колективної безпеки, забезпечуючи захист і безпеку для законслухняних громадян і, водночас, ефективно відлякує порушників закону.

Це Левіафан, тільки якщо він розглядається у вимірі свого терористичного потенціалу, виступає найбільш передбачуваним виробником найбільшого зла. Це не той випадок, коли уряд може забезпечити колективну безпеку, і це загрожує рецидивом громадянської війни і хаосом природного стану: заспокійлива вертикальна структура страху і терору державної влади створює страх «горизонтальної структури» перед громадянською війною [3].

З цієї причини Т. Гоббс оцінює військові конфлікти між державами в аспекті їх продуктивності. Адже на відміну від насильницьких внутрішніх суперечок, за його словами, зіткнення громадян є гіршим випадком у порівнянні з міждержавним зіткненням, оскільки призводить до громадянської війни, у той час як війни держав і їх об'єднань мають початок і логічне завершення.

Колективний страх громадян перед Левіафаном Гоббса забезпечує ефект умиротворення, і це має місце тоді, коли воно пов'язане зі станом забезпечення безпеки та законності, оскільки альтернативою захисної структури держави є громадянська війна, а це, на думку Т. Гоббса, суперечить інтересам усіх.

Позицію Т. Гоббса науковці інтерпретували і в аналогічному контексті в якості політичної «теорії страху» [1]. Згідно з останньою позицією Гоббса, він розробляв в основному державно-орієнтований підхід, а міжнародна система державних і транснаціональних дій майже не цікавили його. Це, у деякій мірі, правильно. Однак, не зовсім правильною є думка про те, що «страх не панує в системі міжнародних відносин, ... між державами» [4], оскільки, згідно з Гоббсом, страх може бути притаманним тільки фізичним особам [4].

Знаменитий фронтиспіс Левіафана в зазначеній праці Т. Гоббса [2], здається, вказує на зворотне. Тобто, намальована картина показує гігантську людину, але її рішення формується за рахунок багатьох інших людей, які знаходяться в певних соціальних відносинах, тільки ці стосунки є просто натовпом у природному стані. У державному стані ви визнаєте себе формально рівними громадянами, де ви підпорядковуєтесь апарату виконавчої влади і вважаєте, що представляєте установи й організації та зрікаєтесь власної волі і власних інтересів.

Т. Гоббс, на перший погляд здається, помилково припускає, що відносини влади мають один, і тільки один центр, з якого все контролюється і з якого починається панування і залякування насильством. Але, напевно, це не помилка, і Т. Гоббс вважав, що середній громадянин мусить бути переконаним в існуванні такого центру, оскільки вірити в це, як мовиться, на сьогоднішній день, означає створювати гарантії «соціального миру».

З цієї точки зору Т. Гоббса можна вважати теоретиком символічного терору: у нього держава не виграє, вдаючись до відкритого конфлікту [4], а, скоріше, вона прагне до залякування потенційним насильством, домагаючись балансу між захистом і слухняністю та пов'язаним з вертикальною структурою страхом перед знищенням опозиції. Іншими словами, автор намагається пов'язати віру в всемогутність, страх перед монополізацією насильства, захист і законслухняність громадян перед Левіафаном [3].

Проілюструємо це на прикладі. Один із двох терактів у Москві 29.03.2010, в якому загинуло 39 людей, стався на станції Луб'янка. «Луб'янка» - це назва будівлі, яка була штаб-квартирою систематичного державного терору при Сталіні. До 1991 року тут розміщувався КДБ і в даний час там перебуває російська спецслужба ФСБ. У виборі зупинки є два символічних значення: з одного боку, значення, яке показує, що російська держава часів СРСР була «справжнім терористом», друге - що вона не має монополії на політичний страх і не може ефективно захищати своїх громадян [1].

Образ політика і страх монополізації Левіафана виражає політичний міф. Тим не менш, на практиці це ще більш потужний образ. Політика - це не просто «те, що робить уряд». Політика є скрізь, де є «політизованість», тобто, потрібним є рішення про обов'язкове врегулювання того чи іншого питання або його перегляд; політика робиться і там і тоді, де ці рішення не приймаються і де вони в кінцевому підсумку будуть оперативно переведені на політику уряду або там, де існує намір свідомо запобігти їх прийняттю.

На відміну від Т. Гоббса, сучасні теоретики вважають міф про управління в політичному суспільстві з єдиним центром управління - урядом, застарілим, оскільки сучасне політичне управління характеризується як поліцентричне і як таке, що спирається на безліч квазі-урядів та субеліт [5]. Страх часто відіграє в цих процесах важливу роль, однак ефекти і функції його є доволі різноманітними. Часто маніпуляції страхом означають демонстрацію потужності домінуючих груп [1] або авторитарних відносин підлеглих і є природними для владних структур в умовах несправедливої нерівності.

З іншого боку, тривога і страх можуть допомогти виявити безпосередні загрози і проблеми [4], мобілізувати моральні ресурси, виступати причиною почуттів колективного єднання і розпалювання політичної ворожнечі [4]. У цьому сенсі, тривога є одним із способів, в яких стратегічні ситуації взаємодії, використовувані учасниками цих взаємодій, стають мішенню для страху протилежної сторони. Але вона також може бути використана в якості виправдання для певних рішень, або просто слугувати своєрідним «датчиком» для

вимірювання небезпеки. Крім того, страх відхилення являє собою інструмент інтеграції політичної спільноти, що може викликати страх її ворогів перед її ж зовнішньою згуртованістю. Нарешті, страх і жах може також, як і паніка, виступати каталізатором політичних дій мас, або, як недовіри до структур, політичних акторів та інститутів.

У разі тероризму побоювання пов'язані з тим, що терористи, насамперед, використовують свій засадничий інструмент – терор - у двох вимірах. Тероризм слугує підриву міфу про страх перед монополізацією насильства та надійною структурою захисту, яку забезпечує Левіафан, з іншого боку, це інструмент для досягнення успіху в мобілізації груп підтримки і потенціал для створення конфліктів і переговорів із владою.

Недержавний тероризм є, насправді, як це часто говорять, «зброєю слабких», а саме – ресурсно-слабких політичних сил. Навіть якщо їх терористичні дії є завжди спланованими і організованими, вони вимагають менше матеріально-технічних і організаційних зусиль, ніж інші форми насильницької конфронтації.

Це дешевий, ефективний і керований у тому числі й за допомогою державного втручання і прийнятний для бідних ресурсами і принижених акторів, ефективний з точки зору руйнування набір технологій. Однак, він, як правило, є досить низько-ефективним у порівнянні з іншими формами організованої насильницького конфлікту або структурного насильства. «Комунікаційна стратегія» для тероризму полягає в ефективній символічній дії в аспекті генерування «повідомлень», насамперед, пов'язаних із формуванням страху. До страху, що є похідним від ідеології тероризму, має бути систематично приєднана стратегія захисту і слухняності. З цієї причини, тероризм також може розвиватися в такій політичній динаміці коли, єдиною його метою стає «атака на серце держави» [5]. Це стає можливим завдяки комбінації соціальних та індивідуально-психологічних чинників.

Середній громадянин працює з евристичними ймовірностями і може знехтувати статистичною імовірністю [5]. Евристична імовірність підкріплюється зображеннями й повідомленнями, оскільки завершені терористичні акти або загроза терористичних актів є завжди доступними для нас, оскільки вони постійно оточують нас в засобах масової інформації. І хоча статистична імовірність поранення або вбивства в результаті теракту є доволі низькою, або в результаті нього гине мало людей, для спостерігачів, які ознайомлені з символічним посланням тероризму, у зв'язку з постійною доступністю образів і зневагою з'являється реальна імовірність стати жертвами вбивства. До цього слід додати вкорінену в повсякденній свідомості міфологічну концепцію Т.Гоббса про державний апарат виконавчої влади як єдине легітимне джерело політичного насильства. Суспільне життя, чи-то інтимні стосунки в родині, перебування в місті, на робочому місці або в дорозі, можуть перемижатися зі структурним, прямими і непрямим насильством, але безпека, здається, існує: поки є державні структури, вони є єдиним джерелом політичного насильства.

Тільки органи державної виконавчої влади встановлюють у політичній системі універсально-застосовні правила і формують пропагандистські системи символічного насильства. Все існуюче соціальне насильство є або похідним від них, або рухається в дозволеніх стандартних рамках злочину або іншого відхилення від норми. Покірність і слухняність у створенні емпіричних причин легітимності є «причинами» у подвійному сенсі. З іншого боку, для цього відносини панування є неоднорідними і складними, і вони виростають з політико-філософських або богословських аргументів і теорій, простих рутинних звичок, можливостей надії на позитивний результат і справедливий обмін, зі слухняності, віри в харизматичні фігури, прихильності до влади, у кінцевому рахунку, з розуму і соціалізованості.

Отже, можемо константувати, що зв'язок послууху і страху залишається централізовано двоєдиним. Передумовами для політичного порядку залишається забезпечення захисту структури порядку. Це співвідношення зменшується з демократизацією, підвищенням активності і «експансією держави» і поширенням «загального інтересу» на раніше приватну сферу життя. За Гоббсом, таке вторгнення

держави у приватну сферу життя є лише бажаним з точки зору встановлення системи потенційного спостереження.

Одним із показників цього є те, що він поставив поруч з таким питанням як боротьба з організованою злочинністю також забезпечення внутрішньої безпеки та загрози тероризму, що може допомогти визначити, у значній мірі, реальну загрозу та імовірність і ризик, які часто не збігаються. При цьому глибоко вкорінена в повсякденних політичних стереотипах обізнаність свідчить, очевидно, про відсутність захисту обивателя від терористичних загроз. Також тероризм слід відрізняти від злочинів, особливо якщо він є генералізованим і може підірвати структуру державного захисту. За винятком гібридних явищ, мікрополітичних злочинів, скоєних такими організаціями, як мафіозні угруповання, для терористичних злочинів є неважливою неполітична практика й відсутність символічного насильства, які не були б спрямованими на «серце» держави, її найвищих посадових осіб. Тим не менш, терористи можуть діяти як «звичайні злочинці», які грабують банки або виробляють і продають наркотики.

Вони роблять це для того, щоб убезпечити себе і свою організацію або ж свої ресурси. Є також випадки, в яких злочинна діяльність терористичних організацій стає незалежною від довгострокових політичних цілей у фоновому режимі або залишається всього лише аксесуаром для ідеології тероризму. У цих випадках ідеологія терористичних організацій стає формальною.

Коли тероризм починає занепадати, він реалізує напад на «серце держави», що може розглядатися як символ краху громадянської війни. Це частина «резолуції терористів» або ескалації надії і спекуляцій у їх середовищі викликає політичний конфлікт і ставить під загрозу будь-який шантаж з метою здійснення деяких вимог [5].

Таким чином урядові суб'єкти і засоби масової інформації часто знаходяться в мимовільній коаліції з терористами, підсилюючи ефекти терористичної політики страху. Терористи мають зацікавленість у створенні в аудиторії значного страху, щоб отримати політичні дивіденди на переговорах і/або підтримки та мобілізації своїх політичних адресатів. Тим не менш, уряд не зацікавлений в тому, щоб залишити враження, що терористи загрожують серйозними політичними наслідками або можуть за допомогою терору досягти своїх політичних цілей. Влада має протистояти загрозі, тому що кожен уряд має бути достатньо стійким для запобігання таким нападам і зберігати за рахунок цього власну легітимність.

Отже, влада побоюється втратити легітимність тому посилює силові структури забезпечення охорони громадського порядку; ЗМІ навіть за умов відносної свободи мають зацікавленість у новинах та звітах, високої інформаційної вартості та відповідно збільшення тиражу видань і сценарії терористичної загрози та терористичні акти якнайкраще підходять для цієї мети. Як тільки терористичний акт розпочато, ці три складові посилюються самі по собі [5].

Література:

1. Barberowski J. Der rote Terror. Die Geschichte des Stalinismus. / J. Barberowski. - Bonn, Dietz-Verlag, 2007. - S. 156-157.
2. Hobbes T. Leviathan oder Stoff, Form und Gewalt eines kirchlichen und bürgerlichen Staates / Thomas Hobbes. - Frankfurt am Main, 1984. - S. 30-48.
3. Hobbes T. Vom Menschen und Vom Bürger / Thomas Hobbes. - Hamburg, Heide, 1994. - S. 144-149.
4. Hobbes T. The Elements of Law. Human Nature and De Corpore Politico / Thomas Hobbes. - Oxford u. a. 2008.
5. Richardson L. Was Terroristen wollen. Die Ursachen der Gewalt und wie wir sie bekämpfen können./ L. Richardson. - Bonn, OLL, 2007. - S.40-42; 46-47; 56-68; 112-118.

Белянская В. В. Этатистский терроризм Т. Гоббса в идеологическом контексте современных террористических организаций

Статья посвящена проблеме связи между государственно-ориентированным и негосударственным терроризмом идеологическим явлением в контексте концепции Т. Гоббса.

Ключевые слова: террор, терроризм, этатистский терроризм, негосударственный терроризм.

Belianskaia V. Statist terrorism of T. Hobbes in the ideological context of modern terrorist organizations

The article is devoted to the relationship between state-oriented and non-terrorism as an ideological phenomenon in the context of the concept of T.Hobbes.

Keywords: terror, terrorism, statist terrorism, non-state terrorism

КУЛЬТУРНО-ЦІННІСНІ ВИМІРИ ПОЛІТИКИ

УДК 323.15

*Семко Вадим Леонідович,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політичних наук
Київського національного університету
будівництва і архітектури*

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ: ТЕОРЕТИЧНИЙ КОНЦЕПТ КРИЗЬ ПРИЗМУ УКРАЇНСЬКИХ РЕАЛІЙ ТА ВИКЛИКІВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Досліджуються механізми та особливості становлення української національної ідентичності у контексті наукового аналізу феномену ідентичності та поточних соціально-політичних процесів.

Ключові слова: ідентичність, етнос, нація, глобалізація, суверенітет.

Поняття «ідентичність» є однією з базових категорій для усього комплексу суспільно-політичних наук, оскільки об'єктом вивчення цих наук є суспільство, як сукупність індивідів, а ключовою соціальною рисою індивіда є самоідентифікація. Ідентичність суспільства, у свою чергу, формується сукупністю ідентичностей індивідів.

Сьогодні, використовуючи поняття ідентичність автори віддають данину моді і не завжди чітко уявляють собі понятійне поле, етимологію і теоретичні підвалини ідентичності [3, с. 144 – 145].

Такий поверхневий підхід до використання етнополітичних термінів і категорій, особливо у публіцистиці та політичній риториці є, нажаль дуже поширеним. На думку Л. Нагорної «нечіткість у застосуванні етнічної термінології увійшла у звичку» [7, с. 15]. Між тим, у випадку з поняттям «ідентичність» мова йде про один з фундаментальних, системоутворюючих елементів суспільства та держави, чим і пояснюється велика увага, яку фахівці приділяють проблемі ідентичності. У стабільних суспільствах проблема ідентичності не постає гостро, оскільки кожен індивід знає і відчуває свою приналежність, а у сфері політики та ідеології держава проводить чітку, впевнену політику а решта політичних сил демонструють єдність у поглядах на ідентичність. Проте, у періоди значних суспільно-політичних трансформацій, коли «минуле нестерпно, а майбутнє невизначено» [3, с. 151]. Проблема ідентичності виступає на перший план. Ідентичність здатна визначати національні інтереси та напрямок розвитку суспільства, або ж призвести до його дезінтеграції та розпаду.

Сьогодні можна впевнено констатувати, що українське суспільство у повній мірі зіштовхнулось з кризою ідентичності. Сутність цієї кризи полягає у значних за своєю потужністю різноспрямованих ідеологічних векторах, що впливають на процеси самоідентифікації українського соціуму як з зовні, так і з середини. З набуттям незалежності Україна опинилась перед необхідністю розбудови власної національної ідентичності на тлі розмаїття «старих» ідентичностей, що склались в українському суспільстві ще у радянську добу, які відразу увійшли у конфлікт з українською етнічною ідентичністю, яка на початку 1990-х років переживала бурхливий ренесанс. Ситуація ускладнювалась глибокою соціально-економічною кризою дев'яностих років, але, практично відразу українське суспільство почало відчувати активний експорт нових проектів ідентичності, які активно пропанують, а, подекуди і прагнуть нав'язати зовнішньополітичні сили, що змагаються між собою за Україну як ключову складову власного геополітичного ареалу. Мова йдеться про Російську Федерацію, яка постійно «нагадує» Україні про її належність до «триєдиного союзу слов'янських народів», належність до «російського світу» та неприпустимість і згубність будь яких спроб інтеграції до західної цивілізації. З іншого боку Україна опинилась

під неминучим за умов глобалізації щільним потоком ліберальної ідеології та атрибутів ідентичності постмодерна.

Проте, власне феномен ідентичності не є надбанням сучасності. Ідентичність – невід’ємний елемент індивіда, що живе у суспільстві та суспільства, що складається з індивідів. Ідентичність не є пасивним приймачем зовнішніх впливів. Маючі складну, багатопланову структуру ідентичність не лише сприймає оточуюче середовище або чинить йому спротив. Вона здатна творчо засвоювати його спричиняючи на нього зворотній вплив.

Завданням статті є дослідження стану та перспектив української національної ідентичності в умовах жорсткої «боротьби ідентичностей», в середині якої Україна опинилась сьогодні.

Термін «ідентичність» походить від лат. *Identifico* – ототожнюю. У науковий обіг термін «ідентичність» запровадив Е. Еріксон визначаючи її як «почуття особистої тотожності та історичної безперервності особистості». За Еріксоном ідентичність існує на двох рівнях: індивідуальному, який передбачає сприйняття себе, як тотожного і усвідомлення безперервності свого існування у просторі та часі, та соціальному, на якому індивід усвідомлює визнання іншими своєї тотожності і безперервності. Кожен з цих рівнів ідентичності має два полюси: позитивний – то, яким індивід повинен бути з точки зору свого соціального оточення, та негативний – то, яким він не повинен бути [3, с. 144]. На думку А. Циганкова, національна ідентичність – це культурна норма, що відбиває емоційні реакції індивідів по відношенню до своєї нації та національної політичної системи [3, с. 153]. М. Шульга визначає ідентичність, як «нерозривний зв'язок особи зі спільністю, ототожнення людини з певною суспільною групою, вкорінену в духовному світі особи систему цінностей, ідеалів, норм відповідної спільності, що виявляється як стійке ядро» [11, с. 93].

Грунтовний аналіз феномену ідентичності здійснив В. Кочетков. Принципові риси ідентичності він формулює наступним чином. У сучасному суспільстві ідентичність неминуче набуває багаторівневого характеру, тому кожному індивіду притаманний певний набір ідентичностей, які проявляються, виступають на перший план, або навпаки, свідомо або несвідомо відводяться у глибини особистості за тих або інших обставин. Ідентичності являють собою конструкти. Індивіди самі конструюють свої ідентичності за бажанням, необхідністю або за примусом. Ідентичності – уявлені сутності – те, що індивіди думають про себе, і до чого вони прагнуть. Ідентичність ситуаційна – вона може виникати або зникати, посилюватись або слабшати в залежності від конкретних обставин або факторів. «Ширина» ідентичності може змінюватись. Так для німців та французів європейська ідентичність виходить на перший план у випадку протиріч з США або Японією. Серед представників кавказьких народів виникає спільна кавказька ідентичність коли вони опиняються у російських містах. Виключно важливою для розуміння феномену ідентичності є поняття «значимого Іншого» запроваджене Ч. Кулі та Дж. Мідом. Відповідно до нього категоризація спільнот, завдяки якій відбувається самоідентифікація індивіда і спільноти в цілому, протікає за принципом «свої» та «інші» [3, с. 150]. Прояви національної ідентичності – це почуття приналежності, спільності або, навпаки, відторгнення. Національна ідентичність визначається двома характеристиками: спільність – ступень однорідності нації, яка досягається міфами та уявленнями про свою історію, територію, інститути, мову та релігію (внутрішній вимір ідентичності), та відмітність – демонструє, наскільки схожа або відмінна нація від інших націй – членів міжнародного співтовариства (зовнішній вимір ідентичності) [3, с. 154].

В структурі національної ідентичності В. Кочетков виокремлює три компонента: когнітивний – знання про особливості власної нації та усвідомлення себе її членом; афективний – емоційне ставлення до своєї та до інших націй; поведінковий – відповідність нормам поведінки своєї нації [3, с. 154].

Зміни національної ідентичності відбуваються в наслідок збільшення напруги між старими та новими смислами які утворюють ідентичність і, як правило, виникнення кризи

ідентичності в наслідок цього. Зміни ідентичності відбуваються за двома сценаріями – зміна форми та ідентичності. Форма ідентичності може змінюватись революційним або еволюційним шляхом. Еволюційні зміни відбуваються шляхом поступової адаптації країни до внутрішнього або зовнішнього тиску. Революційного характеру зміни ідентичності набувають у випадку, коли суспільство повинно відповісти на виклик велетенський та всеосяжний за своїм потенціалом [3, с. 154].

Ідентичність формується у процесі надання змісту реальності шляхом встановлення або переустановлення певних цінностей. В. Кочетков виокремлює у цьому процесі три стадії. На першій стадії у наслідок історичних практик у суспільстві з'являються нові змісти що допускають інше тлумачення минулого та сучасного. На цій стадії нові змісти активно заперечуються і спричиняють мінімальний вплив на домінуючий дискурс та попередній зміст що покладений у його основу. На другій стадії нові змісти завдяки сприятливому збігу обставин, історичним практикам, що повторюються та цілеспрямованій діяльності певних політичних акторів збільшують свій вплив на суспільство, поширюються у ньому, і, нарешті набувають чільного статусу. Нарешті на третій стадії формування ідентичності досягає стадії на якій нові змісти успішно консолідувались і використовуються у соціальній та політичній площині [3, с. 155 – 156]. Проте одночасно з цим виникають нові змісти та історичні практики, що ініціюють початок новим змінам у ідентичності. Таким чином ідентичність безперервно змінюється у процесі безперервного змагання між старими та новими змістами [3, с. 156].

В. Кочетков наступним чином формулює різницю між національною та етнічною ідентичностями. Етнічна ідентичність – почуття лояльності і приналежності до етнічної групи. Вона не має відношення до державних інститутів, які зазвичай призводять до виникнення національної ідентичності [3, с. 157].

Відштовхуючись від класичного («сталінського») визначення нації що В. Кочетков визначає її як «групу людей, що пов'язані спільністю економічного життя, території і об'єднаних спільними політичними інститутами» [3, с. 157].

Відмінності нації від етносу за В. Кочетковим полягають у наступному: головна ознака нації, що відрізняє її від етносу – наявність національної ідеї, як «ідеального зразка, критично відрефлексованого проекту майбутнього що відстоюється, здатного мобілізувати членів суспільства до спільних дій»; нація за своєю природою полі етнічна або надетнічна; лише нація потребує державного та юридично-правового оформлення; наявність багатозарової поліфонічної культури, що претендує на світову значимість [3, с. 158].

Рубіж XX та XXI століть ознаменувався становленням та бурхливим розвитком нової парадигми міжнародних відносин – конструктивізму, що дає підстави дослідникам говорити про «конструктивістський переворот» у міжнародних відносинах. Його сутність полягає у тому, що традиційні механізми та інститути міжнародних відносин – національні інтереси, коаліції держав, їх політичне протистояння, і, передусім державний суверенітет є атрибутами минулої історичної епохи. Сьогодні вони відходять на другий план поступаючись ідентичності як провідному фактору міжнародних відносин [1].

Конструктивізм не лише наділяє ідентичність якісно новими рисами, а й ставить її у голову кута усієї сучасної історичної епохи. З точки зору конструктивізму ідентичність не тільки і не стільки відображає оточуючу дійсність, скільки створює соціальні події, норми та процеси [4, с. 101].

В. Лапкін констатує: «Розмиття традиційних патернів ідентичності, що провокується процесами глобалізації виявляє різноспрямовані орієнтири ідентифікаційних процесів. В одному випадку об'єктом ідентифікації стає всесвітнє громадянство що засновано на універсальних нормах правилах і принципах глобального ринку і фінансових трансакцій. Альтернативою йому є вимушений перегляд основ попередньої, національної ідентичності, що зорієнтована на явний або латентний образ «класичної» національно-територіальної держави. На тлі девальвації відповідних національних цінностей різко посилюється або

відроджується значимість уявлень про етнічну, релігійно-конфесійну, цивілізаційну та інші ідеалотипічні моделі ідентичності, які раніше були другорядними» [5, с. 50].

Спроби сучасних національних держав боротись за збереження та відтворення свого єдиного національного культурного простору наштовхуються на спротив двох основних різноспрямованих процесів: культурного та інформаційного глобалізму, що уніфікує ідентифікаційні образи (та створює нові сік) – з одного боку, і розпад громадянської (національної) солідарності під напором сепаратистських зазіхань етнічних, релігійних, мовних, субкультурних співтовариств – з іншої [5, с. 51]. Щодо етнічної площини, то у першому випадку виникає етнічна індиферентність – байдужість до етнічних атрибутів ідентичності, у другому «захисна реакція» етнічної ідентичності призводить до виникнення її деструктивних форм: етноегоїзму, етноізоляціонізму та етнофанатизму [2, с. 64].

І. Семененко ще більш категоричний у своїх висновках: на його думку глобалізація ідентичності призведе лише до формування ідентичності споживача, яка відмітає усі соціокультурні, історичні та етнічні змісти ідентичності, замінюючи їх єдиним змістом – споживанням товарів [10, с. 8 – 23].

Що ж саме являє собою українська ідентичність сьогодні, і які її перспективи на майбутнє у контексті означених процесів трансформації ролі і змісту етнічності у добу глобалізації? Проблема етнічної ідентичності населення України визначається двома суттєвими факторами: яскраво вираженою регіональною ідентифікацією та розбіжністю у етнічній приналежності громадян та їх рідній мові. Найпомітніші ідентифікаційні суперечності властиві прикордонним регіонам (Галичина, Закарпаття, Буковина, АР Крим, Донбас). Результати дослідження ідентифікаційних особливостей у географічно найбільш віддалених містах східного і західного регіонів (у Донецьку і Львові) дають підстави для низки висновків про різницю між специфікою системи ідентичностей для представників обох регіонів і міст. Так, за висновками Г. Палій «Для представників Донецька пріоритетними виявилися соціально-професійні, вікові, політико-ідеологічні й геополітичні (передусім із орієнтацією на радянське, російське) чинники ідентичності, тоді як для представників Львова — етнічні, релігійні, національні чинники ідентичності». Утім, «розбіжності у специфіці проявів ідентичності між представниками молодшого покоління обох регіонів нівелюються: показники самоідентифікації «громадянином України» для молодшого покоління у Львові та в Донецьку становлять понад 90 %, що, зокрема, свідчить про «зближення ідентифікаційних моделей» молодшого покоління» [8, с. 39].

Дослідження специфіки мовної, етнічної та конфесійної орієнтацій фіксують помітні розходження між різними регіонами на формування яких впливають фактори об'єктивного порядку: історія, особливості економіки і культури, а також суб'єктивні, такі як діяльність регіональної адміністрації, політичних партій, громадських рухів, інститутів освіти, культури, засобів масової інформації.

У той же час деякі дослідники схильні розглядати феномен ідентичності у широкому контексті, не обмежуючи його лише етнічними дефініціями, визнаючи при цьому етнічну складову ідентичності як одну з фундаментальних. Так, М. Михальченко вважає, що одномірна ідентичність («я – радянська людина») є атрибутом тоталітарного суспільства. У сучасних же умовах вона поступається місцем складній системі політичних й ідеологічних підстав ідентичності, що, по-перше, є відображенням аморфного, перехідного стану суспільства, по-друге – безкрайнього політичного та культурного плюралізму як реакції на тоталітаризм у минулому [6, с. 25].

Окремо М. Михальченко характеризує процеси становлення самоідентифікації індивідів у пострадянській Україні як «переідентифікацію», в результаті якої сформувалися чотири типи ідентичності. «Традиціоналісти» – орієнтовані на минуле, яке для них є джерелом позитивних спогадів та почуттів (ці люди не сприймають українську національну ідею). «Прожектери-футуристи» – покладають свої сподівання із проектів майбутнього (глобалісти, космополіти для яких національна ідея щось другорядне та застаріле).

«Прагматики-сучасники» – на перше місце ставлять реалізацію власних соціальних та економічних інтересів (для них сприйняття національної ідеї суто прагматичний вчинок зовнішнього плану). «Націонал-патріоти», для яких українська національна ідея – це внутрішнє переконання, ідейний мотив мислення і дій [6, с. 24].

Традиційна українська етнокультурна ідентичність міститься на історичному образі українця сформованого протягом XIX – XX століть у межах романтично-народовського дискурсу і певною мірою оновленому консервативно-революційною ідеологією націоналізму середини XX століття. Символічні атрибути цього напрямку — пантеон національних героїв (Т. Шевченко, І. Франко, М. Грушевський, та ін.), оформлений фольклорно-ритуальний антураж побуту і колективних маніфестацій, козацький ідеал особистої самореалізації, національно-культурні й політичні ритуали, і, звичайно, українська мова, як найголовніший інструмент утвердження даного типу ідентичності.

Імперська російська культурна традиція (ідентичність) бере початок у дореволюційній дійсності і спирається на авторитет російської культури XIX - XX століть, що значною мірою визначала формування культурних вподобань і світоглядних настановлень більшості громадян України. Сьогодні ця традиція справляє переважно прихований інерційний вплив, який від того не стає менш значущим. Зокрема, він лежить в основі переконання значної кількості громадян України різного етнічного походження в тому, що російська мова більше надається для «високого» стилю спілкування як на побутовому рівні, так і в сфері культури, науки, і загалом володіння нею є ознакою вищого культурного розвитку, освіченості, певного соціального статусу індивіда. Водночас, ідеологічні репрезентанти цієї течії — політичні організації «Русский блок», «Русское собрание», адепти «білогвардійської» субкультури, шанувальники ідеологічно заангажованих творів на кшталт «Білої гвардії» М. Булгакова в сучасних умовах не знаходять значного суспільного відгуку і підтримки.

Ідеологічна й психологічна спадщина комунізму, що лежить в основі ідентичності «радянської людини» досить чітко означена і досить агресивно репрезентована її прихильниками і носіями. Їх категоричність пов'язана з тим, що позитивні радянські атрибути — уявне соціальне благополуччя і особистісний успіх — для значної кількості громадян України закорінені в їхньому власному досвіді. Принаймні, такими уявляються роки до перебудови з позицій нинішнього стресогенного, нестабільного і позбавленого віри в справедливість життя більшості громадян. Поширеність і популярність такої форми самоідентифікації свідчить не стільки про актуальність ідеології, скільки про психологічну реакцію людей, що опинилися в умовах боротьби за виживання і не мають іншого ідейного досвіду самоопанування і самоорганізації, окрім комуністичної риторики.

До четвертого типу ідентичності слід віднести ліберальну вестернізацію, початки якої слід шукати в добі трансформаційних процесів перебудови 1980 - 1990 років, коли впровадження стереотипів ліберального суспільства здійснювалося за методикою «розбещення» членів пуританської ідеократичної спільноти. Маніпулятивні мес-медійні техніки успішно долали тоді bastiони старої пропаганди, але, як зауважує М. Розумний, засоби своєрідним чином вплинули на мету. «Замість засвоєння ідеалу самоврядної і відповідальної особистості, сумлінного громадянина і щирого патріота, на якому тримається суспільний уклад західних демократій, на пострадянському просторі утвердився інший соціальний стандарт — цинічний індивідуалізм, культ споживання, повна автономність соціальних груп, недовіра до держави і заперечення ідейних мотивацій як таких» [9, с. 95-97].

Отже, як бачимо, з чотирьох основних типів ідентичності, виокремлених у сучасному українському суспільстві вказаними дослідниками, лише «націонал-патріоти», представники «традиційної української етнокультурної ідентичності» і «імперської російської культурної традиції» за типологією М. Розумного мають ідейною основою своєї ідентичності чітко окреслену та яскраво виражену етнічність. При цьому політичні репрезентанти цих напрямків ідентичності від початку дев'яностих років не здобули вагомих

позицій у державі та владі України: національно-демократичні сили, уособлюванні «Народним Рухом», пережили апогей своєї популярності на початку доби незалежності і пізніше відійшли на другий план під натиском соціально-економічних проблем. Національно-радикальні політичні партії регулярно отримують на виборах вкрай незначний відсоток голосів виборців, а послідовники «імперської російської культурної традиції» взагалі являють собою маргінальні групи, які не мають істотного впливу на політичні процеси.

У той же час у жодному випадку не можна казати про те, що етнічна ідентичність в соціально-політичному житті України відійшла на другий план. Етнічна самоідентифікація є однією з основних складових особистості людини. Навіть коли індивід відверто декларує власний космополітизм його етнічна ідентичність нікуди не зникає – вона знаходиться у «сплячому» стані і може проявитись за певних обставин (передусім в умовах політизації етнічності) перетворюючись на основну ідентичність особи.

Спираючись на динаміку електоральних уподобань виборців можна констатувати, що найбільш поширеними в українському суспільстві є саме «радянський» та «ліберально-економічний» тип ідентичності. Останній – найбільш етнічно незаангажований – включає в себе два великих підтипи: переконаних лібералів-західників, для яких цінності і стандарт життя сучасного західного суспільства є незаперечним зразком до якого слід прагнути (до них відноситься і молодь, зорієнтована на західну масову культуру), і широкі прошарки населення, які у сучасних ринкових умовах сконцентрували зусилля на реалізації власних матеріальних потреб. Ідентичність «радянської людини» також зорієнтована передусім на радянські соціальні цінності та економічні принципи, і, на перший погляд, так само відтісняє на другий план етнічну проблематику.

Таким чином, «радянська» ідентичність є ідентичністю, що орієнтує індивіда на російські культурні цінності та «ліві» соціально-політичні принципи, хоча при цьому не заперечує власної, «істинної» етнічної самоідентифікації індивідів – носіїв ідентичності «радянської людини». Зрештою, поширеність «радянської» ідентичності в сучасному українському суспільстві зумовлена, на наш погляд, переважно соціально-економічними проблемами, ефективне вирішення яких сприятиме її згасанню.

Метою українського суспільства та держави є розбудова української національної ідентичності, що офіційно декларується і владою, і опозицією, і містецькою та інтелектуальною елітою. Проте бачення та розуміння української національної ідентичності, та нерозривно пов'язаних з нею української нації та національної ідеї у них різне.

Національно-орієнтовані політики, інтелектуали та мітці фактично зрівнюють «національне» та «етнічне», що, по-перше, уніможливорює створення повноцінної нації та завершеної національної ідентичності, по-друге посилює напругу та підвищує рівень конфліктності на етнічному ґрунті. До того ж етнонаціональна тематика активно використовується українським політикумом у політичній боротьбі. При цьому демонструється, по-перше, виключна легковажність у користуванні етнічними почуттями, які є системоутворюючими для суспільства, по-друге, повна відсутність наукового підходу і розуміння етнонаціональних проблем.

Відсутність наукового розуміння ідентичності веде суспільство до найбільш серйозної пастки на шляху розбудови української національної ідентичності. Офіційно проголошений курс на інтеграцію України у світове співтовариство, серед іншого має на меті її дистанціювання від геополітичної орбіти Росії та зміцнення державного суверенітету. Проте це фактично означає занурення України у бурхливий вір глобалізації. Процеси глобалізації український політикум схильний розглядати як об'єктивну даність, хоча науковці, критично аналізуючі їх відкрито говорять про несумісність глобалізації з державним суверенітетом, а саме на ньому ґрунтується національна ідентичність, як атрибут національного суспільства.

Криза державного суверенітету об'єктивна даність. Держава зазнає тиску «зверху», «знизу» і «ззовні». «Зверху» державний суверенітет підривається наднаціональними

організаціями та інститутами, які все частіше втручаються у його прерогативи. «Знизу» державний суверенітет піддається ерозії з боку структур громадянського суспільства. «Ззовні» суверенітет руйнує активізація неурядових груп та організацій. «Глобалізація позбавляє людину звичних, стійких орієнтирів. <...> Досягнення надійної ідентичності і можливість її виникнення взагалі стануть проблематичними, а «відмова від ідентичності» має стати єдиною можливою поведінкою людини» [3, с. 151]. Навіть апеляції до європейських цінностей та європейської ідентичності України виглядають дедалі сумнівними, оскільки, власне європейська ідентичність, принаймні у її звичному розумінні, знаходиться у стані кризи що викликана конфліктом з процесами глобалізації. Мова йдеться про численні конфлікти з афро-азіатськими емігрантами на етнічному та релігійному ґрунті, кризу християнських цінностей, при тому, що для європейської ідентичності саме християнство є системоутворюючою віссю, та посилення у європейських країнах на цьому тлі радикальних «правих». Проте відмова від курсу на інтеграцію у світове співтовариство неминуче буде штовхати Україну на Схід, у геополітичні «обійми» Росії.

Російська Федерація після розпаду СРСР також постала перед кризою національної ідентичності, причому у значно більш гострій формі ніж решта пострадянських країн: росіяни втратили самосвідомість громадян світової наддержави, «старшого брата» багатонаціональної «родини народів», а простір колишньої 1/6 частини суші звузився до кордонів РФСР. До того ж російсько-радянська ідентичність відразу відчула агресивний наступ на власні символічні складові що проявилось у глибокій ревізії історії Росії-СРСР та експансії ліберальних цінностей, тією чи іншою мірою несумісних з російським менталітетом. Проте від початку 2000 рр., за президенство В. Путіна криза російської ідентичності загалом була подолана цілеспрямованими заходами, спрямованими передусім на зміцнення державного суверенітету. Сьогодні Російська Федерація разом з Китаєм, Індією та Японією відноситься до країн, які успішно модернізуючись, одночасно протистоять наступу глобалізації зберігачі власну національну ідентичність, і передусім, державний суверенітет. Очевидно, що зближення з Російською Федерацією для України неминуче буде супроводжуватись експансією російської ідентичності, ідеологічна база якої вже тривалий час розробляється та експортується відповідними російськими колами.

У якості висновків можна зазначити наступне. Завдання розбудови української національної ідентичності нерозривно пов'язано зі збереженням та зміцненням державного суверенітету України. Серед моделей ідентичності наявних в сьогоденній Україні відверто деструктивний характер мають радикально-націоналістичний та великоросійсько-шовіністичний типи ідентичності, які, проте не користуються популярністю в українському суспільстві і мають обмежану соціальну базу. Більша частина громадян України є носіями української етнічної або радянської ідентичності. Характерними рисами цих моделей ідентичності є те, що вони: 1) не мають чіткого кордону між собою і можуть органічно поєднуватись на рівні індивідуальної свідомості; 2) не мають чіткої кореляції з мовними ознаками індивідів – білінгвізм, за якого і російська і українська мова є рідними, це прямий наслідок органічного поєднання цих моделей ідентичності; 3) у етнорегіональній структурі України виокремлюються регіони де українська або радянська ідентичність переважають, проте загалом, вони є однаково поширеними на більшій частині території України; 4) українська національна ідентичність має базуватись саме на органічному синтезі цих двох основних типів ідентичності.

Необхідними умовами розбудови української національної ідентичності є неприпустимість політичних спекуляцій на етнополітичному ґрунті та ототожнення української національної ідентичності виключно з якоюсь одною моделью ідентичності з наявних в українському суспільстві, ґрунтовне науково-експертне супроводження політичного процесу.

Література:

1. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман // М.: «Медиум». – 1994. – 323с.
2. Истомина О. Б. О типах этнической идентичности / О. Б. Истомина // Социс. – 2011 - №11. – С. 61 – 65.
3. Кочетков В. В. Национальная и этническая идентичность в современном мире / В. В. Кочетков // Вестник Московского университета. Серия 18. Социология и политология. 2012. №2. С. 144 – 162.
4. Кочетков В. Идентичность в международных отношениях: характеристики, роль и пути формирования / В. В. Кочетков // Вестник Московского университета. Серия 18. Социология и политология. 2010. №2. С. 100 – 114.
5. Лапкин В. В. Модернизация, глобализация, идентичность. Общие проблемы и российские особенности / В. В. Лапкин // Полис. - 2008. – №3. – С. 50 – 58.
6. Михальченко М. І. Українська національна ідея як регулятивна сила в загальнодержавному і регіональному масштабах / М. І. Михальченко / Регіональні версії української національної ідеї: спільне і відмінне. Зб. Статей. – К.: Світогляд, 2005. – 186 с.
7. Нагорна Л. Поняття «національна ідентичність» і «національна ідея» в українському термінологічному просторі / Л. Нагорна // Політичний менеджмент. – 2003. - №2. – С. 14 – 30.
8. Палій Г. Становлення єдиної національної ідентичності в Україні. Вплив регіональної специфіки / Г. Палій // Політичний менеджмент. – 2005. – № 2. С. 38 – 45.
9. Розумній М. Фактори сучасної національної самоідентифікації українців / М. Розумній // Політичний менеджмент. – 2007. - № 1. – С. 93 – 99.
10. Семенов І. С. Дилеммы национальной идентичности: политические риски и социальные приобретения / И. С. Семенов // Полис. – 2009. - №6. – С. 8 – 23.
11. Шульга Н. А. Этническая самоидентификация личности / Н. А. Шульга. – К.: Ин-т социологии НАН Украины, 1996. – 200 с.

Семко В. Л. Национальная идентичность: теоретический концепт сквозь призму украинских реалий и вызовов глобализации

Исследуются механизмы и особенности становления украинской национальной идентичности в контексте научного анализа феномена идентичности и текущих социально-политических процессов.

Ключевые слова: *идентичность, этнос, нация, глобализация, суверенитет.*

Semko V. National identity: a theoretical concept in the light of Ukrainian realities and challenges of globalization

Study the mechanisms and peculiarities of Ukrainian national identity in the context of the scientific analysis of the phenomenon of identity and current socio-political processes.

Keywords: *identity, ethnicity, nation, globalization, sovereignty.*

УДК 321.02:316.7

Бобрук Алла Миколаївна,
здобувач кафедри політичних наук
Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова

МІМІКРІЯ ЯК ПОЛІТИКО-КУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН

Аналізується феномен політичної мімікрії в історичному контексті. Показано її прояви в різні епохи та причини виникнення в суспільному житті. Зроблено спробу узагальнити об'єктивні чинники її існування в політичному просторі.

Ключові слова: політична мімікрія, мімікрійна поведінка, форми політичної мімікрії.

Актуальність дослідження політичної мімікрії обумовлюється передусім суспільною потребою з'ясування не лише глибинної її сутності, детермінант, форм проявів, а й наслідків маскувальної (імітаційної) поведінки громадян і політиків, що здійснюється ними в процесі їх пристосування до змін, трансформацій та кризового стану.

Проблеми, пов'язані із механізмами утримання влади політиками шляхом пристосування, розглядаються в працях багатьох науковців, як політологів, так і філософів, соціологів, біологів та ін. Теоретичним підґрунтям дослідження мімікрійних форм є праці М. Хайдегера, Ж. Бодріяра, П. Бурдьє, Р. Мертон, Р. Козера, Р. Даррендорфа, Х. Ортега-і-Гассета, Т. Парсонса, І. Валлерстайна, Е. Фромма, Д. Белла, П. Сорокіна, Е. Тоффлера, Ю. Хабермаса, Ф. Фукуями, П. Штомпки та ін. Серед російських й українських вчених слід назвати роботи О. Гараня Л. Герасіна, О. Єрмановської, О. Карпяк, А. Лобанової, Д. Ольшанського, М. Панова, Я. Паська, О. Фоменкова, В. Шульги, Ю. Яковенка та ін.

На думку більшості вчених, політична мімікрія є негативним явищем, яке існує для політичної гри, маскування брехні та досягнення власної вигоди. Та з одного боку, політична мімікрія є політичною грою, а іншого, — механізмом самозахисту. Слід погодитися із українським дослідником Я. Паськом в тому, що схильність постійно вагатися під впливом щонайменшого зовнішнього владного примусу відтворюють постійну психологічну і соціальну мімікрію, хамелеонство, непослідовність і мінливість поглядів українського суспільства, яке все більше перетворюється на сприятливий об'єкт для маніпуляції [1].

Специфіка цього явища достатньо детально вивчена у контексті живої природи — флори та фауни, але в контексті людської суспільно-політичної діяльності залишається малодослідженою. Проте проведений аналіз теоретичних робіт, вимоги практики приводять нас до необхідності здійснення комплексного дослідження феномена політичної мімікрії, з чого випливає завдання теоретичного і експериментального опрацювання цього терміну в рамках політичної науки.

Почнемо з того, що самий термін «мімікрія» (mimicry), — захисне пристосування деяких видів тварин і рослин, що визначається їх схожістю з іншими тваринами і рослинами, а також з предметами навколишнього середовища, — спочатку з'явився в зоології. Мімікрійна діяльність живої природи характеризується чіткими параметричними характеристиками, і будь-яка форма надлишковості не має місця, оскільки є безглуздою. Дійсно, хамелеон не буде зеленішим за листок, білий ведмідь — білішим за сніг, деякі риби коралових рифів більш схожими на корали чи колір дна, ніж самі корали чи підводний рельєф і т.п.

Зовсім іншу картину нам пропонує людське суспільство. Межа розумного та доцільного, яка є характерною для живої природи, у соціальному середовищі безслідно втрачається і розвивається до абсурдних, збочених та викривлених форм. «Людина, — зазначає Я. Пасько, — тут має безліч соціальних масок і здатна перетворюватись у різні образи. Вона легко контактує з оточуючим світом і також легко порушує обіцянки, змінює плани, продукує різноманітні форми аморальності та безвідповідальності...»[1].

Розвиваючи мімікрію як базове явище, людина винайшла її соціальні форми: фальш, брехня, пастіш, пародія, фарисейство, лукавство, обман, розіграш, конформізм, запозичення тощо. Саме тому перед сучасними науковцями, політиками, постає проблема визначення балансу між реальністю та мімікрією, між реальністю та ілюзією, проведення демаркаційної лінії між тим, що є мімікрійним і істинним у системі людського буття.

Попри словникові визначення даного терміну поняття, найбільш повним видається формулювання Д. Ольшанського, який визначає його у такий спосіб: «Політична мімікрія — наслідування; складний комплекс захисних заходів і пристосувань соціально-політичного характеру, що дозволяють вижити і зберегтися тим соціальним групам, силам і прошаркам, для яких у суспільстві виникли нестерпні умови життя і діяльності; вимушений засіб самозахисту в кризових ситуаціях» [2].

Цілком логічно стверджувати, що поява політичної мімікрії тісно пов'язана із розвитком політичних інститутів, держави, її форм та політичних режимів. Мімікрія в політиці може існувати на рівнях окремого індивіда, малої групи й соціально-політичної організації. У першому випадку можна говорити про мімікрію конкретного політичного діяча. У другому випадку зазвичай мається на увазі мімікрія невеликої групи людей, які прийшли до влади заради реалізації власних, як правило, корисливих інтересів (наприклад, військова хунта, яка здійснила насильницький антиконституційний переворот), але видають себе за поборників інтересів усього народу. У третьому випадку йдеться про політичну організацію, партії або суспільно-політичні рухи, що використовують прийоми політичної мімікрії для завоювання масової підтримки серед населення [3]. Отже, мімікрія у політиці є явищем набагато ширшим, ієрархізованим, глибинним аніж у природі та невід'ємним від культури соціальної поведінки.

Ще у «дополітичну» епоху достатньо відомими є факти мімікрійної поведінки первісних людей. Як зазначає А. Лобанова, «оманливим зовнішнім виглядом наші пращури намагалися перш за все задовольнити свої основні інстинкти: травлення і самозбереження. У тих прадавніх жорстоких природних умовах мімікрійна поведінка здійснювалася людьми або як захисна реакція на загрозу, що існувала для їхнього життя, або як певний ритуал» [4].

Доволі багато прикладів мімікрійної поведінки продемонструвала нам Стародавня Греція. Власне, саме поняття «політика» вперше з'явилась у грецьких мудреців, насамперед, як «мистецтво управління державою», а саме це «мистецтво» стало своєрідним лоном для розвитку політичної мімікрії. Ми бачимо приклади мімікрійної поведінки людей спочатку в театральному мистецтві — трагедіях, містеріях, комедіях, а вже потім і в політиці. Це було маскування акторів вже не лише під тварин, а, навіть, під богів. Достатньо пригадати відомий міф про викрадення Європи, де Зевс, аби не налякати її, перетворився на бичка [5, с. 123]. Реального політичного змісту мімікрія у Стародавній Греції набуває в легенді про троянського коня, в череві якого заховалися грецькі воїни. Його залишили у подарунок троянцям, які зтягли коня до міста, повіривши грекам, і це в кінцевому підсумку привело до загибелі Трої.

У стародавніх греків, мабуть, вперше, ми спостерігаємо приклади системного підходу до розвитку т. з. «комунікативної мімікрії». Як зазначає В. Кашкін, цим терміном позначаються ситуації, коли «відправник має намір приховати свої цілі повністю або частково» [6, с. 110]. На думку Л. Тюлюпової, комунікативна мімікрія являє собою симулятивну підміну спілкування або псевдокомунікації. Її мета — підміна справжніх цілей і намірів комунікантів, підміна імені, смислів і функцій. У комунікативній мімікрії велику роль відіграє функція переконання, яка здійснюється лише тоді, коли в процесі комунікації адресант поділяє міфологеми відправника [7]. У старогрецьких «софістів» це знайшло найбільш повне відображення.

За словами Ф. Беккера, перші софісти (Протагор, Гіппій, Продік) надали велику послугу формального розвитку літературного грецької мови, але, вже їх найближчі учні і послідовники представляють картину глибокого морального і наукового падіння, що

пояснюється словами «софізм» (помилковий висновок) і «софістика» (дотепний, оманливий доказ); слова ці зберегли своє значення і до теперішнього часу. Софісти за гроші вчили всіляких хитрощів в розмові і суперечках, вчили говорити так, «щоб погане звертати на хороше». Таким чином, «вони найзгубніше вплинули на моральні поняття народу [8, с. 115].

Один з найвідоміших прикладів комунікативної мімікрії в діяльності софістів отримав назву «парадокс Еватла». Еватл навчався праву у Протагора. За укладеним між ними договором, він повинен був заплатити Протагору за навчання лише в тому випадку, якщо виграє свій перший судовий процес. І навпаки, якщо він програє цей процес, то не повинен буде платити нічого. Але закінчивши навчання, Еватл не став брати участь в судових процесах. Втопившись чекати, Протагор подав до суду на свого учня. Однак, суперечка так і залишилася нерозв'язаною. Рішення суду було засноване на двох вимогах: максимальному врахуванні інтересів обох сторін і максимальній справедливості. Саме тому перше рішення суду тут виносить на користь Еватла. Якщо ж не брати до уваги максимальну справедливість, то своє перше рішення суд може винести і на користь Протагора, що дозволяє потім Еватлові оскаржити це рішення...[9, с. 35].

Цікаво, що елементи політичної мімікрії в стародавній Греції відзначились і на архітектурі. Наприклад, яку політичну ідею може виражати Аполлон Бельведерський? Ідея цілком логічна: Греція на той час намагалася розширити свої володіння і їй потрібні були війни. Успіх війни залежав від спритності та витривалості воїнів, ось грецькі художники і вихваляли фізичну досконалість людини. Коли панівний клас перестає бути провідним ідейно, перші ознаки його неспроможності проявляються саме в мистецтві: представники цього класу вдаються до перекручень, а художники передають це у вигляді кубізму і футуризму [10].

Коли занепала цивілізація Стародавньої Греції, її традиції в певній мірі стали надбанням Стародавнього Риму. Римській культурі передувала культура етрусків. У V ст. до н. е. Рим вичавив етрусків з історичної арени. Дуже багато в чому римське виявилось запозиченим у етрусків — релігія, культура, економіка. Але чому зникли етруски? За словами А. Єрмановської, справа в тому, що «почалася повальна політична мімікрія»: етруски стали перетворюватися на римлян. Вони ... втратили доблесну стійкість, що так високо цінувалася раніше, а через свою пристрасть до бенкетів і нищих задоволень вони позбулися слави, яку їхні предки завоювали на полі брані» [11].

Мімікріювання та імітація були основним методом навчання у стародавніх римських школах (схоліях), гуманітарних навчальних курсах епохи Відродження, практичних вправ («*exercitatio*») та риторичної теорії. Учні повторювали та відтворювали поведінку, фразеологічні звороти та інтенції за наставниками, наслідували стиль письма тощо. В цілому суть цих вправ полягала не в копіюванні певного типу й форми в оригіналі, а в наданні нового змісту, копіюванні оригіналу, але в новій формі. Їх метою було відточити риторичні вміння учнів задля нових, кращих способів вираження, моделей поведінки та спілкування [12].

В стародавньому Римі поширюється такий вид мімікрії, яку А. Лобанова кваліфікує як «міфічно-театралізовану» [4]. Метою її носіїв (здебільш патриціїв) була театралізація суспільного життя, щоб у такий спосіб відволікати плебс від прагнення боротися за свої політичні права. Вона знаменувала собою зародження театрального мистецтва не лише на сцені, але і в житті, що ставало суцільним театральним дійством, у якому головні ролі виконували маски жерців, фараонів, імператорів, філософів, граючи міфічні або реальні життєві сюжети.

Політична мімікрія в епоху феодалізму була перетворена в інструмент реалізації чисто утилітарних інтересів правителів, що постійно ворогували один з одним. Правила політичного життя в середні віки визначалися законами взаємної нетерпимості, особливо релігійної, агресивним неучтвом і схоластикою. Висока публічна мораль дворянства, «кодекси честі» парадоксально сполучалися із аморалізмом і віроломством феодальних

сеньйорів і «батьків церкви», серед яких особливе місце належить Аврелію Августину (Блаженному). Він уперше виклав суцільну політичну доктрину християнства. У його творі «Про два гради» ми спостерігаємо приклад далекоглядної політичної мімікрії в тій ситуації, коли релігійна влада ще не була домінуючою, а світська влада мала значний силовий потенціал в суспільстві.

Концепція Августина склалася в період із 412 по 426 р. Своєрідні умови історичного розвитку і рівень суспільної свідомості того історичного періоду жадали від Августина більш гнучкого підходу в рішенні проблеми зміцнення релігійної влади. Тому його концепція була яскравим прикладом політичної мімікрії: «град божий» повинен співіснувати одночасно з земним, «нічого з останнього не відкидаючи і не руйнуючи». Справжня ж мета була – до відповідного часу не вступати в конфлікт із світською владою, поступово прибирати до рук її підлеглих і домогтися до прийдешнього кінця світла злиття двох градусів в один, що забезпечить вічне блаженство і прижиттєве з'єднання з Богом. «... Цей небесний град, поки знаходиться в земних мандрах, закликає громадян із усіх народів і набирає мандрівне суспільство у всіх мовах» [13, с. 135].

В політичному житті середніх віків можна спостерігати доволі цікаві приклади політичної мімікрії, завдяки якій усі суспільні відносини були немовби перевернені. Траплялися випадки, коли святителі нерідко вдягалися у шоломи і лати та йшли на чолі своїх військ у бій. Зустрічалися і папи-воїтелі, наприклад, Лев IX, що, програвши бій, потрапив у полон до норманів, після чого переможці цілували йому ноги. З іншого боку, бувало, що королі і герцоги вдягалися у єпископські митри. Відповідно до класичного вислову папи Інокентія III, що може вважатися мовби гаслом середніх віків, «Христос у Новому Завіті улаштував владу так, щоб царство було святительським, а священство було царським» [14]. Лицедійство, постійне обдурювання, придворні інтриги, містифікації були постійними атрибутами соціальних стосунків королівських родин і церкви в боротьбі за трон.

Нікколо Макіавеллі (1469-1527 р.) був першим, кому вдалося зняти покриви моралізму з непривабливої політичної практики феодалів володарів. Фактично, якщо говорити про вузьке розуміння політичної мімікрії, то воно знайшло відбиток у концепції Макіавеллі про ідеального державця. Макіавеллі у своєму творі показав як використовували владу Цезар Борджиа, Козимо Медичи, П'єро Соредні. Тут видно його спробу знайти не тільки новий тип державного діяча, визначити роль особистості в політичній історії, але і виявити межі влади, сформулювати закономірності політичного режиму і закласти основи політичного мистецтва в нових умовах. Фактично Н. Макіавеллі описав основні прийоми мімікрійної поведінки ідеального державця. Державець не повинен бути щедрим до такого ступеня, щоб ця щедрість завдавала йому збиток. Але він не повинен боятися також осуду за ті пороки, без котрих неможливо зберегти за собою владу. Коли на терези покладене вище соціальне благо — порядок і стабільність, він не повинен боятися бути жорстоким і т. д. [15].

Європейська, російська та українська історія подає нам достатньо прикладів з діяльності владної еліти XVII – XIX ст., яка, аби утриматися у владі вдається до засобів політичної мімікрії. Неабияку майстерність до приховування власної суті демонструвала Катерина II. Відомий історик В. Ключевський щодо її епохи зауважував: «... уся політика Катерини II була системою вишуканих фасадів із брудними подвір'ями, наслідками якої було повне знівечення моралі вищих класів, пригноблення та розорення нижчих, загальне знесилення Росії» [16].

Особливий тип політичної мімікрії являв собою феномен українського козацтва. Власне, тут йдеться не про мімікрійну діяльність конкретної людини, а мімікрію як об'єктивне явище, яке представляла собою Запорізька Січ. Туди йшли селяни, ховаючись від польського ярма, люди, які намагалися приховати власне минуле та своє ім'я. Але козаком міг стати росіянин, українець, білорус, татарин, поляк, єврей. Козацтво було або одне єдине — як стан, або неймовірною сумішшю — за національним складом. В Січі можна було

зустріти всякі народності: українців, поляків, литовців, білорусів, великоросів, донців, болгар, волохів, чорногорців, татар, турків, калмиків, грузин, німців, французів, італійців, іспанців і англійців.

Надзвичайно цікавою постаттю в контексті дослідження є український гетьман Іван Мазепа. За словами М. Костомарова «під зовнішнім виглядом правдивості він був здатний поставати не тим, ким був насправді, не лише в очах людей простодушних і піддатливих на обман, а й перед найбільш проникливими» [17]. За словами А. Лобанової, — цими якостями він зумів увести в оману Петра Великого й упродовж багатьох років змушував визнавати себе за людину, дуже віддану російському престолу і російській державі [4].

Таким чином, політична мімікрія — це, насамперед, засіб самозахисту в кризових ситуаціях. Подібними засобами була змушена користуватися інтелігенція в радянському суспільстві після перемоги жовтневої революції 1917 р. Наведемо показовий уривок з бесіди Сталіна з Фейхтвангером від 8 січня 1937 р. щодо культу особистості:

Фейхтвангер. — «Я говорю не про почуття любові та поваги з боку робітничих і селянських мас, а про інші випадки. Виставляються в різних місцях ваші бюсти — непривабливі, погано зроблені. На виставці планування Москви все одно, насамперед, думаєш про Вас, — до чого там поганий бюст?»;

Сталін. — «... вони (бюрократи) бояться, якщо не буде погруддя Сталіна, то їх або газета, або начальник вилає, або відвідувач здивується. Це область кар'єризму, своєрідна форма «самозахисту» бюрократів: щоб не чіпали, треба погруддя Сталіна виставити. Вони намагаються захистити себе за принципом мімікрії — бюсти виставляють, гасла пишуть, в які самі не вірять ... Я бачив, наприклад, на першотравневій демонстрації портрети мої і моїх товаришів: схожі на всіх чортів. Несуть люди із захопленням і не розуміють, що портрети не годяться. Не можна видати наказ, щоб виставляли хороші бюсти, — ну їх до біса!» [18].

Дійсно, політичне життя другої половини ХХ та початку ХХІ ст. характеризується багатьма мімікрійними явищами, що склали спосіб поведінки і життя мільйонів людей, не тільки партійної еліти, але й багатьох інших соціальних груп і прошарків суспільства. Сьогодні результатом такого стану речей стала підміна понять та реалій людського буття мімікрією, яка набула гіпертрофованих форм (від публічної демонстрації своєї діяльності до штучного приписування окремих суспільних заслуг чи соціальних функцій, суспільної ваги чи значущості, надзвичайної обдарованості, харизматичності та ін.) і стала невід'ємним елементом багатьох соціальних інститутів, політичних партій, народних обранців, благодійників, науковців, журналістів, працівників медійної індустрії та ін.

В цілому аналіз історичних та літературних джерел свідчить про те, що політична мімікрія об'єктивно існує в усіх суспільствах, є необхідним і специфічним феноменом людського буття, його організації та життєдіяльності. До об'єктивних чинників її існування слід віднести:

1. Політичний режим, який визначає характер відкритості чи закритості суспільства, допустимий ступінь прав і свобод членів суспільства;
2. Рівень соціально-економічного розвитку суспільства, політичної культури та свідомості громадян, соціокультурні умови життєдіяльності соціуму;
3. Шаблонність цінностей та стереотипність поведінки; рівень інтелекту, від чого залежить стан політичної мімікрії: чим нижче інтелект, тим вищий ступінь мімікрійної поведінки громадянина.
4. Рівень політичної напруги та конфліктогенності у суспільстві, який визначають характер та стан протистояння різних політичних сил у суспільстві;
5. Тривалість знаходження при владі певної домінуючої політичної сили, коли не дивлячись на протестний стан свідомості, ззовні проявляється готовність підкорятися чинній владі;

6. Вирішальний вплив групи та зовнішніх обставин (необхідність відповідності рольовим очікуванням як обов'язкова умова безпечного та комфортного існування);

7. Соціо- та етнокультурні умови, що характеризували стан розвитку культури, моралі; наявності власної думки та автономії; небажання, внаслідок якого розвивається і нездатність брати на себе відповідальність і приймати самостійні рішення.

Література:

1. Пасько Я. І. Українське суспільство в антиномічному контексті свободи і несвободи [Електронний ресурс] / Я. І. Пасько. Режим доступу : http://www.iai.donetsk.ua/_u/iai/dtp/CONF/3_2004/articles/stat47.html.

2. Ольшанский Д. В. Основы политической психологии [Текст] / Д. В. Ольшанский. – Екатеринбург : Деловая книга, 2001. – С. 456-457.

3. Фоменков А. И. Социально-политическая мимикрия и государственная власть [Электронный ресурс] / А. И. Фоменков. [Режим доступа] : <http://www.smolsoc.ru/index.php/2010-09-08-19-39-22>.

4. Лобанова А. С. Соціальна мімікрія як адаптивний спосіб життєдіяльності [Текст] : дис. на здобуття наук. ступеня доктора соціологічних наук : спец. 22.00.04 «Спеціальні та галузеві соціології» / Лобанова Алла Степанівна ; Криворізький держ. педагогічний університет. – Кривий Ріг, 2004. – С. 50.

5. Кун М. А. Міфи Давньої Греції [Текст] / М. А. Кун ; перекл. з рос. Іванченко. – К. : Котигорошко, 1993. – 267 с.

6. Кашкин В. Б. Основы теории коммуникации: краткий курс [Текст] / В. Б. Кашкин. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : АСТ: Восток– Запад, 2007. – 256 с.

7. Тюлюпова Л. Д. Проблема эффективной коммуникации в современной университетской корпорации [Электронный ресурс] / Л. Д. Тюлюпова. – Режим доступа : http://www.russcomm.ru/rca_biblio/t/tulupova.doc.

8. Беккер К. Ф. Мифы древнего мира [Текст] / К. Ф. Беккер. – Саратов : Надежда, 1995. – 720 с.

9. Ивин А. А. Логика [Текст] / А. А. Ивин. – М. : Гардарики, 2002. – 228 с.

10. Мимикрия в СССР [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.nnre.ru/istorija/mimikrija_v_sssr/index.php.

11. Ермановская А. Политическая мимикрия этрусков [Электронный ресурс] / А. Ермановская. – Режим доступа : http://historylib.org/historybooks/Anna-Ermanovskaya_50-znamenitkh-zagadok-drevnego-mira/39.

12. Intergracja czy imitacja polityki wschodniej UE – RESET totalny // Polityka Wshodnia. – Mode of access : <http://lubczasopismo.salon24.pl/politykawschodnia/post/297792>. – Title from the screen.

13. Корнієнко В. О. Політичний ідеал: проблеми еволюції та втілення в умовах сучасного суспільного розвитку [Текст] : дис. на здобуття наук. ступеня д-ра політ. наук : спец. 23.00.03 «Політична культура та ідеологія» / Корнієнко Валерій Олександрович ; Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2002. – 439 с.

14. Трубецкой Е. Н. К характеристике политических идеалов эпохи Возрождения [Текст] / Е. Н. Трубецкой // Киевские университетские известия. – Киев. – 1893. – № 1. – С. 15.

15. Макиавелли Н. Искусство побеждать противника : изречения и афоризмы Н. Макиавелли [Электронный ресурс] / Н. Макиавелли. – Режим доступа : http://historylib.org/historybooks/Nikolo--Makiavelli_Iskusstvo-pobezhdad-protivnika--Izrecheniya-i-aforizmy-N--Makiavelli/3.

16. Ключевский В. О. Императрица Екатерина II (1729–1796) [Текст] / В. О. Ключевский ; сочинения в 9-ти томах. – Т. 5. – М. : Мысль, 1989. – С. 284.

17. Костомаров М. Иван Мазепа [Текст] : художньо-документальна книжка / М. Костомаров. – К. : Веселка, 1992. – С. 39-40.

18. Беседа Сталина с Фейхтвангером о культе личности от 8 января 1937 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.liveinternet.ru/tags/page2.html>.

Бобрук А. Н. Мимикрия как политико-культурный феномен

Анализируется феномен политической мимикрии в историческом контексте. Показаны ее проявления в разные эпохи и причины возникновения в общественной жизни. Сделана попытка обобщить объективные факторы ее существования в политическом пространстве.

Ключевые слова: политическая мимикрия, мимикрийна поведение, форми политической мимикрии.

Bobruk. A. Mimicry as a political and cultural phenomenon

Analyzes the phenomenon of political mimicry in a historical context. Showing its manifestations in different ages and causes in the community. An attempt is made to summarize the objective factors of its existence in the political space.

Keywords: political mimicry, mimikriyna behavior, forms of political mimicry.

УДК 32:[316:159.953]

Воляннюк Ольга Ярославівна,

кандидат політичних наук,

науковий співробітник відділу дослідження

теоретичних та прикладних проблем національної пам'яті

Українського інституту національної пам'яті

СПІЛЬНА ПАМ'ЯТЬ В УМОВАХ ПОЛІТИЧНОЇ АСИМЕТРІЇ

Описані наукові підходи до розуміння сутності спільної пам'яті і спільнот пам'яті. Проаналізовано значення меморіальних досліджень для вирішення актуальних проблем політичної асиметрії.

Ключові слова: суспільна пам'ять, спільна пам'ять, спільнота пам'яті, політична асиметрія, парадокс асиметрії.

В епоху геополітичної невизначеності та українського запізнілого самовизначення дискусії про можливість гармонійного політичного розвитку потребують оновлених підходів. Запозичена з точних наук, проблематика симетричного/асиметричного все частіше знаходить своє відображення у дослідницьких проектах сучасних соціогуманітаріїв та може слугувати вагомим інструментом вирішення актуальних суспільно-політичних питань. Сьогодні поняття «асиметрії» (від давньогр. *ασυμμετρία* — «неспівмірність», *μετρέω* — «вимірювати») найчастіше вживається у контексті проблематики політичної регіоналістики, міжнародних відносин і зовнішньополітичних стратегій [див. напр. 2; 11; 12, с. 41-42; 21]. Втім динаміка політичного життя сучасного українського суспільства все більше зобов'язує вітчизняних науковців до виявлення та розуміння внутрішніх суспільних асиметрій. Гендерні, регіональні, вікові, професійні, освітні та інші асиметрії значною мірою визначають не лише кількісні параметри політичного життя, але і його якісні показники. У демократичному суспільстві нерівномірний розподіл політичних ресурсів між різними суб'єктами провокує, з одного боку, до розгортання конкурентних відносин чи конфліктних ситуацій, з іншого ж — до пошуку нових ресурсів й засобів владного контролю.

Погодимось з позицією російських політологів про те, що «конфлікти третього покоління» відрізняються від попередніх, в основному міждержавних, розширенням основних суб'єктів-учасників, предметом, джерелами, способами вирішення тощо. На

перший план нового, так званого, постконфронтаційного періоду людського розвитку виходять конфлікти внутрішні, спричинені націоналізмом, релігійним фундаменталізмом, сепаратизмом, глобальною нерівністю [3, с. 327]. Поряд з ідеологічними, світоглядними, мовними розходженнями, суттєвим дезінтеграційним компонентом нашої дійсності постають гостро дисонуючі спогади у соціумі. Пам'ять окремих індивідів і їх спільнот становить окремих, специфічний та важливий предмет політичної боротьби. Досі актуальним залишається запитання: Суспільство пам'ятає/забуває співзвучно політичним тенденціям чи всупереч їм?

Меморіальна асиметрія у суспільстві — це розходження і несумісність в уявленнях та оцінках минулого; дисбаланс у знаннях історії; нерівні можливості публічної презентації групових спогадів; поляризація, конфронтація, нерівноправність пам'ятевих практик. *Асиметрія пам'ятей* передусім означає, що певна «сторона минулого», окремі спогади та історичні знання у суспільстві висвітлюються поверхово, неповно, стереотипно. Такий диспаратет створює додаткові ризики для зловживань пам'ятевим ресурсом з метою досягнення короткотермінових політичних потреб, розвитку міжнародних домовленостей чи конфліктів.

На наш погляд, асиметрію пам'ятей цілком закономірно розглядати у контексті асиметрій політичних. Останні, за визначенням вітчизняних дослідників, пов'язані, насамперед, з реалізацією певних інтересів громадян, соціальних груп, партій, регіональних політичних еліт та їх представництвом у центральних органах влади, місцевому самоврядуванню. Політична асиметрія у динаміці може набувати рис безпосередньо асиметричних процесів (коли показники політичної консолідованості різних регіонів збільшуються у розриві), асиметричних процесів (коли зменшується розрив між цими показниками) та стабільності (коли співвідношення показників залишається незмінним). Таким чином, політична асиметрія є явищем, яке супроводжується взаємним віддаленням політичних сил, що представляють різні сегменти інтересів громадян та соціальних груп. Політичну асиметрію характеризують розбіжності, пов'язані з механізмами та способами реалізації влади, обраними пріоритетами та здійсненням політичних дій, визначенням пропонуваного перетворень за часом та обсягом тощо [13, с. 123].

Проблема гармонійного, збалансованого розвитку суспільно-політичних відносин посткомуністичного суспільства значною мірою залежить від його можливостей спільно пригадувати та забувати. В умовах дезінтегрованого й фрагментованого суспільства дефініція «спільна пам'ять» викликає дещо скептичні зауваження. Дискусійним постає питання про те, чи пам'ять може бути спільною, до якої міри вона поєднує людей, а у яких обсягах її асиметрії несумісні з можливостями співжиття. У працях зарубіжних дослідників феномену колективної пам'яті (А. Ассман, Я. Ассмана, Дж. Боднара, С. Кайзер, Е. Маєра, Ж. Мінка, П. Нора, Дж. Оліка, Дж. Павічевіча, П. Рікер, Ж. Скотта, Ш. Трєбста, М. Хальбвакса, Б. Шацької, Г. Шумана та інших) розкрито особливості філософського, соціологічного, історичного, антропологічного культурологічного розуміння проблематики спільної пам'яті та контрпам'ятей. Суттєво доповнюють ці наукові пошуки роботи вітчизняних вчених (О. Антонюка, В. Вашкевича, І. Гирича, Я. Грицака, Ю. Зерній, А. Киридон, Л. Нагорної, Л. Стародубцевої, О. Удода, Ю. Шаповала та інших).

Поряд зі згаданими науковими здобутками важливо з'ясувати сутність, структуру і значення спільнот пам'яті в умовах відчутних асиметрій політичного життя суспільства. Неабиякий науковий інтерес викликає можливість інтегрування індивіда до громадської, державної або глобальної спільноти пам'яті, зближення чи дистанціювання особистого та колективного у інформаційному, віртуальному просторі. Перед сучасними політологами стоїть завдання визначити множинність інтерпретацій наукового поняття «спільнота пам'яті», а також виявити сутність відповідного явища у світлі актуальних суспільно-політичних тенденцій розвитку людства.

Спільнота пам'яті – одне з найбільш суперечливих та багатозначних понять студій пам'яті. У сучасній науковій літературі спільнота пам'яті трактується як символічна громада людей, об'єднаних спільним походженням, історією, схожими оцінками минулого; як віртуальна мережа збереження спогадів та обміну ними; як громадське формування, об'єднане спільними візіями історії; як структурна одиниця суспільної пам'яті, що репрезентує зміст та особливості пригадування і забуття окремої соціальної групи. У найбільш широкому сенсі спільнотою пам'яті є кожна мала, середня чи велика соціальна група людей, що володіє спільною пам'яттю. У такий спосіб вчені вирізняють існуючі у суспільстві групи (родові, мовні, етнічні, регіональні, соціально-демографічні, елітарні тощо) з їх відмінними спогадами. При цьому здебільшого йдеться про тривалі та цільові спільноти, але не епізодичні масові сукупності людей.

Спільнота традиційно розглядається як частина суспільства, що відрізняється від решти його членів певними релігійними, етнічними, професійними, класовими чи іншими орієнтирами. У вже класичній сьогодні роботі німецького соціолога Ф. Тьоніса «Спільнота та суспільство» (1887р.) сутність спільноти розкривається через будь-яке близьке, потаємне, неповторне сумісне життя. Вчений стверджує, що «... спільнота – це тривале й достеменне сумісне життя, суспільство ж – лише скороминуче й позірне. Відповідно до цього саму спільноту треба розуміти як живий організм, а суспільство – як механічний агрегат і артефакт» [16, с. 19]. У науковій термінології вчений пропонує відрізнити поняття «спільнота», «товариство», «суспільство», а його теорія спільноти виявляється передусім у трьох видах стосунків: стосунках між матір'ю та її дитиною; подружніх стосунках; стосунках між тими, хто відчуває себе братами і сестрами. Таке вузьке тлумачення поняття «спільнота» відрізняється від характерних для української мови (особливо для побутового вжитку) отождоженень понять «спільнота», «община», «громада», «товариство», «об'єднання людей».

Однак теорія Ф. Тьоніса особливо зацікавить сучасного дослідника *memory studies* ще й тим, що німецький науковець один із небагатьох серед своїх сучасників значну увагу приділяє сутності звички, досвіду, звичаїв у формуванні й існуванні спільностей. Серед «форм зв'язаної волі» Ф. Тьоніс значиме місце відводить «пам'яті пращурів». Дослідник пише: «Якщо, крім кровного інстинкту, звичка формує найтісніший зв'язок між людьми, які живуть поряд одне з одним, то *пам'ять* дає можливість живим зберегти зв'язки навіть з мертвими, усе ще згадувати про них, побоюватися і вшановувати їх. І якщо як осідок милих для серця спогадів вітчизна взагалі приковує людину до себе, робить розрив нестерпним і того, хто віддалився від неї, притягує назад із тугою і ностальгією, то як місце проживання пращурів, де вони були поховані і де над хмарами домівок та під їхніми стінами все ще ширяють та перебувають духи небіжчиків, що оберігають живих і турбуються про них, водночас владно звертаючись до їхньої пам'яті, – вона має для простих і довірливих душ іще й особливе й більш піднесене значення» [16, с. 217].

Подібні міркування німецького філософа кінця XIX – початку XX століття постають досить дискусійно з огляду на особливості сучасної цифрової доби глобальності та інформаційного обміну. Прагнення спільності, солідарності, колективного духу нині відчутно трансформувалися. Сучасний канадський філософ Ч. Тейлор у відомій праці «Етика автентичності» зауважує: «...люди розглядають свої стосунки, як такі, що можуть бути розірвані. Все більшої ваги набувають егоцентричніші форми самоздійснення. Дедалі менше людей залишаються прив'язаними до спільноти свого походження» [15, с. 63]. Природна потреба в односторонніх, спілкуванні, симпатії, визнанні все менше реалізується у рамках класичних трудових, професійних, навчальних, партійних та інших об'єднаннях. У сучасній соціогуманітаристиці поняття «спільнота» може вживатися і у значенні символічного конструкту, і як ціннісно чи/та нормативно окреслена соціальна група. Зміст поняття «спільнота пам'яті» варіюється залежно від контексту вживання, а також від галузі науки, у рамках якої працює дослідник даного феномену.

Визначальною ознакою будь-якої спільноти є деяка колективна ідентичність. Проблеми ідентичності та пам'яті у сучасній науковій літературі часто розглядаються як взаємодоповнювані. Поширене сьогодні етико-філософське вчення про пам'ять П. Рікера ґрунтується на твердженні про те, що минуле конструює спільноти та водночас у парадоксальний спосіб може заперечити можливість існування такої спільноти чи піддати сумніву її історичну спадкоємність [див. 14]. Спільне минуле є не просто генеалогічно чи традиційно успадкованими історичними відомостями. Воно діє як беззаперечний моральний імператив для кожного, хто належить до даної спільноти. Таке спільне минуле визначальне для інтегрованості, взаєморозуміння та розвитку спільнот пам'яті.

Сучасні західні архівісти також звертають увагу на проблематику спільнот пам'яті. У спільній статті С. Маккеміш, А. Гіліленд-Шветленд та Е.Кетелар пропонується наступне твердження: «У тому разі, якщо колективна ідентичність групи ґрунтується на вибіркових процесах пам'яті, якщо ця група визначає саму себе через спогади про спільне минуле, тоді така група є спільнотою пам'яті» [19, с. 146]. Функціонування спільноти пам'яті відіграє важливу роль у збереженні корінних і локальних способів пізнання і запам'ятовування, захищає громади від штучно нав'язаних образів минулого. Дослідники розглядають спогади різних спільнот пам'яті в якості значимої умови подальшої постмодерної еволюції історико-архівних досліджень та освітніх програм.

Польська дослідниця Б. Шацька підкреслює елемент частковості у змісті поняття спільнота пам'яті, яку тлумачить як підсистему колективної пам'яті, що визначає специфічну форму акумуляції і трансляції соціально досвіду. На підтвердження такої думки у своїх працях дослідниця вживає схожі категорії «пам'ять локальних спільнот» або «локальні пам'яті». Спільне минуле, на думку Б. Шацької, сприймається як комплекс ідентифікаційних знаків, які допомагають відрізнити своїх від чужих. При цьому національна ідентичність нерідко конкурує з ідентичностями локальними [див. 17; 18]. Тут особливим чином проявляється парадокс політичної асиметрії, коли диспаритет сил і можливостей репрезентації власних візій минулого все ж не означає поглинання одними групами (зокрема, чисельно більшими чи легітимно-владними) інших (менших за кількістю або ресурсним потенціалом). Нерідко саме незначні «острівки» пам'ятей викликають більше прихильності у громадян, аніж потужні національні чи наднаціональні наративи.

На зорі нового тисячоліття людство постало перед низкою нових культурних, гуманітарних, політичних, соціальних, економічних викликів. Суперечливо мисляться сьогодні очікувані перспективи та потенційні загрози, що можуть виникати у процесі формування інформаційного суспільства. Сучасне комплексне політологічне визначення феномену інформаційного суспільства, запропоноване у монографії О.Картунова та О. Маруховського, дозволило авторам охарактеризувати це суспільство як те, у якому інформація, знання й інформаційно-комунікаційні технології перетворюються на основну продуктивну силу та джерело епохальних зрушень в усіх сферах суспільного життя, зокрема в політичній, що виявляється у метаморфозах політичної влади, трансформації політичних режимів («е-демократія»), владних інститутів («е-уряд» та «е-самоврядування»), партійних («е-партія») і виборчих систем («е-вибори» та «е-референдум»), у прискоренні переходу від представницької демократії до демократії участі, у зміцненні громадянського суспільства та посиленні інших демократичних перетворень на користь людини, суспільства і людства в цілому [7].

Питання становлення та функціонування суспільства знань належить до найбільш актуальних і таких, що широко обговорюються інтелектуальною громадою поряд з проблемами демократизації, гармонійного розвитку соціальної та правової держави, глобального світового порядку. Обрії наукових інтересів у цій області соціально-гуманітарного знання сьогодні суттєво розширені. Цифрова епоха формує і новітні візії проблематики суспільного пам'ятання та забуття. Інтернет тут уявляється як масове сховище спогадів, де кожен може не лише знайти необхідне джерело про минуле, але й додати свої

власні спогади про нього. Сучасні носії пам'яті легко модифікувати, оновити, але складніше тотально контролювати. В інформаційну епоху розширюються можливості візуалізації та віртуалізації суспільної пам'яті, уможлиблюється персоналізація кожного спогаду, причетного до спільного життя.

У світі інформаційних комунікацій поняття «Спільнота пам'яті» більше відоме за власною назвою першої цифрової соціальної мережі «Community Memoгу». Це одна з найстаріших віртуальних спільнот (започаткована у 1973 р.), що мала всього три загальнодоступних термінали у Сан-Франциско, але вже в той час виконувала більшість завдань сучасних соціальних мереж. Первинно заснована як публічна комп'ютеризована дошка оголошень, Community Memoгу у процесі відкритого доступу користувачів була трансформована у зручну платформу для обміну інформацією з проблем мистецтва, освіти, літератури, журналістики, комерції та інших соціальних питань. З того часу дигітальна соціальна мережа перетворилася з накопичувача інформації (сховище пам'яті) у медіума актуальних інформаційних потоків та спілкування. Показово, що творці-засновники Community Memoгу (Е. Ліпкін, М. Шпаковські, Л. Фелзенштейн) великого значення надавали ідеалам контр-культури 1960-х років, розвитку засадничих основ свободи слова, антивоєнного та екологічного руху.

Сучасна західна історія популяризації поняття «спільнота пам'яті» не завершилася разом зі згортанням діяльності згаданої цифрової мережі комунікації. Розвиток Веб-2 інструментів сприяє розширенню глобальних і локальних проєктів, що ініціюють публікацію індивідуальних спогадів (тематичних або довільних) у відкритому інтернет доступі. Характерно, що більшість таких проєктів у своїй назві містять концепт «Спільнота Пам'яті», що визначається як відкрита мережа колективних знань, яка розроблена заради громади та нею ж і підтримується. Подібні спільноти пам'яті (або товариства спогадів), навіть у рамках досить обмежених ресурсів, суттєво сприяють розвитку місцевої історії. Віртуальний простір дозволяє розміщувати унікальні експонати, постійні колекції особистих фотографій членів громади, їх документів, розповідей про минуле тощо. Сьогодні високотехнологічні інструменти дають змогу громадянам ставати співтворцями власної історії та ідентичності.

Однак слід відмітити, що електронні архіви спогадів, які часто ототожнюють з поняттям «спільнота пам'яті», не є самою такою спільнотою, а виступають лише особливою формою, допоміжним засобом у збагаченні зв'язків між членами громади. Окрім того, нерідко події далекого історичного минулого стають предметом поодиноких медіа проєктів, водночас незалежна інформаційна підтримка «живої» пам'яті народу практично не здійснюється. В той час, як суспільна пам'ять про нещодавні події піддається найбільшим політичним маніпуляціям, легко і безслідно забуваються події та персонажі піврічної давнини, сучасна громадськість працює над створенням ефективних механізмів збереження актуальної суспільно-політичної інформації. Цікавим прикладом тут може слугувати організація західного інтернет-ресурсу «Політична Пам'ять»/«Political Memoгу». Цей веб-інструмент дозволяє громадянам держав-членів ЄС у вільному доступі відстежувати повну історію голосувань, виступів, прокламацій кожного депутата європейського парламенту [20]. Досі започаткований лише один подібний ресурс в Україні – «Владометр». Це проєкт журналістського моніторингу політичних обіцянок. Зміст нового українського Web 2.0 інструменту генерується не лише редакцією, а й самими користувачами. Об'єктами моніторингу є політики та чиновники різного рівня на предмет виконання ними обіцянок [4]. Така практика, за умови її успішної реалізації та масової підтримки, значно розвиває можливості культури суспільної пам'яті, електоральної культури та громадського контролю за вчинками народних обранців. Звісно такий ресурс не вичерпує усього спектру громадських прагнень у сфері знання і розуміння свого недавнього минулого.

До дещо критичних та песимістичних оцінок щодо новітніх можливостей розвитку суспільної пам'яті у цифрову епоху схиляють нас міркування німецької дослідниці А. Ассман. Слушно буде навести окремі з них: «Внаслідок останніх метаморфоз культурний

простір спогадів став схожим на цілком автоматизований комп'ютерний мозок, який самостійно управляє своєю інформацією й оновлює її за певними програмами. В зв'язку з цим напрямом розвитку технологій зберігання такі антропоморфні категорії, як пригадування та забуття, видаються дедалі менш доречними. При цьому arg-сторона, технічне опанування пам'яті, стає самодостатньою завдяки vis-стороні, неконтрольованим психічним енергіям (...) З вибухом епохи цифрових технологій добігає кінця не лише доба книгодрукування, а й ера матеріального письма загалом. Річ не в тім, що більше нічого не друкується і не пишеться; ці форми культурної практики залишаються незамінним у багатьох сферах. Однак на порозі нових медійних технологій уперше стає очевидною «історичність» старих фаз (...) Такі давні і водночас провідні метафори письма, як слід, знак утраченої присутності, який очікує на розшифрування, непомітно розчиняються у знаках цифрового письма. Ця переорієнтація вказує на вирішальну «зміну консистенції» просторів спогаду. Адже з матеріальним письмом був пов'язаний досвід глибини, заднього тла, седиментації та нашарування, який насамперед згущувався в уявлення про латентну пам'ять між відсутністю та присутністю. За електронних умов такі образи й уявлення навряд чи виправдані. Тим, що тут панує, є поверхня, за якою не приховується нічого іншого, крім урахованих станів і перемикачів коду від 1 до 0» [1, с. 429]. Ці рядки досить переконливо аргументують потребу відмови від гіперболізації значення віртуальних спільнот пам'яті.

Поряд з цифровим контекстом існують також традиційні трактування спільноти пам'яті. Світовий досвід становлення інформаційного суспільства дає можливість визначити національні пріоритети та відмінності, які виявляються у поєднанні державних інтересів з ініціативою неурядових організацій в умовах новітніх викликів. Зокрема спільнотою пам'яті можна назвати громадську, неурядову організацію людей, об'єднану навколо спільних спогадів, знань, оцінок окремих подій історичного минулого. Йдеться про місцеві, регіональні, міжнародні громадські формування, організовані живими очевидцями, учасниками чи постраждалими від певних подій у минулому або в пам'ять про їх жертви; спрямовані на охорону та/або відтворення окремих традицій, збережених спільною пам'яттю; націлені на вивчення, збереження, популяризацію знань про минуле, дослідження невідомих сторінок історії. В цьому значенні спільноти пам'яті не абстрактні соціальні одиниці, а цілком певні організації, які не забувають свого минулого, активно його опрацьовують і нерідко намагаються реабілітувати, актуалізувати, відновити чи нав'язати певні історичні наративи. Громадські ініціативи, що організовується низкою індивідів, груп, організацій, здійснюють вплив на державну політику пам'яті, що може носити конструктивний характер взаємного узгодження спірних образів минулого, або загрожувати посяганнями на сталий історичний наратив нації, породжуючи низку дезінтегративних політичних конфліктів.

Разом з розвитком демократичних політичних відносин такі недержавні організації дедалі частіше практикують одиничні і масштабні проекти меморіалізації (створення меморіальних місць, встановлення імен загиблих тощо); організують просвітні, наукові і культурні заходи на історичну тематику; популяризують знання про минуле, народні традиції на рівні національних менших, регіонів, на міжнародній арені; розробляють видавничу та медійну продукцію з історичної проблематики; збирають, систематизують і доносять до суспільства важливі культурно-історичні знахідки; розвивають краєзнавчі ініціативи, місцевий туризм.

Результати аналізу єдиного реєстру громадських формувань Міністерства юстиції України [5] дозволяють зробити висновок, що у громадсько-політичному житті України віднайшли своїх прихильників та водночас співіснують організації репресованих комуністичним режимом та його реабілітатори, захисники монархічно-державницьких та анархічних традицій, прозахідні та проросійські організації тощо. Як песимістично зауважує Л.Нагорна, у такій політичній культурі практично стає неможливим не тільки консенсус щодо базових цінностей та ідеалів суспільного розвитку, але й цивілізований діалог;

локальна діяльність часто переважає над загальнонаціональною; конкуруючі в суспільстві субкультури прагнуть до полярних напрямків, підживлюючи ліберальну, демократичну, консервативну та інші тенденції у політичному житті України [9, с. 185]. Далеко не всі болісні сторінки історії знайшли відгук у громадськості аж до створення організованих інституцій. Як показують результати кількісного аналізу, найбільше число громадських формувань складають ті, що не конфліктують з офіційним тлумаченням минулого – приміром, група козацьких громад (хоча така ситуація пояснюється не лише державною підтримкою, але й внутрішнім розколом поміж сучасною козацькою старшиною), або захисники пам'яті про жертви чорнобильської катастрофи. Водночас багатоманітність громадських утворень у сфері інтерпретації спільного минулого є важливою умовою розвитку демократії, а від їх взаємодії між собою та з органами державної влади, від їх роботи на міжнародній арені багато в чому залежить розвиток культури суспільної пам'яті та демократизація суспільно-політичних відносин в цілому.

Втім, як слушно відмічає Ю.Опалько, слід звернути увагу й на існуючі обмеження діяльності організацій недержавного сектору у галузі політики пам'яті, зокрема в Україні. Серед таких недоліків: недосконалість правового регулювання створення і діяльності громадських організацій; недостатність їхнього бюджетного фінансування і непрозорість механізмів його розподілення; відсутність дієвих правових і фіскальних механізмів залучення приватного капіталу для фінансування громадських об'єднань; слабкість горизонтальних зв'язків між об'єднаннями даного сегменту; недостатня ступінь залучення громадських організацій до реалізації довгострокових державних культурно-освітніх програм; відсутність достатнього їхнього доступу до ЗМІ [10, с. 87]. На фоні мегатенденцій сучасності слухними у цьому зв'язку будуть також зауваги Ч.Тейлора: «Політичне громадянство, з його почуттям обов'язку й відданості політичному суспільству, стає дедалі маргінальнішим» [15, с. 38]. Отож, налагодження співробітництва, партнерства, досягнення балансу інтересів між громадськими організаціями та державними інституціями у цій галузі є не лише важливою умовою, але й та доволі складним завданням суспільно-політичного розвитку в цілому.

Серед численних визначень поняття «спільнота пам'яті» складно віддати першість одному з них. Віртуальні спільноти пам'яті практично не реалізуються в українських реаліях. Ініціативні об'єднання громадян в Україні нормативно визначенні як громадські формування (громадські організації і рухи), а ті з них, що виявляють особливий інтерес до минулого, вітчизняними дослідниками класифікуються у сегмент культурно-історичних. Зважаючи на український культурний контекст, найбільш доречним видається розуміння спільноти пам'яті як умовної групи людей, що пов'язані між собою спільними успадкованими, набутими та засвоєними відомостями про минуле. В умовах політичних, соціальних, економічних, міжнародних та інших асиметрій ці спільноти зберігають єдині образи минулих подій та історичних постатей, й відтак виступають у різних ролях: як спільноти хранителів, спільноти просвітників-реконструкторів, спільноти ідеологів-конструкторів. Серед мотивуючих обставин появи й розвитку подібних формувань очевидно слід відрізнити прагнення помсти за минуле, його глорифікація, розкаяння, зцілення спогадами, злом пам'ятство, пролонгування минулого.

Окреслена проблематика лише частково розкриває особливості феномену спільної пам'яті поза державою та/або за межами громадянського суспільства. Поглиблення політичного дисбалансу у суспільстві, що трансформується, актуалізує подальші наукові пошуки. Відкритим залишається питання про залежність спільнот пам'яті від електоральних очікувань, результатів виборчого процесу. Дослідницької уваги потребує проблема віртуальних і реальних, самоорганізованих і зумисне мобілізованих, цілісних і перерваних в часі й просторі свого існування спільнот пам'яті. Самостійним предметом наукового інтересу мають постати й типові для членів таких громад зразки діяльності, характерні моделі поведінки, кореляція якісних та кількісних параметрів їх функціонування. Результати

подібних досліджень у перспективі можуть слугувати не лише суттєвим доповненням до розуміння сутності політичних асиметрій у суспільстві, але й ключем для пошуку шляхів і методів її корекції.

Література:

1. Ассман А. Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті / А. Ассман; [Пер. з нім. К.Дмитренко, Л.Доронічева, О.Юдін]. – К.: Ніка-Центр, 2012. – 440 с.
2. Бусыгина И.М. Политическая регионалистика: учеб. Пособие / И.М. Бусыгина. – М.: РОССПЭН, 2006. – 280 с.
3. Введение в политическую теорию: учебное пособие (Стандарт третьего поколения, для бакалавров) / Под. ред. Б. А. Исаев. – СПб: Питер, 2013. – 432 с.
4. Владометр: проект громадського моніторингу політичних обіцянок // Веб-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vladometr.org/>
5. Єдиний реєстр громадських формувань // Офіційний сайт Міністерства юстиції України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/0/18501>
6. Канетти Э. Человек нашего столетия: / Э. Канетти; [Пер. с нем.]. – М.: Прогресс, 1990. – 474 с., 0,5 л. ил. – (Заруб. худож. публицистика и докум. проза)
7. Картунов О. В. Інформаційне суспільство: аналіз політичних аспектів зарубіжних концепцій [Текст] : монографія / О. В. Картунов, О. О. Маруховський; за заг. Ред. Картунова О.В. – К.: Університет економіки та права «КРОК», 2012. – 344 с. (Серія «Інформаційно-знаннєве суспільство»)
8. Нагорна Л.П. Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії / Л.П. Нагорна. – К., ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2012. – 328 с.
9. Нагорна Л.П. Політична культура українського народу: історична ретроспектива і сучасні реалії / Л.П. Нагорна. – К.: Стило, 1998. – 278 с.
10. Опалько Ю.В. Збереження культурно-історичної спадщини у сучасній Україні: проблеми і перспективи / Ю.В. Опалько // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 1 (2). – С. 83 – 88.
11. Панченко, Т.В. Політична регіоналістика [Текст] : навч. посіб. / Т.В. Панченко. – Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2011. – 188 с.
12. Політична енциклопедія / Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. – К.: Парламентське видавництво, 2011. – 808 с.
13. Політичні партії як суб'єкт формування політико-управлінської еліти в умовах політичної модернізації : навч. посіб. / Е.А. Афонін, Ю.С. Ганжуров, О.І. Крюков, А.Ю. Мартинов, В.В. Лісничий, О.В. Радченко; Нац. акад. держ. упр. при Президенті України, Укр. т-во сприяння соц. інноваціям. — К.: Парлам. вид-во, 2008. — 416 с. — (Відкрита дослідн. концеп.; Вип. 6).
14. Рикер П. Память, История, Забвение / Поль Рикер; [Пер. с фран.]. – М.: Издательство гуманитарной литературы, 2004. – 728 с.
15. Тейлор Ч. Етика автентичності / Ч. Тейлор; [Пер. з англ.]. – К.: Дух і літера, 2002. – 128 с.
16. Тьоніс Ф. Спільнота та суспільство: основні поняття чистої соціології / Ф. Тьоніс; [Пер. з нім.]. – К.: Дух і літера, 2005. – 262 с.
17. Шацька Б. Зміни ставлення до минулого в Польщі після 1989 року / Б. Шацька // Україна модерна. – 2009. – № 4 (15). – С. 175 – 185.
18. Шацька Б. Минуле – пам'ять – міт / Б. Шацька; [Пер. О. Герасима, ред. А. Павлишина]. – Чернівці: Книги – XXI, 2011. – 248 с.
19. McKemmish S., Gilliland-Swetland A., Ketelaar E. «Communities of Memory»: Pluralising Archival Research and Education Agendas / S. McKemmish, A. Gilliland-Swetland, E. Ketelaar // Archives and Manuscripts. – № 33(May 2005). – Pp.146-174.
20. Political Memory // La Quadrature Du Net [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://werebuild.eu/wiki/Political_Memory

21. Schwartz W. Asymmetrical Adversaries / Winn Schwartz // ORBIS. – Vol. 44. – No. 2. – Spring 2000. – Pp. 198–199.

Волянук О. Я. Общая память в условиях политической асимметрии

Описаны научные подходы к пониманию сущности общей памяти и сообществ памяти. Проанализировано значение мемориальных исследований для решения актуальных проблем политической асимметрии.

Ключевые слова: общественная память, общая память, сообщество памяти, политическая асимметрия, парадокс асимметрии.

Volyanyuk O. Common memory in terms of political asymmetry

The main approaches to the understanding of the essence of common memory and memory communities are described. The significance of the memory studies to address the pressing problems of political asymmetry is analyzed.

Keywords: public memory, common memory, community memory, political asymmetry, paradox of the asymmetry.

УДК 347.218.2.008.4 (4)

Баланюк Юліана Сергіївна,
здобувач кафедри міжнародних відносин
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ РАДИ ЄВРОПИ У СФЕРІ ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

В даній статті охарактеризовано основні міжнародні конвенції, які являються нормативним забезпеченням роботи Ради Європи у сфері збереження культурної спадщини. Виділено основні аспекти Рамкової конвенції про значення культурної спадщини для суспільства, та її внесок у європейську пам'яткоохоронну галузь.

Ключові слова: Рада Європи, культурна спадщина, Європейська культурна конвенція, Конвенція про охорону архітектурної спадщини, Європейська конвенція з охорони археологічної спадщини (переглянута), Рамкова конвенція про значення культурної спадщини для суспільства.

Окрім ЮНЕСКО та інших міжнародних інституцій що опікуються питаннями охорони культурної спадщини, значну роль у розробці нормативних та практичних рекомендацій для покращення збереження згаданої сфери відіграє Рада Європи.

Дослідження діяльності інституцій культурно-історичного сегменту посідає помітне місце у працях як вітчизняних, так і зарубіжних культурологів, соціологів, мистецтвознавців. Головні аспекти міжнародної охорони культурної спадщини висвітлені у працях М.М. Богуславського, Л.В. Прибеги та ін. [1, 2].

Рада Європи – міжнародна організація 47 держав-членів в європейському просторі, яка була створена у 1949 році з метою досягти більшої єдності між країнами Європи для захисту та впровадження ідеалів і принципів, які є їх спільною спадщиною, і сприяння їх економічному та соціальному прогресу [3]. Враховуючи впливовість даної організації на міжнародній арені, актуальним виявилось і вивчення діяльності Ради Європи у сфері збереження культурної спадщини.

19 грудня 1954 року в Парижі була підписана Європейська культурна конвенція, яка визначає офіційні рамки діяльності Ради Європи в сферах освіти, культури, культурної спадщини, молоді та спорту [4]. У 1955 році Європейська культурна конвенція вступила в силу в якості основного інструменту, через який 48 європейських держав висловили свою

прихильність до культурної співпраці. Задля подолання старих розмежувань, запобігання новим конфліктам та зміцнення демократії, початковими завданнями Конвенції стали:

- заохочувати європейців зберігати власну культурну спадщину (в т. ч. мову, історію та культуру) та визнати її частиною більш широкої «європейської» спадщини;
- сприяти мобільності людей та об'єктів культури з тим, щоб допомогти зрозуміти культуру та культурну спадщину інших країн;
- заохочувати розширення культурного співробітництва на всьому континенті [4].

Збереження культурної спадщини залишається пріоритетним завданням останніх років в культурній політиці держав-членів Ради Європи. У 2005 році Рада Європи та її держави-члени відзначали 50-річчя Європейської культурної конвенції двома конференціями міністрів (в м. Фаро і м. Вроцлав), а також рядом семінарів з експертами культурної політики (м. Страсбург). Третя зустріч на вищому рівні глав держав і урядів Ради Європи також була проведена у 2005 році (м. Варшава).

Збереження культурної спадщини є одним з головних завдань культурної політики держав-членів Ради Європи. Основу охорони об'єктів культурної спадщини в Європі складають три основні конвенції: Конвенція про охорону архітектурної спадщини (Гренада, 1985 р.), Європейська конвенція з охорони археологічної спадщини (переглянута, Валлетта, 1992 р.), Рамкова конвенція про значення культурної спадщини для суспільства (Фаро, 2005 р.)

Конвенція про охорону архітектурної спадщини була підписана у 1985 р. в Іспанії у м. Гренада, набула чинності у грудні 1987 р. Складається з 27 статей. Норми конвенції стосуються нерухомих об'єктів архітектурної спадщини, згідно зі статтею 1, ними вважаються: пам'ятки, комплекси будівель, пам'ятні місця, які мають історичну, археологічну, мистецьку, наукову, технічну чи соціальну цінність [5].

Конвенція окреслює загальні правила до країн-членів щодо визначення об'єктів спадщини і формування належних списків (ст. 2), внутрішні заходи збереження та охорони (ст. 3 – 5, 7, 8), вимоги до їх фінансування (ст. 6). Визначено також умови для застосування санкцій у разі порушення законодавства про захист архітектурної спадщини (ст. 9) і впровадження комплексної політики щодо її збереження (ст. 10 – 13), принципи співпраці держав і недержавних структур у зазначеній сфері (ст. 14). Сформульовані способи підготовки фахівців, поширення інформації, науки і підвищення поінформованості громадськості (ст. 15, 16) [5].

Гренадська Конвенція також регулює питання налагодження міжнародного співробітництва держав-учасниць і координації європейської політики галузі збереження спадщини. Сюди входить: обмін інформацією про методи дослідження та збереження архітектурної спадщини, шляхи узгодження потреб її охорони з потребами культурної, економічної і соціальної сфер, можливості застосування новітніх технологій реставрації і методи управління спадщиною, а також засоби розвитку архітектурної творчості як внеску сучасності в європейську спадщину (ст. 17); технічна допомога (обміну досвідом і фахівцями) (ст. 18); підтримка обміну спеціалістами та особами, відповідальними за підвищення кваліфікації (ст. 19) [5].

Європейська конвенція з охорони археологічної спадщини (переглянута Європейська конвенція з охорони археологічної спадщини 1969 р.) – міжнародно-правовий документ підписаний у м. Валлетта (Мальта) у 1992 році, набула чинності через 3 роки. Складається з преамбули і 18 статей, які спрямовані на врегулювання відносин охорони археологічної спадщини в Європі. Конвенція є кроком до вдосконалення уніфікованих норм охорони археологічної спадщини в Європі зазначених в попередній однойменній Конвенції 1969 року. Новий текст робить збереження та примноження археологічної спадщини однією з основних цілей регіональної культурної політики Європи.

В преамбулі Європейської конвенції з охорони археологічної спадщини підтверджується важливість запровадження напрацьованих міжнародних норм та процедур

для забезпечення покращення збереження згаданої сфери. Підкреслюється, що відповідальність за охорону археологічної спадщини має покладатися не тільки на безпосередньо заінтересовану державу, а й на всі європейські країни з метою зменшення ризику руйнування і сприяння збереженню такої спадщини шляхом заохочення обмінів експертами і досвідом [6].

Задля вдосконалення норм попередньої Європейської конвенції з охорони археологічної спадщини 1969 року в статті 1 переглянутої конвенції визначається поняття археологічної спадщини, яке, згідно згаданої статті, включає в себе: споруди, архітектурні ансамблі, розбудовані та облаштовані ділянки території, рухомі об'єкти, інші пам'ятки, а також їхній контекст, незалежно від місця розташування на суходолі або під водою [6]. На держави-учасниці покладено обов'язок комплексного збереження археологічної спадщини (ст. 5). Конвенція встановлює керівні принципи для фінансування розкопок, наукових досліджень та їх публікацій. Не менш важливим є також збір і поширення наукової інформації, поглиблення поінформованості громадськості, запобігання нелегальному обігу об'єктів археологічної спадщини та взаємна технічна та наукова допомога [6]. Робиться застереження: «ніщо в цій (переглянутій) Конвенції не порушує дво- або багатосторонніх договорів між країнами-учасницями, що вже існують чи будуть укладені, стосовно незаконного обігу предметів, які мають археологічну цінність, або повернення їх законному власникові» (ст. 11). Тобто Європейська конвенція з охорони археологічної спадщини 1992 р. у міждержавних відносинах не зачіпає питань власності щодо елементів археологічної спадщини, а стосується в основному міжнародної співпраці у цій сфері на рівні взаємного інформування і залишає широкий простір для застосування норм інших спеціальних актів.

Рамкова конвенція про значення культурної спадщини для суспільства підписана у 2005 році у м. Фаро, Португалія. Вона заснована на ідеї, що знання та використання культурної спадщини є частиною права громадян на участь у культурному житті, як це визначено у Загальній декларації прав людини. Текст конвенції визначає спадщину як ресурс для розвитку людського потенціалу, розширення культурного різноманіття і заохочення міжкультурного діалогу. Рамкова конвенція є доповненням на європейському рівні багатосторонніх документів, розроблених ЮНЕСКО на початку 21-го століття на глобальному рівні, а саме Конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини (2003) і Конвенції про охорону та заохочення різноманіття форм культурного самовираження (2005). Серед цих документів Рамкова Конвенція виділяється за рахунок динамічного та інноваційного підходу, при якому, вперше, люди, а не об'єкти займають центральне місце у збереженні спадщини. Крім питань збереження, необхідних механізмів захисту, Конвенція підкреслює два підходи до покращення роботи сфери збереження спадщини. По-перше, це «Право на культурну спадщину», в рамках якого кожна людина має право на користування культурною спадщиною, при повазі прав та свобод інших людей. По-друге, поняття «спільнота спадщини», яке включає в себе різну кількість людей і дозволяє громадянам в повній мірі брати участь в будівництві спільного спадку Європи [7]. Тобто, мова йде про партнерство між громадянським суспільством і органами державної влади. Відповідно до тексту Конвенції, залучення громадянського суспільства розглядається як важливий аспект різноманіття форм культурної спадщини. Це є необхідною умовою для появи колективної відповідальності за спадщину, яка забезпечить єдину реальну гарантію збереження спадку в довгостроковій перспективі, і його різноманітність. Таким чином, залишається задача розробити механізми для забезпечення спільних дій громадянського суспільства та влади, громадян та експертів.

Нагляд за дотриманням положень згаданих Конвенцій покладено на Комітет експертів, який утворюється Комітетом міністрів Ради Європи відповідно до положень Статуту Ради Європи (ст. 17) [3]. Комітет експертів періодично доповідає Комітетові міністрів про діяльність держав-учасниць у даній сфері, про здійснення принципів Конвенцій, а також про свою власну діяльність, пропонує заходи для реалізації положень

Конвенцій, дає рекомендації щодо запрошення держав, які не є членами Ради Європи, приєднатися до Конвенцій.

Культурна, економічна та екологічна відповідальність країни перш за все характеризується рівнем збереження її культурної спадщини. Як зазначається в 10 статті Рамкової Конвенції Фаро, охорона пам'яток культури є ядром «сталого економічного розвитку» [7]. Культура і культурна спадщина - життєво важливі аспекти існування розвинутої, демократичної держави. Адже тільки вивчаючи історію, переймаючи культуру наших предків, знаючи своє минуле - можна побудувати гідне майбутнє і зберегти можливість торкнутися до історії майбутнім поколінням.

Література:

1. Богуславський М.М. Международная охрана культурных ценностей / М. М. Богуславський. – М.: Международные отношения, 1979. – 192 с., ил.;
2. Прибега Л. В. Міжнародна охорона культурної спадщини / Л. В. Прибега. – Охорона культурної спадщини. 36. міжнародних документів. – К.: АртЕк, 2002. – С. 6-17.
3. Statute of the Council of Europe. [Електронне джерело] // Офіційний сайт Ради Європи. – Режим доступу: <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/001.htm>
4. Europe Cultural Convention. [Електронне джерело] // Офіційний сайт Ради Європи. – Режим доступу: <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/018.htm>
5. Convention for the Protection of the Architectural Heritage of Europe. [Електронне джерело] // Офіційний сайт Ради Європи. – Режим доступу: <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/121.htm>
6. European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage (Revised). [Електронне джерело] // Офіційний сайт Ради Європи. – Режим доступу: <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/143.htm>
7. Council of Europe Framework Convention of the Value of Cultural Heritage for Society. [Електронне джерело] // Офіційний сайт Ради Європи. – Режим доступу: <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/Html/199.htm>

Баланюк Ю. С. Правовое обеспечение деятельности Совета Европы в области сохранения культурного наследия

В данной статье охарактеризованы основные международные конвенции, которые являются нормативным обеспечением работы Совета Европы в сфере сохранения культурного наследия. Выделены основные аспекты Рамочной конвенции о значении культурного наследия для общества, и его вклад в европейскую памятникоохранную отрасль.

Ключевые слова: *Совет Европы, культурное наследие, Европейская культурная конвенция, Конвенция об охране архитектурного наследия, Европейская конвенция по охране археологического наследия (пересмотренная), Рамочная конвенция о значении культурного наследия для общества.*

Balanyuk J. The legislation of the Council of Europe in the field of cultural heritage protection

In this paper describes the main international conventions, which are the regulatory provision the Council of Europe in the field of cultural heritage preservation. Characterize the basic aspects of the Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society and its contribution to the protection of European heritage.

Keywords: *Council of Europe, Cultural Heritage, European Cultural Convention, the Convention on the Protection of the Architectural Heritage, the European Convention for the Protection of the Archaeological Heritage (Revised), the Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society.*

ПОЛІТИЧНА І ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА

УДК 37.015.31:17.022.1]:37

*Жабінець Наталія Валеріївна,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології та державного управління,
Національного педагогічного університету
імені М.П.Драгоманова*

ФОРМУВАННЯ ЦІННОСТЕЙ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЗАСОБАМИ ОСВІТИ

Стаття присвячена розгляду проблем формування цінностей громадянського суспільства засобами освіти. Проаналізоване значення громадянського суспільства та його роль в сучасній державі, визначені деякі можливі способи та методи формування свідомого та активного громадянина.

Ключові слова: *цінності, освіта, громадянське суспільство, громадянська освіта, держава.*

В сучасному посттоталітарному українському суспільстві особливо гостро постала проблема наукового дослідження духовних основ політики. Дослідники відзначають, що наше суспільство є перехідним і в ньому відбуваються такі суперечливі процеси як переоцінка і девальвація колишніх цінностей, що призводить до дезорієнтації суспільства, деформації політичної свідомості, порушення спадкоємності поколінь. Все це потребує особливої уваги суспільства до проблем підготовки людини до свідомої участі в політичному житті.

Після розпаду Радянського Союзу різні політичні сили України стали наповнювати свої програми загальноприйнятими у демократичному світі поняттями. Згодом вони були задекларовані у всіх важливих державних документах. Зокрема, Конституція України містить широкий перелік прав і свобод людини і громадянина, синтезує весь основний понятійно-термінологічний арсенал, орієнтований на демократичний розвиток. Разом з тим багато з продекларованих орієнтирів, таких, скажімо, як «соціальна», «правова» держава, ще й досі залишається на папері. Одним з нових для України понять є «громадянське суспільство», яке останнім часом переважно сприймалося як утопічна теорія. Причиною цього є влада, яка протягом багатьох років, проголошуючи різні принципи демократичного життя, не робила нічого для їх втілення, або й взагалі укорінювала в життя протилежні. В цьому контексті Р.Дарендорф зазначав, що достатньо шести місяців, щоб написати Конституцію, шести років, можливо, вистачить для впровадження реформ, але, безперечно, й 60 років бракуватиме для закладання підвалин громадянського суспільства [6, с.51]».

У громадянському суспільстві інтереси людини мають пріоритетне значення. Адже людині за її природою притаманне прагнення жити в суспільстві людей, в якому вона прагне задовольнити, насамперед, свої приватні інтереси. Інститути громадянського суспільства покликані забезпечити певний баланс між соціальними та політичними силами, а за допомогою правових норм врегулювати відповідні відносини. Звідси, громадянське суспільство може розглядатися як комплекс соціальних відносин, система суспільних інтересів (економічних, соціально-політичних, релігійних, духовних, сімейних, культурних та інших), яка виражає різноманітні цінності, інтереси і потреби членів суспільства. Це сфера самовиявлення вільних громадян і добровільно сформованих асоціацій та організацій, обмежених відповідними законами від безпосереднього втручання та довічної регламентації діяльності цих громадян і організацій з боку державної влади. Говорити про громадянське суспільство можна лише з появою громадянина як самостійного суб'єкта, що усвідомлює

себе індивідуальним членом суспільства, наділеним певним комплексом прав і свобод, і водночас несе відповідальність перед суспільством.

Як тип взаємодії громадянське суспільство має таку особливість, що його суб'єктами постають вільні і рівні індивіди, які вірять у свою здатність вирішувати малі й великі питання і справді це роблять, добровільно виходячи з асоціацій, належачи, зазвичай, до кількох із них одночасно. Як тип культури громадянське суспільство асоціюється з такими цінностями, як довіра, поміркованість і толерантність. Його члени з довірою ставляться до своїх колег, інших людей та до суспільних інститутів, визнають право інших громадян на власну думку, її висловлення та захист. У межах структур громадянського суспільства (асоціацій, громад) формується громадська добродієвість і громадянська позиція, що виражається у понятті соціального капіталу. Його компонентами є: мережа горизонтальних зв'язків між рівними й вільними індивідами; норми взаємності та довіри; навички колективних дій; відчуття причетності до суспільних справ, почуття обов'язку та відповідальності перед іншими людьми, тобто громадянськість у її неполітичних проявах.

Німецький філософ Ю.Габермас становлення громадянського суспільства розглядає як середовище, де формується громадська думка. Якщо немає середовища, де б вона формувалася, і люди не можуть обговорювати громадські справи, вони стають відчуженішими від них, їх уже не цікавить, що робиться поза межами приватного простору, і громадянське суспільство занепадає [7, с.42]. Французький учений Ж.Л.Кермані в своїй праці «Західні політичні режими» пише, що громадянське суспільство не можна змішувати з політичним (сукупність суспільних інститутів), де останнє виступає як найширша автономна щодо свого оточення соціальна спільнота, в межах якої здійснюється найвищий рівень інтеграції індивідів [13, с.117].

В сучасних умовах одним із критеріїв громадянського суспільства є соціальна відповідальність в усіх сферах суспільного життя (економічній, політичній, соціальній, екологічній, національній), на всіх рівнях (соціальної групи, суспільної організації, держави, світового співтовариства), що пов'язане з висуненням на передній план загальнолюдських цінностей. Адже соціальна орієнтація може утверджуватися як принцип суспільних відносин лише тоді, коли задоволені всі потреби і створюються умови для реалізації системи історично зумовлених інтересів членів суспільства. Досвід зарубіжних країн засвідчує, що розвиток держави не обов'язково призводить до придушення громадянського суспільства чи його інститутів. Приклад – Швеція і Фінляндія. Характерною особливістю цих держав є наявність усталених демократичних традицій, органічно поєднаних із сильною державною владою. Протиставлення громадянського суспільства і держави виникає тоді, коли остання монополізує не властиві їй функції, коли вона і її апарат перетворюються у відірвану від суспільства корпорацію. Саме так і відбулося в Україні.

Процес становлення громадянського суспільства в Україні є складним, довготривалим і суперечливим. Неможливо і навіть небезпечно формувати громадянське суспільство з певної ініціативи та за бажанням або за планом представників влади. Громадянське суспільство не може бути впроваджене «зверху», затверджене законом, указом. Воно є продуктом тривалого розвитку самого суспільства, соціального прогресу, культури. Суспільство може дійсно стати громадянським, якщо: воно набуде самостійності, матиме свій власний ґрунт, буде пройняте духом свободи. В Україні процес формування громадянського суспільства лише розпочинається. Перед владою стоїть завдання – формувати максимально сприятливий клімат для розвитку громадянського суспільства. І тут без дійсно партнерських стосунків між державою та суспільством не може бути ані потужної держави, ані успішного, багатого демократичного суспільства. Сучасність, насичена динамічними подіями, потребує відповідальних дій та оптимальних рішень, а також залучення нових людей, ініціатив, кадрів та нових управлінських технологій. І тому для нашої країни вкрай необхідною є інтелектуальна мобілізація, потрібні ефективні моделі співробітництва державних і громадянських інституцій.

На думку головного редактора журналу «Громадянське суспільство» Максима Лациби державна політика сприяння розвитку громадянського суспільства не має належного інституційного забезпечення:

- не передбачено також жодного спеціального фінансування для здійснення заходів державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства;
- відсутні механізми представлення інтересів розвитку громадянського суспільства при формуванні державної політики в гуманітарній, соціальній та інших дотичних сферах;
- функція формування політики сприяння розвитку громадянського суспільства такої політики не закріплена за жодним органом державної влади [10, с. 6].

Необхідною умовою засвоєння індивідом політичних цінностей та цінностей громадянського суспільства, стандартів, правил поведінки є добровільність цього процесу, формування позитивної психологічної установки, неприпустимими є силові методи нав'язування політичних поглядів, моделей поведінки, ставлення до існуючої влади. В Україні від початку 90-х років така установка формується через зміни в системі освіти, які зводяться «до намагання трансформувати цю систему, адаптувати її до потреб суверенної держави й інтегрувати в міжнародне освітнє середовище» [8, с. 231].

Відповідно, стратегія державної політики у цій важливій сфері повинна включати «систему заходів, спрямованих на виховання національно свідомого громадянина, патріотичних почуттів, на формування політичної нації» [9, с. 8]. Формування стратегії передбачає, в першу чергу, вивчення проблем соціалізації, яке є одним із найважливіших завдань системи суспільних наук (політології, соціології, історії, психологія, філософії, педагогіки).

«Діалектика суспільних процесів, головними з яких є глобалізація й інформаційна революція, змінює систему суспільних та індивідуальних цінностей і, разом із цим, робить своєрідний виклик процесу підготовки людини до життя, її виховання, соціалізації, змінює співвідношення ролі чинників цього процесу, зокрема освіти, науки та культури. Прогнозуючи основні напрямки перебігу подій і зміни чинників світової динаміки, намагаючись попередити суперечності, що виникають у цьому процесі, провідні країни світу розробляють новітні моделі, технології, схеми освітньо-виховних схем, залучення людини до культури, соціалізації особистості в широкому розумінні цього слова» [12, с. 3].

Освіта сьогодні набуває особливого значення і визначається як один із найвпливовіших серед внутрішніх та зовнішніх формування політичної культури громадян України. Саме від змісту та якості цього фактору залежить рівень ціннісних уявлень громадян про структуру та принципи дії політичної системи, про свої громадянські права та обов'язки, а також уміння користуватися цими знаннями [2, с. 23].

Однією з тенденцій сучасної освіти українські науковці називають «зниження ролі держави в управлінні вищою школою і розширення начал самоврядування, у тому числі в галузі студентського самоврядування» [5, с.77]. Центральне місце в системі освіти відводиться особистості, як найвищій соціальній цінності. Пріоритетним називається особистісно-орієнтований підхід, який передбачає створення умов для повноцінного розвитку всіх якостей та сторін особистості студента в період його професійного становлення та формування інтелігентності. Значне місце в системі освіти молоді європейська педагогічна думка відводить компетенційному підходу. Використання компетенційного підходу сучасної педагогіки для політичної соціалізації особистості передбачає не лише формування системи специфічних знань та окремих умінь, а й вимагає підготовки до застосування здобутих знань на практиці, у вирішенні політичних питань та проблем, формування власної політичної позиції, лінії поведінки, які відповідатимуть конкретній політичній ситуації. Реформування системи освіти, приведення її до відповідності європейським стандартам передбачає введення компетентності, як одного із стандартів сучасної освіти. Вчені впевнені, що зміни в системі вищої освіти призведуть до

поступового зростання її соціалізаційного потенціалу, формування гуманістичної парадигми освіти.

Політична компетентність передбачає створення належних умов для розкриття людиною своїх можливостей, здібностей в процесі реалізації своїх усвідомлених прав і обов'язків, визначення свого належного місця у сфері політики.

Необхідно підкреслити, що в сучасних умовах демократизації суспільства гостро постала проблема підвищення рівня освіти, зростає значення гуманітарної освіти, змінюються її зміст, форми та методи. Сьогодення ставить перед вищою школою нові завдання, які пов'язані з розвитком культурно-освітнього рівня суспільства, відповідністю змісту освіти міжнародним демократичним стандартам, адаптацією до них сучасних педагогічних технологій, методів та підходів. Разом з тим актуальним та першочерговим залишається реалізація в процесі професійної підготовки майбутніх спеціалістів виховної функції освіти. Сучасні українські вчені С.Походенко і М. Катаєва, зокрема, визначають «виховання лідера, як найактуальніше педагогічне завдання», оскільки така людина може самостійно приймати зважені рішення як політичний суб'єкт, має активну політичну позицію [14, с. 5-6].

Важливим чинником гуманізації суспільства, як зазначає В. Горбатенко, виступає громадянська освіта, яка «сприяє життєвій необхідності демократії для людини, робить її незворотною». Вона покликана не лише формувати у населення розуміння суспільних завдань, а й утверджувати свідому громадянську позицію людини, забезпечувати вимогу індивіда бути почутим і потрібним суспільству [3, с.2]. Саме така освіта надає можливість виховання активного громадянина з чіткою громадянською позицією, впевненого у майбутньому, готового до змін. Реформування системи освіти надає шанс Україні бути залученою до глобального освітнього простору, за умов урахування та гармонійного поєднання демократичних цінностей з комплексом традицій, базових цінностей українського суспільства. Умовою вільної свідомості поведінки молодого громадянина є володіння необхідним обсягом правдивої, якісної, оперативної інформації. Саме курс громадянської освіти повинен озброїти певним мінімумом знань і головне - навчити знаходити за потребою необхідну інформацію, дати молодим людям в руки «інформативний ключ» [4, с.32]. Громадянська освіта повинна комплексно підготувати людину до активної громадської позиції, мати практичну спрямованість. «Сучасна молодь надзвичайно прагматична, тому повірити в громадянську освіту зможе тоді, коли побачить, наскільки ці знання є необхідними. Знання з громадянської освіти повинні стати потрібними при участі в політичному житті, при прийомі на роботу та вступу до вузу, при призові до лав армії та в багатьох інших життєвих ситуаціях» [4, с.32].

Формування системи громадянської освіти, підвищення рівня правової та громадянської культури можливе, на думку багатьох вітчизняних дослідників, передбачає запровадження на рівні середньої та вищої школи обов'язкового вивчення курсу «Основи громадянського суспільства»; здійснення комплексних заходів правової просвіти громадян; створення умов для активної участі у самоврядуванні, виконанні громадських доручень, ознайомлення з правами та обов'язками учня або студента, як передумова участі громадянина у суспільному житті [10, с.8; 1, с.6; 11, с.279; 2, с.23].

Позитивні результати соціалізації молоді людини, формування її стійкої громадянської позиції залежать від рівня сучасної освіти. Тому акцентується увага на важливості підвищення рівня освіти, значенні гуманітарної освіти, необхідності змін в її змісті, формах та методах. Необхідним, на нашу думку, є реформування освіти в Україні, створення системи громадянської освіти, що надасть шансів особистості бути залученою до глобального простору, за умов урахування та гармонійного поєднання демократичних цінностей з комплексом національних традицій. Зміст громадянської освіти не повинен і не може бути сталим протягом тривалого часу, а потребує постійної актуалізації [15, с.118].

Важливою та основною в процесі передачі політичних знань, всього спектру цінностей соціуму, правил поведінки є роль держави, яка має керувати та контролювати цей процес, дбати про рівень політичної культури своїх громадян. Це передбачає створення системи громадянської освіти метою якого є формування у людини навичок прогнозування наслідків її діяльності та пошуку адекватних способів вирішення проблем, політично активної свідомої молоді людини з чіткою життєвою позицією.

Література:

1. Бистрицький Є. Громадянське суспільство – рушій демократичних перетворень / Є. Бистрицький // Громадянське суспільство. – 2010р. – №1 (12). – С. 2-7.
2. Галактіонова І.В. Фактор освіти у формуванні політичної культури громадянина демократичної держави / І.В. Галактіонов // Громадянська освіта в Україні: досвід, пошуки, перспективи. Матеріали конференції / П.П. Моціяка, О.В. Желіба. – Ніжин: НДПУ, 2002. – С. 23-26
3. Горбатенко В.П. Громадянська освіта як чинник гуманізації суспільства / В.П. Горбатенко // Доба: Науково-методичний часопис з історичної та громадянської освіти. – 2002. – №3. – С. 2-5.
4. Єфіменко Т.М. Громадянська освіта в демократичному суспільстві / Т.М. Єфіменко // Громадянська освіта в Україні: досвід, пошуки, перспективи. Матеріали конференції / П.П. Моціяка, О.В. Желіба. – Ніжин: НДПУ, 2002. – С. 31-35
5. Загородній Ю.І., Курило В.С., Савченко С.В. Політична соціалізація студентської молоді в Україні: досвід, тенденції, проблеми. / Ю.І. Загородній, В.С. Курило, С.В. Савченко – К.: Генеза, 2004. – 144с.
6. Кін Д. Громадянське суспільство: Старі образи, нове бачення: Пер. з англ. / Д. Кін – К.: «К.І.С.» / «АНОД», 2000. – 260 с.
7. Корнієнко В.О. Політичний ідеал: проблеми еволюції та втілення в умовах сучасного суспільного розвитку. Автореферат дис. ... докт. політ. наук. / В.О. Корнієнко – К., 2002. – 36 с.
8. Кремень В., Ткаченко В. Україна: шлях до себе. Проблеми суспільної трансформації: Навчальний посібник. / В. Кремень, В. Ткаченко – К.: Видавн. центр «Друк», 1999. – 448 с.
9. Курас І.Ф. Державна етнонаціональна політика в умовах становлення відкритого суспільства / І.Ф. Курас // Етнополітологія в Україні. Становлення. Що далі? Збірник. – К.: ІПіЕНД, 2002. – С. 3-12.
10. Лациба М. Розвиток громадянського суспільства. Що для цього може зробити держава / М. Лациба // Громадянське суспільство. – 2011. – №4 (18). – С.4-8.
11. Мірко Вішке Освіта та правосвідомість у громадянському суспільстві / М. Вішке // Громадянське суспільство в Україні за доби глобалізації: ціннісно-нормативне та інституційне забезпечення його розбудови – К., 2007 – 316с.
12. Молодиченко В.В. Модернізація цінностей в українському суспільстві засобами освіти: (філософський аналіз) / В.В. Молодиченко. – К.: Знання Укр., 2010.- 383 с.
13. Морозова Л. П. Особливості основних напрямів розвитку громадянського суспільства в трансформаційний період в Україні / Л.П. Морозова // Мультиверсум. Філософський альманах: Зб. наук. праць / Гол. ред. В.В. Лях. – Вип. 10. – К.: Український Центр духовної культури, 2000. – С. 111-119.
14. Походенко С.В., Катаєва М.С. Проблеми соціалізації сучасних підлітків / С.В. Походенко, С.В. Катаєва – Запоріжжя, 1998. – 112 с.
15. Сенько В. Розвиток громадянської освіти в контексті виникнення феномену транснаціонального громадянства / В. Сенько // Політичний менеджмент. – № 4. – 2011р. – С. 112-118

Жабинец Н. В. Формирование ценностей гражданского общества средствами образования

Статья посвящена рассмотрению проблем формирования ценностей гражданского общества средствами образования. Проанализировано значение гражданского общества и его роль в современном государстве, определены некоторые возможные способы и методы формирования осознанного и активного гражданина.

Ключевые слова: ценности, образование, гражданское общество, гражданское образование, государство.

Zhabinets N. Formation of values of civil society by means of education

Article is devoted to consideration of problems of formation of values of civil society by means of education. Value of civil society and its role in the modern state is analysed, some possible ways and methods of formation of the conscious and active citizen are defined.

Key words: values, education, civil society, civic education, state.

УДК 37.014.5 (498) – 054.57

Волощук Юлія Іванівна,
кандидат політичних наук,
старший викладач кафедри політичних наук
Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова

**ОСВІТА ЯК ОСНОВА ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ
УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ МЕНШИНИ РУМУНІЇ**

В статті аналізується стан розвитку системи освіти українців Румунії рідною мовою в постсоціалістичний період, акцентована увага на важливих чинниках її гальмування та аргументовано, що звуження мережі шкіл і класів навчання рідною мовою може привести до повної денационалізації української національної меншини Румунії.

Ключові слова: освітня політика, українська національна меншина Румунії, Румунія.

Соціально-економічне становище народу будь-якої країни визначається рівнем розвитку його культури. Відтак усі народи прагнуть підняти на найвищу сходинку розвитку освіти, науки, мови, мистецтва. Цілком зрозуміло, що між різними етносами завжди існують відмінності в рівнях національної культури, освіченості, виховання; різним народам притаманні властиві їм релігійні уподобання, традиції, звичаї, обряди, побут та ін. Національна культура перебуває у цілковитій залежності від загальної освіченості та виховання молодих поколінь. Це значною мірою стосується і процесу відродження національної свідомості українців Румунії.

Мета даної статті – аналіз розвитку освіти української національної меншини Румунії рідною українською мовою в постсоціалістичний період та її ролі у збереженні національної ідентичності українців.

Враховуючи важливість освіти у збереженні національної ідентичності українців Румунії, її розвитку та проблемам приділяли і приділяють увагу вчені, які досліджують розвиток національних меншин. Серед них слід відзначити Азу Л., Попка А., Куреляка В., Лучканина С., Семенюка І., Швачку О. та інші. Значну інформацію дають опрацьовані архівні матеріали та інтернет-видання.

Політичні, економічні та соціальні зміни, які відбулися в Румунії у 1990 році, відкрили новий етап у розвитку суспільства. Румунія обрала демократичний шлях розвитку, який ґрунтується на дотриманні прав людини та свободи слова. Відповідно до Конституції, всім національним меншинам, що проживають на території держави, надано право на самовизначення, на вільний розвиток національної культурної спадщини, на створення

громадських установ та організацій, діяльність яких спрямована на їхній захист. Отже, для українців розкрилися широкі можливості для всебічного розвитку.

Згідно з румунським законодавством, постало завдання відновлювати українські школи в селах, де проживають українці. На початковому етапі роботи важливо запроваджувати у школах більшу кількість уроків української мови і поступово переходити на викладання всіх інших предметів українською мовою. Поза всяким сумнівом, відродження українського шкільництва залежить більшою мірою від самих українців. З огляду на те, що хоч багато українців закінчили румунські вищі навчальні заклади викладати предмет зі своєї спеціальності українською мовою були неспроможні. У місті Сігету Мармаціей діє філія Української світової спілки професійних учителів (сама спілка заснована у Філадельфії, США). Метою її діяльності є відродження українських шкіл у всіх українських селах [3, с. 138].

На сьогодні в Румунії існує єдиний український ліцей ім. Т. Г. Шевченка у м. Сігету Мармаціей, який був відновлений у вересні 1997 року, в урочистому відкритті якого взяв участь тодішній Президент Румунії Еміл Константінеску [4, с. 428]. В ліцеї навчається менше 200 дітей і який ще не став повноцінним, виходячи з вимог, що пред'являються Міністерством національного виховання Румунії до такого типу навчальних закладів. Ліцей не забезпечений навчальними площами, що не дозволяє йому розширитися і, відповідно, комплектувати як адміністративний, так і власний педагогічний колектив (через відсутність «навантаження» багато вчителів працюють за сумісництвом). Це в свою чергу призводить до того, що не всі предмети у ліцеї викладаються українською мовою, педагогічні кадри є недостатньо кваліфікованими [2]. Здійснення в Румунії реформи в галузі освіти призвело до ліквідації підготовки в ліцеї педагогічних кадрів для дошкільної та початкової освіти. Відкриття ж коледжу на базі ліцею через перераховані вище причини неможливе [1, с. 23].

Окрім відновленого ліцею ім. Т. Г. Шевченка в м. Сігету Мармаціей, у Румунії на сьогодні не існує жодної повної середньої школи, ліцею чи гімназії з викладанням більшості предметів українською мовою. Тільки в деяких селах повіту Марамуреш в румунських школах існують класи з викладанням українською мовою частини навчальних предметів (так звані українські секції). В інших школах є класи, де українська мова та література викладаються як предмет [10, с. 7].

Для того щоб зрозуміти низький рівень розвитку мережі шкіл з викладанням рідною українською мовою для української національної меншини Румунії нам необхідно конкретизувати певні чинники, що гальмують цей процес. Така ситуація склалася завдяки опору з боку повітового інспекторату з питань освіти та інших офіційних чиновників повітового рівня запровадженню викладання українською мовою. Директори шкіл та повітові інспектори, переважно румуни за національністю, переконують батьків у недоцільності навчання дітей українською мовою.

Іншою проблемою є відсутність кваліфікованих педагогічних кадрів. У деяких школах українську мову викладають неатестовані викладачі (така ситуація також влаштовує румунську сторону і дає підстави стверджувати, що діти не бажають вивчати українську мову). Навіть там, де є класи з вивченням української мови, здійснення навчального процесу відбувається з великими труднощами. Причому це пов'язано не лише з недостатнім матеріально-технічним забезпеченням шкіл, але й з особливостями організації викладання цих дисциплін. Вивчення рідної мови не включається до річних навчальних планів загальноосвітніх шкіл. Фактично відбувається перевантаження шкільної програми за рахунок позапланових уроків української мови. Це не сприяє кращому засвоєнню матеріалу і, до того ж, негативно сприймається і школярами, і вчителями.

Крім згаданих, впровадженню системи освіти українською мовою в Румунії перешкоджають ще й такі чинники:

- у Румунії не існує системи підготовки та перепідготовки педагогічних кадрів для надання освітніх послуг українською мовою;

- стримування румунською стороною процесу відновлення та започаткування діяльності українських шкіл в місцях компактного проживання української меншини;
- відсутність навчальних програм та підручників для освітніх закладів з українською мовою викладання [6].

Завдяки Союзу українців Румунії (СУР) – громадській організації українців Румунії, яка покликана захищати національні інтереси українців, процес навчання українською мовою поживався, але усунути проблеми і на даний час не вдається. Так, аналіз стану навчання українською мовою у повіті Сучава свідчить про щорічне зростання кількості учнів, які вивчають українську мову шляхом заснування нових груп та класів у багатьох школах сіл повіту; заснування у коледжі ім. Лацку Воде в Сереті чотирьох класів (по 19–20 учнів) з викладанням української мови; відновлено викладання рідної мови в багатьох школах, де воно раніше було припинено. Про якісний рівень знань свідчать результати олімпіад, Міжнародного конкурсу ім. Петра Яцика. Відчутною у залученні до вивчення рідної мови була акція Генерального консульства України в м. Сучаві та делегацій з України під назвами «Буквар – кожній українській дитині» або «Караван книжок». Разом із тим, є ряд загроз, які полягають у розчленуванні окремих груп та класів внаслідок термінового розпорядження № 1618/2009; в недостатньому фінансуванні рідної мови; в закритті низки шкіл з малою кількістю учнів у 2009 році; в поганому фінансовому стимулюванні педкадрів; в недостатньому пізнанні законодавства щодо вивчення рідної мови, а також слабкому знанні прав національних меншин [5, с. 3].

Що стосується стану української мови в закладах вищої освіти, то у 1952 році в Бухарестському університеті відкрито відділення україністики, попри свою потужну наукову традицію, воно не могло задовольняти всі потреби української національної меншини Румунії, а особливо вихідців із сіл далекої Мараморощини (Верхня Рона, Кривий, Поєніле де суб Мунте тощо), яким уже й до м. Бухарест діставатися стало дещо проблематично через дорожнечу залізничного сполучення в Румунії [7, с. 1]. У цих умовах для можливості вивчення рідної мови представниками, передусім, українського населення Мараморощини (а також і Сучавського повіту) з'явилася нагальна потреба заснування відділення української мови й літератури в давньому славетному Клузькому університеті імені Бабеша-Бойоя, що й було здійснене за сприяння ректорату університету та завдяки титанічним зусиллям заслуженого професора Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктора *honoris causa* Клузького університету, «українця з румунським серцем», Станіслава Володимировича Семчинського (1931–1999 рр.), який, за два місяці до свого відходу у вічність, на запрошення тодішнього Президента Румунії Еміля Константінеску здійснив візит до Румунії й узяв участь у відкритті кафедри україністики університету міста Клуж-Напоки. Варто також відзначити, що поява українських студій в університеті міста Клуж-Напока стала можливою і завдяки подвижницькій діяльності Івана Семенюка – університетського конференціара, доктора філософії, який доклав чимало зусиль для забезпечення функціонування цього відділення. Заснування відділення україністики в місті Клуж-Напока стало можливим ще й тому, що у місті функціонує Культурне товариство «Румунія – Україна» (єдине в Румунії з такою назвою, у м. Бухарест його немає; доречно зауважити, що в м. Києві ще з 1952 року існує Товариство «Україна – Румунія», яким тривалий час опікувався С. В. Семчинський) [4, с. 429].

Отже, з вересня 1999 року на філологічному факультеті Клузького університету в межах кафедри слов'янської філології існує відділення української мови й літератури, на яке щорічно набирають на бюджетній основі до 10 студентів. Українська мова й література студентами вивчається як перший фах, як другу спеціальність вони опановують румунську або іноземну (переважно англійську) філологію. Практично всі студенти українського відділення є представниками української національної меншини з Мараморощини, переважно із сіл з чисельним українським населенням. Термін навчання – чотири роки (так

скрізь на філологічному факультеті Клузького університету), протягом цього часу студентам читаються як обов'язкові, так і дисципліни вільного вибору.

До викладання української мови і літератури в Клузькому університеті залучаються й викладачі вузів з України. Так, у м. Клуз певний час працював доцент кафедри української мови Ужгородського національного університету Михайло Кондор [4, с. 430].

Крім Клузького університетом, українське відділення було засновано і у Сучавському (1999 р.). Програма вивчення української мови і літератури однакові [8, с. 4].

Фактом високої значимості відкриття українського відділу у престижному університеті ім. Штефана Великого м. Сучави стали урочистості з нагоди 10-річчя цієї події. Урочисте засідання сучавські організатори вміло поєднали із міжнародною сесією наукових доповідей «О. Кобилянська». Виступаючи, генеральний консул України в Сучаві Василь Боєчко відзначив, що український відділ словесності в Сучаві готує прекрасних спеціалістів, багато з яких працюють із любов'ю у школах сучавського повіту, навчаючи дітей-українців рідної мови, і висловив надію, що всі будуть докладати зусиль, щоб дане відділення надалі процвітало на фоні добросусідства між Румунією та Україною і партнерства між Сучавським університетом та Чернівецьким національним університетом [12, с. 4].

Серед проблем, що стоять перед відділеннями україністики університетів, це:

- гальмується підготовка освітніх кадрів для українських шкіл в Бухарестському університеті (незважаючи на неодноразові звернення, набір у секцію української мови та літератури проводиться один раз на 2 роки);
- університети міст Сучава та Клуз-Напока не забезпечені кваліфікованими кадрами, мають проблеми з акредитацією, катастрофічною нестачою навчальних посібників, майже цілковитою відсутністю періодичної преси з України, нової літератури, обмеженістю зв'язків з Україною [9].

Також вимагають невідкладного вирішення та підтримки з боку України, такі проблеми, а саме:

- у більшості румунських шкіл, які функціонують в українських селах, зокрема повіту Марамуреш, де українська мова вивчається як рідна, немає кабінетів української мови та літератури;
- вчителі української мови та літератури не забезпечені методичною літературою, наочними посібниками та обладнаннями;
- учні українських класів не забезпечені підручниками, видавництво у Румунії припинилося на початку 1990-х років;
- не створена спільна українсько-румунська робоча група по підготовці та випуску підручників для викладання українською мовою;
- більшість вчителів української мови та літератури є некваліфікованими спеціалістами;
- вчителі, інтелігенція, інші категорії українського населення не мають змоги передплатити та отримувати літературні видання, газети та журнали з України;
- у більшості румунських шкіл в українських селах не існує бібліотек з українською художньою та навчальною літературою;
- через низьку матеріальну та побутову забезпеченість в Україні студентів українського походження з Румунії, що навчаються за Протоколом про співробітництво між міністерствами освіти двох країн, чисельність бажаючих навчатися в ВУЗах нашої країни постійно скорочується [9].

Історія дала українській національній меншині Румунії наприкінці ХХ ст. найбільшу можливість для збереження та розвитку своєї національної самобутності. Але реальні факти були не з найкращих. Тоталітарний режим Ніколає Чаушеску, ціллю якого було знищення українства в цілому шляхом асиміляції та денационалізації, притупив національний розвиток меншини на десятки років і позбавив його для кількох поколінь українців. Найбільший удар

прийшовся на мову, тому керівники новоствореного Союзу українців Румунії, добре розуміючи ситуацію, з перших днів післяреволюційного часу намагались відновлювати шкільну справу в плані вивчення української мови. Українці в Румунії. За словами Надзвичайного та Повноважного посла України у Румунії Теофіла Бауера українці в Румунії поступово асимілюються через відсутність цілісної системи освіти українською мовою, таке становище призводить до поступової денаціоналізації українців Румунії [11]. Долаючи крок за кроком труднощі у відродженні освітнього надбання, стали помітними результати активних дій українців в даний час по розвитку шкільництва рідною українською мовою. Великі надії при цьому покладались і покладаються на історичну Батьківщину, але в силу різних обставин як об'єктивних, так і суб'єктивних допомога в плані освітнього розвитку української меншини ще недостатня.

Література:

1. Аза Л. О. Українці в Румунії: Сучасний стан та перспективи етнокультурного розвитку / Л. О. Аза, А. А. Попок, О. В. Швачка. – К. : Соціс, 1999. – 88 с.
2. Корнелій Регуш. Хай береже нас взаємопошана і злагода... / Корнелій Регуш // Вісті з України. – 1996. – № 6.
3. Куреляк В. Українці Румунської Мараморощини : [монографія] / В. Куреляк. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. – 184 с.
4. Лучканин С. М. Українські студії в університеті імені Бабеша-Болей міста Клуж-Напока (Румунія) / С. М. Лучканин // Збірник наукових праць НДІУ. – К., 2005. – Т. 4. – С. 427–431.
5. Міжок Л. Стан навчання українською мовою у повіті Сучава 2006–2010 рр. / Л. Міжок // Вільне слово. – 2010. – № 23–24. – С. 3.
6. Порівняльна характеристика забезпечення прав етнічних українців в Румунії та етнічних румун в Україні // Поточний архів Державного комітету у справах національностей та релігій.
7. Семенюк І. «Рідне слово» – новий крок на шлях самоутвердження української інтелігенції Мараморощини / І. Семенюк // Рідне слово. – 2004. – Ч. 1. – С. 1.
8. Семенюк І. Українське шкільництво в повіті Марамуреш у другій половині ХХ ст. / І. Семенюк // Вільне слово. – 2007. – № 9–10. – С. 4.
9. Спільний моніторинг забезпечення української меншини в Румунії та румунської меншини в Україні // Поточний архів Державного комітету у справах національностей та релігій.
10. Ткачук С. Нас мало, але ми в ... вишиванках : [інтерв'ю] / С. Ткачук // Голос України. – 1992. – 19 серпня. – С. 7.
11. Паплаускайте М. Українці в Румунії асимілюються через відсутність освіти українською? [Електронний ресурс] / М. Паплаускайте – Режим доступу : <http://vidia.org/2012/9141>
12. Lăcrămioara Grigoriuc Aniversare la Universitatea «Ștefan cel Mare» din Suceava // Curierul ucrainean. – 2010. – № 179–180 (noiembrie). – P. 4–5.

Волощук Ю. И. Образование как основа сохранения национальной идентичности украинского национального меньшинства Румынии

В статье анализируется состояние развития системы образования украинцев Румынии родном языке в постсоциалистический период, акцентировано внимание на важных факторах его торможения и аргументированно, что сужение сети школ и классов обучение на родном языке может привести к полной денационализации украинского национального меньшинства Румынии.

Ключевые слова: образовательная политика, украинское национальное меньшинство Румынии, Румыния.

Voloshchuk J. Education as the base of preserving national identity of the Ukrainian national minority in Romania

The article deals with the educational system status development of the Ukrainians' in Romania of their mother tongue in the post social period, the attention is also paid to the important factors of it's braking and it was argued that narrowing network of schools and classes with the mother tongue studying can lead to the fully denationalization of the Ukrainian national minority in Romania.

Key words: *the educational policy, the Ukrainian national minority in Romania, Romania*

УДК 130.2

Уваркіна Олена Василівна,
доктор філософських наук, доцент,
Пучков Олександр Олександрович,
кандидат філософських наук, доцент

РОЛЬ ОСВІТНЬОЇ КОМУНІКАЦІЇ У ПОДОЛАННІ ЦІННІСНОГО РОЗКОЛУ ЦИВІЛІЗАЦІЙ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Розглядається роль освітньої комунікації у подоланні ціннісного розколу цивілізацій в умовах глобалізації.

Ключові слова: *цивілізація, глобалізація, цінності, комунікації, освіта.*

Дослідження феномену ціннісного розколу цивілізації в умовах глобалізації показало, що важливу роль серед основних чинників подолання розколотості відіграють наука, освіта і культура, які через комунікаційний простір інтегрують національні освітні системи в єдині регіональні і світові осередки знання, культури й просвітництва. Проблема ціннісного розколу цивілізації в умовах глобалізації світу цікавить сьогодні фахівців економічної, політичної та соціокультурної галузі і спонукає до пошуку різномірних і різноструктурних чинників подолання причин міжцивілізаційної конфліктогенності. Особливо це питання актуалізується в сучасній державній освітній політиці і потребує особливої уваги дослідників соціально-гуманітарної сфери. В контексті розгляду специфіки цивілізацій до цієї проблематики звертались Ф. Фур'є і К. Сен-Сімон, М. Бердяєв і Й. Гердер, О. Шпенглер і М. Данилевський, А. Тойнбі і Е. Літтре, Х. Ортега-і-Гассет і А. Фергюсон, В. Вернадський і Ф. Бродель. Серед сучасних західних фахівців, які досліджували цю проблему, слід назвати таких вчених, як Х. Арндт, Д. Белл, З. Бжезинський, М. Вебер, Д. Істон, С. Ліпсет, А. Тойнбі, Е. Тоффлер, М. Хайдеггер, С. Хантингтон, Ф. Шміттер, М. Штомпка, К. Ясперс та інші.

Серед праць українських дослідників, які тією чи іншою мірою аналізували процеси подолання ціннісного розколу, вирізняються роботи В. Андрущенко, В. Ананьїна, В. Бабкіна, О. Бабкіної, І. Бойченка, І. Варзаря, Т. Андрущенко, Л. Губерського, Ю. Косенко, В. Кременя, М. Култаєва, І. Кураса, М. Лукашевича, М. Михальченка, З. Самчука, С. Телешуна, В. Тертички, А. Толстоухова, Л. Шкляра, М. Шульги, Т. Яшук та інших.

Актуальність нашого дослідження зумовлена тим що глобальність світу ще не означає його цілісність, прозорість і комунікативність. Більше того, такий світ вимагає особливого рівня свідомості і відповідальності, в якому закладався б потенціал міжцивілізаційної толерантності. Поки що, в більшості, даються не надто оптимістичні прогнози: «Сучасна цивілізація, яка здається як ніколи взаємозв'язаною, виявляється різко розділеною; сьогодні в західній літературі все частіше визнається, що навіть в умовах «холодної війни» цілісність світу здавалася набагато більш ймовірною, аніж сьогодні. Формування нового однополярного світу створює ілюзію автономності розвинутих країн, однак в той же час

породжує багато проблем – економічних, соціальних, екологічних та етнічних, – які можуть трансформувати цю поки ще автономну постіндустріальну спільність в автаркічну і сприяти дійсному розколу цивілізації – найнебезпечнішому соціальному феномену, з яким людство може зіткнутися в прийдешньому столітті» [1, с. 35].

Метою статті є аналіз ролі освітньої комунікації у подоланні ціннісного розколу цивілізацій в умовах глобалізації.

Різноманіття інтересів, поглядів позицій людей в сучасному світі апріорі містить в собі потенціал конфліктності, що актуалізує цінність толерантності в освітньої комунікації між учасниками взаємодії.

Толерантність має багато значень та використовується у різних галузях знання: філософії, теології, медицині, психології, соціології, політології і інших. Етимологія терміну «толерантність» пов'язується з латинським дієсловом *tolero* – «нести», «тримати», «терпіти». Це дієслово застосовувалося в тих випадках, коли було необхідно нести, тримати в руках яку-небудь річ. При цьому малося на увазі, що для утримання і перенесення цієї речі людина повинна докладати певні зусилля, страждати і терпіти [2, с. 150].

Сьогодні поняття толерантність трактують неоднозначно. Наприклад, як терпимість стосовно інших людей, які відрізняються за переконаннями, цінностями і поведінкою. Толерантність в процесі комунікації трактується як правило в таких значеннях: позиціях тих або інших політичних сил, що виражається в готовності допускати існування іншомислення в своїх рядах; терпимість до чужих думок, вірувань, поведінки [3, с. 270].

Українська дослідниця Т.В. Андрущенко зазначає, що саме освітня комунікація несе значний потенціал толерантного мислення і здатність сприймати «Іншого» як необхідну умову самостановлення, усвідомлення необхідності комунікативної взаємодії з цивілізаційними структурами, що ґрунтуються на інших світоглядно-ціннісних пріоритетах. Інтегративна сила світоглядної толерантності, вибудованої в освітньо-наукових і соціально-культурних структурах тієї чи іншої цивілізації, в подальшому буде визначати обличчя людства, його здатність до виживання і подальшого людиноцентричного розвитку. В такому аспекті можливий перехід від конфліктно-конфронтаційного до партнерськи-толерантного розуміння міжцивілізаційних взаємодій [4, с. 199].

Російський професор В.І. Пантін вважає, що «без зміни світогляду і системи домінуючих цінностей є неможливим ані засвоєння нових політичних і соціальних інститутів, що забезпечують адаптацію і гнучке реагування суспільства на зміну середовищних умов, ані ефективне використання нових, більш досконалих і більш ефективних технологій, ані підйом рівня життя більшості людства, ані стійке затвердження демократії, ані спротив реальним тенденціям «неоархаїзації» і «міжнародній анархії» [5, с. 39].

Українські дослідники В.П. Андрущенко і В.С. Лутай вже давно звернули увагу на те, що сучасний світ стоїть перед загрозою критичного загострення глобальних проблем, вимагає, окрім науково-інноваційних механізмів їх подолання, ще гуманітарно-концептуального осмислення феноменологічного підґрунтя засобів і чинників об'єднання людства навколо їх вирішення. «Загострення глобальних проблем залишає людству досить мало часу на їх вирішення. Тобто зараз існує дві можливості: або людство знайде нову парадигму такого вирішення та розробить механізми її впровадження через реформування освітніх систем у формуванні нових видів практичного світогляду, або усі ми приречені на загибель» [6, с. 70].

Лише освіта з її значним світоглядно-просвітницьким потенціалом здатна донести до широких мас населення усвідомлення необхідності спільних дій, спільного мислення, ціннісної солідарності. «Цивілізаційні зміни приводять до зростання значущості освіти в суспільному житті; поряд з наукою вона стає найбільш пріоритетною сферою всієї життєдіяльності» [7].

У зв'язку з цим, набуває особливої актуальності теоретично-концептуальний аналіз потенціалу освітньої комунікації як засобу подолання ціннісного розколу між різними цивілізаціями, створення мереж інтелектуального зв'язку між інтелігенцією різних країн і регіонів з метою функціонування єдиного світоглядно-ціннісного простору подолання цивілізаційних протиріч і конфліктів.

Комунікація від природи є найважливішим фактором суспільного розвитку. Як визначає Ю. Косенко: На ранніх етапах суспільного розвитку комунікація має виключно операціональний рефлексивно-поведінковий характер. Люди об'єднувалися в колективи, групи з метою отримання їжі, будівництва житла тощо. У цій ситуації комунікація була знаряддям об'єднання у групи. З суспільним розвитком і перетворенням комунікації у систему усвідомлених, цілеспрямованих дій, скерованих на процес свідомого встановлення й підтримання контактів між членами суспільства, спілкування могло набувати характеру творчого процесу.

Слово комунікація прийшло до нас через англійську мову (*communication*) від латинського *communicatio* – єдність, передача, з'єднання, повідомлення, пов'язаного з дієсловом (лат.) *communico* – роблю спільним, повідомляю, з'єдную, похідним від (лат.) *communis* – спільний. Російськими відповідно *общий, общество, общаются, общение, приобщить*. Як бачимо, ідея єдності, об'єднання, зв'язку зі спільнотою є визначальною для поняття комунікації, але є певна обмеженість слова спілкування щодо функціонування його у науковій і виробничій сферах. Наше слово має переважно нетермінологічний характер вживання, що зумовлено експансивним вторгненням кальки інтернаціонального слова *communication* через англійську та інші романо-германські мови у нашу науку й практику, оскільки питання вивчення процесів спілкування (комунікації) у західній науці було порушено набагато раніше, ніж в українській чи російській.

В науці існує сотня визначень комунікації. Ще в 70-х роках ХХ ст. F. Dance у статті про поняття комунікації зафіксував 95 дефініцій і згрупував їх у 15 категорій. Польська дослідниця Н. Walicka de Hackbeil у 1975 році у своїй докторській дисертації «Поняття комунікація в американській теорії масової комунікації» зафіксувала понад 200 дефініцій, що знайшла в американській літературі, і виділила в них 18 семантичних (значенневих) категорій. Польський комуніколог Т. Goban-Klas у своєму підручнику «Засоби масової комунікації і масова комунікація» наводить сім типових визначень комунікації: комунікація як трансмісія (трансляція, передача) інформації, ідей, емоцій, умінь; комунікація як розуміння інших, коли ми й самі прагнемо, щоб нас зрозуміли (комунікація як порозуміння); комунікація як вплив за допомогою знаків і символів на людей; комунікація як об'єднання (творення спільноти) за допомогою мови чи знаків; комунікація як взаємодія за допомогою символів; комунікація як обмін значеннями між людьми, які мають спільне в сприйманні, прагненнях і позиціях; комунікація як складник суспільного процесу, який виражає групові норми, здійснює громадський контроль, розподіляє ролі, досягає координації зусиль тощо. У науковій літературі існує численна група тлумачень терміна «комунікація». Комунікація – механізм, за допомогою якого забезпечуються існування та розвиток людських стосунків, який охоплює всі розумові символи, засоби їх передачі у просторі та збереження у часі (Ч. Кулі), комунікація – у широкому сенсі – соціальне поєднання індивідів за допомогою мови та знаків, установа загальнозначущих наборів правил для різної цілеспрямованої діяльності (К. Черрі), комунікація – це акт відправлення інформації від мозку однієї людини до мозку іншої людини (П. Сміт, К. Беррі, А. Пулфорд), комунікація – специфічний обмін інформацією, процес передачі емоційного та інтелектуального змісту (А.Б. Звєгінцев, А.П. Панфілов).

Засоби комунікації радикально перетворюють середовище, в якому живе та спілкується сучасна людина. Всеохоплююча мережа спілкування створює глобальну єдність людей, ліквідує простір та час у звичному розумінні, через що світ сприймається як одне ціле. Відбувається так звана глобалізація мас: міжнародні промислові та банківські

корпорації, розвиток міжнародної торгівлі, рух капіталу й робочої сили «уніфікують» життя та споживання. Нові засоби зв'язку (Інтернет) не тільки забезпечують спілкування людей у будь-яких найвіддаленіших і важкодоступних місцях нашої планети, але й сягають навіть у космос, торкаються особистого життя кожного з нас. Нав'язувані телебаченням та ілюстрованими журналами зразки поведінки, зовнішності, «престижного» способу життя знеособлюють людей, позбавляють їх індивідуальності. Такі тенденції розвитку сучасних масових комунікацій стали причиною небувалого зростання їхнього політичного впливу на суспільство, на формування суспільної думки [8].

Розглянувши різні підходи до теоретичного осмислення комунікації, спроби її онтологізації і деонтологізації, можна зробити висновок, що кожній з них пропонує певне розуміння творчого потенціалу комунікації як такої і має свій функціональний спектр, використання якого потребує посилення методологічної культури. Все це вимагає філософської рефлексії комунікації в конкуруючих теоретичних пропозиціях, які можуть бути корисними для її подальших досліджень, особливо в освітній сфері.

Важливість концептуального аналізу впливу освіти на міжцивілізаційні інтеграційні процеси та формування цінностей світової світоглядно-інтелектуальної єдності полягає ще й в тому, що цей вплив носить багаторівневий та різнонаправлений характер, здійснюється багатьма суб'єктами соціокультурної та просвітницької творчості. «Інтеграції в освіті властиві свої, відмінні від інших, ознаки. Насамперед, виділяється комплексний багатоплановий характер впливу інтеграції у сфері світової освіти на весь хід сучасного суспільного розвитку. Безпосередньо пов'язаною із цією ознакою й така особливість інтеграції в освіті, як потреба в її випереджальному характері. За сучасних умов інтернаціоналізації знання виступає як вирішальний ресурс, а процес його нагромадження набуває безперервного характеру. Співробітництво в сфері освіти повинне випереджати подібний процес у будь-якій іншій сфері» [9, с. 30]. Випереджальна суть освіти, перспективна спрямованість до вирішення різноманітних проблем, особливості організації освітнього процесу, спрямованого на інноваційний розвиток науково-педагогічних методів сприяють тому, що саме інтеграція в сфері освіти, в комплексі з міжнародною науковою співпрацею, являється перспективною моделлю майбутнього світового міжцивілізаційного порозуміння, яке є по суті необхідною умовою для подальшого розвитку людства та його самозбереження.

Освіта, особливо в її європейській університетській традиції, завжди була джерелом породження смислів взаємопорозуміння на науковому, теоретично-філософському, ціннісно-гуманітарному рівнях. Донедавна освітня галузь існувала лише в межах національних держав, де школи і університети були осередками створення та розповсюдження національних культурних цінностей. Але об'єктивна ситуація, що домінує в сучасному європейському і світовому освітньому просторі свідчить про необхідність якнайглибшої інтеграції національних освітніх систем в єдині регіональні і світові осередки знання, культури, просвітництва.

Сучасний світ, що стоїть перед загрозою критичного загострення глобальних проблем, вимагає, окрім науково-інноваційних механізмів їх подолання, про що йшлося вище, ще гуманітарно-концептуального осмислення феноменологічного підґрунтя засобів і чинників об'єднання людства навколо їх вирішення. Як зазначає В. Андрущенко, «Загострення глобальних проблем залишає людству досить мало часу на їх вирішення. Тобто зараз існує дві можливості: або людство знайде нову парадигму такого вирішення та розробить механізми її впровадження через реформування освітніх систем у формуванні нових видів практичного світогляду, або усі ми приречені на загибель». Лише освіта з її значним світоглядно-просвітницьким потенціалом здатна донести до широких мас населення усвідомлення необхідності спільних дій, спільного мислення, ціннісної солідарності. «Цивілізаційні зміни приводять до зростання значущості освіти в суспільному житті; поряд з наукою вона стає найбільш пріоритетною сферою всієї життєдіяльності» [7]. У зв'язку з цим, набуває особливої актуальності теоретично-концептуальний аналіз потенціалу освіти як

засобу подолання ціннісного розколу між різними цивілізаціями, створення мереж інтелектуального зв'язку між інтелігенцією різних країн і регіонів з метою функціонування єдиного світоглядно-ціннісного простору подолання цивілізаційних протиріч і конфліктів.

Важливість концептуального аналізу впливу освіти на міжцивілізаційні інтеграційні процеси та формування цінностей світової світоглядно-інтелектуальної єдності полягає ще й в тому, що цей вплив носить багаторівневий та різнонаправлений характер, здійснюється багатьма суб'єктами соціокультурної та просвітницької творчості. Як зазначає Т. Десятов, «Інтеграції в освіті властиві свої, відмінні від інших, ознаки. Насамперед, виділяється комплексний багатоплановий характер впливу інтеграції у сфері світової освіти на весь хід сучасного суспільного розвитку. Безпосередньо пов'язаною із цією ознакою й така особливість інтеграції в освіті, як потреба в її випереджальному характері. За сучасних умов інтернаціоналізації знання виступає як вирішальний ресурс, а процес його нагромадження набуває безперервного характеру. Співробітництво в сфері освіти повинне випереджати подібний процес у будь-якій іншій сфері». Випереджальна суть освіти, перспективна спрямованість до вирішення різноманітних проблем, особливості організації освітнього процесу, спрямованого на інноваційний розвиток науково-педагогічних методів сприяють тому, що саме інтеграція в сфері освіти, в комплексі з міжнародною науковою співпрацею, являється перспективною моделлю майбутнього світового міжцивілізаційного порозуміння, яке є по суті необхідною умовою для подальшого розвитку людства та його самозбереження.

Інтеграційні процеси в освітній сфері мають достатньо тривалі традиції (від учнівських і студентських обмінів до проведення міжнародних олімпіад в галузі різних наук), однак саме в останні десятиліття уряди країн, керівники освітніх галузей, ректори вузів відчували необхідність глибшої організаційної, методичної, навчально-методичної уніфікації, яка б давала змогу учням, студентам, викладачам, науковим співробітникам різних країн долати міжнаціональні і міжцивілізаційні бар'єри в галузі навчальної і професійної самореалізації. Світ, перетворившись в єдину мережеву систему циркуляції різноманітної інформації, вимагає від людини вміння компетентно цією інформацією користатися. Окрім того, інформаційний світ є глобальним, що також вимагає від людини глобального стилю мислення, а також вміння і світоглядної готовності долати міжцивілізаційні протиріччя (мовні, традиційні, релігійні тощо). Усвідомлення цих тенденцій призвело до того, що почали утворюватися різноманітні освітні та просвітницькі угруповування, союзи, асоціації тощо.

Сьогодні надзвичайно актуалізується теоретичний аналіз і концептуальне обґрунтування ролі освіти в процесі подолання міжцивілізаційних ціннісних розколів і конфліктів та створення загальнопланетарної єдності на основі інтелектуально-ціннісної єдності в різноманітті. В самій ідеї освітнього співробітництва закладається принцип того, що неперервний шлях до істини і добра є чи не єдиним сподіванням людства на подолання міжцивілізаційних конфліктів та протистояння глобальним проблемам та кризам. В. Толстих стверджує «Дослідження цивілізаційної природи освіти розширює уявлення й можливості для прийняття ідеї різноманіття світу як становлення індивідуальності в просторі загальності, для визнання необхідності виходити в освіті із загальнолюдських завдань і цінностей. Цьому сприяє зростаюче взаємопроникнення культур, підсилюючи потребу в аналізі проблем освіти в загальноцивілізаційному контексті».

Таким чином, підводячи підсумок вище сказаному, ми повинні підкреслити те, що сучасний світ являє собою мереживо розколів між цивілізаціями, напруга яких у поєднанні із процесами глобалізації постійно потенційно загрожує виникненням глобального конфлікту або чергової глобальної проблеми. У зв'язку з цим, одним з головних завдань сучасної гуманітарної та суспільствознавчої науки є пошуки чинників подолання ціннісного розколу цивілізацій. Нами запропоновані такі чинники, як наука, освіта і культура, що зумовлено їх високим комунікативним потенціалом, тривалими традиціями толерантної взаємодії спільнот

різних країн і регіонів, здатністю утворювати смисли, за допомогою яких людина віднаходить онтологічний фундамент, долаючи хаотичність інформаційної цивілізованості.

Література:

1. Иноземцев В.Л. Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы: учеб. пособие для студентов вузов / В.Л. Иноземцев. – М.: Логос, 2000. – 304 с.
2. Андрущенко Т.В. Ціннісний дискурс цивілізацій: монографія /Т.В. Андрущенко. – К.: Університет «Україна», 2011. – 440 с.
3. Денисюк С.Г. Культурологічні виміри політичної комунікації: монографія / С. Г. Денисюк. – Вінниця: ВНТУ, 2012. – 396 с.
4. Андрущенко Т.В. Ціннісний дискурс цивілізацій: монографія /Т.В. Андрущенко. – К.: Університет «Україна», 2011. – 440 с.
5. Панищев А.Л. Наука в системе культуры и цивилизации / А.Л. Панищев // Успехи современного естествознания. – 2006. – № 12. – С. 37 – 40.
6. Андрущенко В.П. Філософія освіти в Україні: стан проблеми та перспективи розвитку / В.П. Андрущенко, В.С. Лутай // Наукові записки Академії наук Вищої школи України. – 2004. – Вип. 6. – С. 59 – 72.
7. Освіта в структурі цивілізаційних змін. Постанова Загальних зборів Національної академії педагогічних наук України від 18.11.2010 № 1 – 6/3 – 5 // Електронний ресурс: Сайт «Правові системи НаУ». Режим доступу: http://www.nau.kiev.ua/index.php?page=hotline&file=348715-18112010-0.txt&code=v1-6_601-10.
8. Косенко Ю.В. Основи теорії мовної комунікації: навч. посіб. / Ю.В. Косенко. – Суми: Сумський державний університет, 2011. – 187 с.
9. Десятов Т.М. Пріоритетні тенденції формування європейського освітнього простору / Т.М. Десятов // Інформаційно-телекомунікаційні технології в сучасній освіті: досвід, проблеми, перспективи: збірник наукових праць; за ред. М.М. Козяра, Н.Г. Ничкало. – Львів: ЛДУ БЖД, 2006. – С. 29 – 34.

Уваркина О.В., Пучков О.О. Роль образовательной коммуникации в преодолении раскола цивилизаций в условиях глобализации

В статье рассматривается роль образовательной коммуникации в преодолении раскола цивилизаций в условиях глобализации.

Ключевые слова: *цивилизация, глобализация, ценности, коммуникация, образование.*

Uvarkina O., Puchkov O. The role of educational communication in overcoming of valuable split under globalization conditions

The role of educational communication in overcoming of valuable split under globalization conditions is analyzed in the article.

Keywords: *civilization, globalization, values, communication, education.*

ЗМІСТ

СУЧАСНА ТЕОРІЯ ПОЛІТИКИ

Бабкіна О. В.

ДЕЯКІ МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ АНАЛІЗУ ПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ
ТА ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ.....3

Арабаджисев Д. Ю.

СОЦІАЛЬНИЙ КОНТРОЛЬ, ГРОМАДСЬКИЙ КОНТРОЛЬ І ГРОМАДСЬКИЙ
МОНІТОРИНГ: ДО ПИТАННЯ СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ.....10

Колісніченко Р. М.

ВНЕСОК РИМСЬКОГО КЛУБУ У ДОСЛІДЖЕННЯ ГЛОБАЛІСТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ
В КІНЦІ 70-х – НА ПОЧАТКУ 90-Х РОКІВ ХХ ст.....15

ПОЛІТИКО-ВЛАДНІ ВІДНОСИНИ І МОДЕРНІЗАЦІЯ

Горбатенко І. А.

ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДОЛАННЯ КРИЗИ
ЛЕГІТИМНОСТІ ВЛАДИ В УКРАЇНІ.....23

Зайченко Л. М.

ТЕХНОКРАТИЧНІ АСПЕКТИ МОДЕЛЕЙ ПОЛІТИЧНОГО УПРАВЛІННЯ В
НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ.....27

Пономаренко Л. В.

ІННОВАЦІЙНА ПОЛІТИКА В КОНТЕКСТІ МОДЕРНІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ
УКРАЇНИ: НАПРЯМИ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ.....32

МІЖНАРОДНА ПОЛІТИКА ТА ГЕОПОЛІТИЧНІ ВИКЛИКИ

Яцик І. С.

МАРГІНАЛІЗАЦІЯ АФРИКИ: ОСОБЛИВОСТІ ГЕНЕЗИ ПОЛІТИКО-КУЛЬТУРНОЇ
СПІЛЬНОТИ.....42

Алркабі А. Н.

ГЕОПОЛІТИКА В КОНТЕКСТІ ТЕОРІЇ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН.....48

Тирон А. М.

ПОЛІТИЧНИЙ ПОРТРЕТ АНГЕЛИ МЕРКЕЛЬ.....53

Хорошенко С. І.

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ УКРАЇНО-ЛАТВІЙСЬКОЇ ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНОЇ
СПІВПРАЦІ.....57

Ткач В. Ф.

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО МІЖНАРОДНОГО ТЕРОРИЗМУ: ХАРАКТЕРНІ РИСИ,
ВИКЛИКИ І ЗАГРОЗИ.....60

Белянська В. В. ЕТАТИСТСЬКИЙ ТЕРОРИЗМ Т. ГОББСА В ІДЕОЛОГІЧНОМУ КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ТЕРОРИСТИЧНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ.....	67
--	----

КУЛЬТУРНО-ЦІННІСНІ ВИМІРИ ПОЛІТИКИ

Семко В. Л. НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ: ТЕОРЕТИЧНИЙ КОНЦЕПТ КРИЗЬ ПРИЗМУ УКРАЇНСЬКИХ РЕАЛІЙ ТА ВИКЛИКІВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ.....	73
--	----

Бобрук А. М. МІМІКРІЯ ЯК ПОЛІТИКО-КУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН.....	81
---	----

Воляннюк О. Я. СПІЛЬНА ПАМ'ЯТЬ В УМОВАХ ПОЛІТИЧНОЇ АСИМЕТРІЇ.....	87
---	----

Баланюк Ю. С. ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ РАДИ ЄВРОПИ У СФЕРІ ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ.....	95
--	----

ПОЛІТИЧНА І ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА

Жабінець Н. В. ФОРМУВАННЯ ЦІННОСТЕЙ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЗАСОБАМИ ОСВІТИ.....	99
--	----

Волощук Ю. І. ОСВІТА ЯК ОСНОВА ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ МЕНШИНИ РУМУНІЇ.....	104
--	-----

Уваркіна О. В., Пучков О. О. РОЛЬ ОСВІТНЬОЇ КОМУНІКАЦІЇ У ПОДОЛАННІ ЦІННІСНОГО РОЗКОЛУ ЦИВІЛІЗАЦІЙ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ.....	109
--	-----

СОДЕРЖАНИЕ

СОВРЕМЕННАЯ ТЕОРИЯ ПОЛИТИКИ

Бабкина О. В.
НЕКОТОРЫЕ МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ АНАЛИЗА
ПОЛИТИЧЕСКИХ ТРАНСФОРМАЦИЙ И ПОЛИТИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ.....3

Арабаджиев Д.Ю.
СОЦИАЛЬНЫЙ КОНТРОЛЬ, ОБЩЕСТВЕННЫЙ КОНТРОЛЬ,
ОБЩЕСТВЕННЫЙ МОНИТОРИНГ: К ВОПРОСУ О СООТНОШЕНИИ ПОНЯТИЙ.....10

Колесниченко Р.Н.
ВКЛАД РИМСКОГО КЛУБА В ИССЛЕДОВАНИЕ ГЛОБАЛИСТИЧЕСКОГО
СОЗНАНИЯ В КОНЦЕ 70-х – В НАЧАЛЕ 90-Х ГОДОВ XX ст.....15

ПОЛИТИКО-ВЛАСТНЫЕ ОТНОШЕНИЯ И МОДЕРНИЗАЦИЯ

Горбатенко И. А.
ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ПРЕОДОЛЕНИЯ КРИЗИСА ЛЕГИТИМНОСТИ
ВЛАСТИ В УКРАИНЕ.....23

Зайченко Л. М.
ТЕХНОКРАТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ МОДЕЛЕЙ ПОЛИТИЧЕСКОГО УПРАВЛЕНИЯ
В НЕЗАВИСИМОЙ УКРАИНЕ.....27

Пономаренко Л. В.
ИННОВАЦИОННАЯ ПОЛИТИКА В КОНТЕКСТЕ МОДЕРНИЗАЦИИ ПОЛИТИЧЕСКОЙ
СИСТЕМЫ УКРАИНЫ: НАПРАВЛЕНИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ.....32

МЕЖДУНАРОДНАЯ ПОЛИТИКА И ГЕОПОЛИТИЧЕСКИЕ ВЫЗОВЫ

Яцык И. С.
МАРГИНАЛИЗАЦИЯ АФРИКИ: ОСОБЕННОСТИ ГЕНЕЗИСА
ПОЛИТИКО-КУЛЬТУРНОГО СООБЩЕСТВА.....42

Алркаби А. Н.
ГЕОПОЛИТИКА В КОНТЕКСТЕ ТЕОРИИ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ.....48

Тирон А. Н.
ПОЛИТИЧЕСКИЙ ПОРТРЕТ АНГЕЛЫ МЕРКЕЛЬ.....53

Хорошенко С. И.
ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ УКРАИНО-ЛИТОВСКОГО
ВОЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОГО СОТРУДНИЧЕСТВА.....57

Ткач В. Ф.
ОСОБЕННОСТИ СОВРЕМЕННОГО МЕЖДУНАРОДНОГО
ТЕРРОРИЗМА: ХАРАКТЕРНЫЕ ЧЕРТЫ, ВЫЗОВЫ И УГРОЗЫ.....60

Белянская В. В.

ЭСТАТИСТСКИЙ ТЕРРОРИЗМ Т. ГОББСА В ИДЕОЛОГИЧЕСКОМ
КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННЫХ ТЕРРОРИСТИЧЕСКИХ ОРГАНИЗАЦИЙ.....67

КУЛЬТУРНО-ЦЕННОСТНЫЕ ИЗМЕРЕНИЯ ПОЛИТИКИ

Семко В. Л.

НАЦИОНАЛЬНАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ КОНЦЕПТ СКВОЗЬ
ПРИЗМУ УКРАИНСКИХ РЕАЛИЙ И ВЫЗОВОВ ГЛОБАЛИЗАЦИИ.....73

Бобрук А.Н.

МИМИКРИЯ КАК ПОЛИТИКО-КУЛЬТУРНЫЙ ФЕНОМЕН.....81

Воляннюк О.Я.

ОБЩАЯ ПАМЯТЬ В УСЛОВИЯХ ПОЛИТИЧЕСКОЙ АСИММЕТРИИ.....87

Баланюк Ю. С.

ПРАВОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СОВЕТА ЕВРОПЫ В
ОБЛАСТИ СОХРАНЕНИЯ КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ.....95

ПОЛИТИЧЕСКОЕ И ГРАЖДАНСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ

Жабинец Н.В.

ФОРМИРОВАНИЕ ЦЕННОСТЕЙ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА
СРЕДСТВАМИ ОБРАЗОВАНИЯ.....99

Волощук Ю. И.

ОБРАЗОВАНИЕ КАК ОСНОВА СОХРАНЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ
УКРАИНСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО МЕНЬШИНСТВА РУМЫНИИ.....104

Уваркина О. В., Пучков О. О.

РОЛЬ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ КОММУНИКАЦИИ В ПРЕОДОЛЕНИИ РАСКОЛА
ЦИВИЛИЗАЦИЙ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ.....109

CONTENTS

THE MODERN THEORY OF POLITICS

Babkina O.

SOME OF THE METHODOLOGICAL PROBLEMS OF THE ANALYSIS OF
POLITICAL TRANSFORMATIONS AND POLITICAL DEVELOPMENT.....3

Arabarjyiev D.

SOCIAL CONTROL, PUBLIC CONTROL AND PUBLIC MONITORING: TO THE
QUESTION OF DEFINITIONS CORRELATION.....10

Kolisnichenko R.

CONTRIBUTION OF THE CLUB OF ROME TO RESEARCH OF GLOBALISTION
CONSCIOUSNESS AT THE END OF 70TH – AT THE BEGINNING
OF 90th OF THE XX item.....15

POLITICAL POWER RELATIONS AND MODERNIZATION

Gorbatenko I.

PROBLEMS AND PROSPECTS OF OVERCOMING THE CRISIS THE LEGITIMACY
OF POWER IN UKRAINE.....23

Zaichenko L.

TECHNOCRATIC ASPECTS OF MODELS OF POLITICAL MANAGEMENT
IN INDEPENDENT UKRAINE.....27

Ponomarenko L.

INNOVATION POLICY IN THE CONTEXT OF THE MODERNIZATION OF UKRAINE'S
POLITICAL SYSTEM: DIRECTIONS AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT.....32

INTERNATIONAL POLITICS AND GEOPOLITICAL CHALLENGES

Yatsik I.

THE MARGINALIZATION OF AFRICA: CHARACTERISTICS OF THE GENESIS OF
THE POLITICAL-CULTURAL COMMUNITY.....42

Alrkabi A.

GEOPOLITIC IN THE CONTEXT OF THE THEORY OF INTERNATIONAL
RELATIONS.....48

Tiron A.

POLITICAL PORTRAIT OF ANGELA MERKEL.....53

Khoroshenyk S.

MAIN AREAS OF UKRAINE-LITHUANIA MILITARY AND POLITICAL
COOPERATION.....57

Tkach V.

FEATURES OF INTERNATIONAL TERRORISM: PERSONAL TOUCHES,
CHALLENGES AND THREATS.....60

Belianskaia V. STATIST TERRORISM OF HOBBS IN THE IDEOLOGICAL CONTEXT OF MODERN TERRORIST ORGANIZATIONS.....	67
--	----

CULTURAL-AXIOLOGICAL DIMENSION POLICY

Semko V. NATIONAL IDENTITY: A THEORETICAL CONCEPT IN THE LIGHT OF UKRAINIAN REALITIES AND CHALLENGES OF GLOBALIZATION.....	73
---	----

Bobruk. A. MIMICRY AS A POLITICAL AND CULTURAL PHENOMENON.....	81
--	----

Volyanyuk O. COMMON MEMORY IN TERMS OF POLITICAL ASYMMETRY.....	87
---	----

Balanyuk J. THE LEGISLATION OF THE COUNCIL OF EUROPE IN THE FIELD OF CULTURAL HERITAGE PROTECTION.....	95
---	----

POLITICAL AND CIVIC EDUCATION

Zhabinets N. FORMATION OF VALUES OF CIVIL SOCIETY BY MEANS OF EDUCATION.....	99
--	----

Voloshchuk J. EDUCATION AS THE BASE OF PRESERVING NATIONAL IDENTITY OF THE UKRAINIAN NATIONAL MINORITY IN ROMANIA.....	104
---	-----

Uvarkina O., Puchkov O. THE ROLE OF EDUCATIONAL COMMUNICATION IN OVERCOMING OF VALUABLE SPLIT UNDER GLOBALIZATION CONDITIONS.....	109
--	-----

Наукове видання

**НАУКОВИЙ ЧАСОПИС
НПУ імені М.П. ДРАГОМАНОВА**

***Серія 22. Політичні науки та методика викладання
соціально-політичних дисциплін***

Випуск 11

Друкується в авторській редакції.
Матеріали подані мовою оригіналу.

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей.

**Головний редактор
Відповідальний редактор
Верстка**

**В.П. Андрущенко
О.В. Бабкіна
О.Я. Волянюк**

Підписано до друку 19.06.2013 р. Формат 60x84/8.

Папір офсетний. Гарнітура Times.

Ум. др. арк. 14,18. Обл.-вид. арк. 10,55

Наклад 300 прим. Зам. №

Віддруковано з оригіналів.

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова. 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9
Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002.
(044) 239-30-26